

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Sunay PARLAKPINAR

AHLAT MERKEZ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI İLE İLGİLİ
SÖZVARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Sunay PARLAKPINAR

AHLAT MERKEZ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI İLE İLGİLİ
SÖZVARLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan GÜNEŞ

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLAT MERKEZ AĞZI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR, AHLAT'IN COĞRAFYASI, TARİHİ VE ETNİK YAPISI

1.1. AHLAT AĞZI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR.....	3
1.2. AHLAT'IN COĞRAFYASI.....	4
1.3. AHLAT'IN TARİHİ.....	6
1.4. AHLAT'IN ETNİK YAPISI	11

İKİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

2.1. ÜNLÜLER	13
2.1.1. [á] ünlüsü.....	13
2.1.2. [‘a] ünlüsü.....	13
2.1.3. [è] ünlüsü.....	13
2.1.4. [‘e] ünlüsü.....	14
2.1.5. [‘i] ünlüsü	14
2.1.6. Alınma Kelimelerde Uzun Ünlülerin Normal Süreli Ünlüye Dönüşmesi.....	14
2.2. ÜNSÜZLER.....	15
2.2.1. Belirleyici Nitelikteki Ara Ünsüzler.....	15
2.2.1.1. [ğ] ünsüzü	15
2.2.1.2. [h] ünsüzü	15
2.2.1.3. [h] ünsüzü	15
2.2.1.4. [Ç] ünsüzü.....	16
2.2.1.5. [K] ünsüzü.....	16
2.2.1.6. [K] ünsüzü.....	17

2.2.1.7. [P] ünsüzü	17
2.2.1.8. [T] ünsüzü	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİLDE KAVRAM ALANLARI, KAVRAMLAŞTIRMA (ANLAMLAMA) VE AĞIZLARDA KAVRAM ALANI VERİLERİ

3.1. DİLDE KAVRAM ALANLARI VE KAVRAMLAŞTIRMA (ANLAMLAMA)	19
3.2. AĞIZLARDA KAVRAM ALANI VERİLERİ	22

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLAT MERKEZ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI

4.1. AKRABALIK	25
4.1.1. Akrabalık Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi	27
4.1.1.1. Kan Bağına Dayalı Akrabalık Adları.....	27
4.1.1.2. Evliliğe Dayalı Akrabalık Adları	28
4.2. ARAÇ GEREÇLER	31
4.2.1. Kavram Alanları Bakımından Araç Gereç Adlarının Tasnifi.....	33
4.2.1.1. Evin Genel İhtiyacı Olan Araç Gereç Adları.....	33
4.2.1.2. Mutfak Araç Gereç Adları	39
4.2.1.3. Yapı ve Dekorasyon İşleriyle İlgili Araç Gereç Adları	42
4.2.1.4. Hayvancılık Faaliyetlerinde Kullanılan Araç ve Gereç Adları.....	43
4.2.1.5. Tarımsal Faaliyetlerde Kullanılan Araç Gereç Adları	44
4.3. BİTKİLER	46
4.3.1. Bitki Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi	48
4.3.1.1. Meyve Adları	48
4.3.1.2. Sebze Adları.....	50
4.3.1.3. Tahıl Adları.....	51
4.3.1.4. Yabani Bitki ve Çiçek Adları.....	52
4.4. DOĞA OLAYLARI	58
4.4.1. Doğa Olayları İle İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnifi	60
4.4.1.1. Doğal Afetlerle İlgili Adlar.....	61
4.4.1.2. Hava Olayları İle İlgili Adlar.....	61
4.4.1.3. Zamanla İlgili Adlar.....	62

4.5. GİYECEKLER	66
4.5.1. Giyecek Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi.....	68
4.5.1.1. Bedene Giyilen Giyecek Adları.....	68
4.5.1.2. Başa Giyilen Giyecek Adları.....	71
4.5.1.3. Ayağa Giyilen Giyecek Adları.....	72
4.5.1.4. Takı Adları.....	73
4.5.1.5. Kumaş Adları.....	74
4.6. HASTALIKLAR	76
4.6.1. Hastalık Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi.....	77
4.6.1.1. Hayvanlarda Görülen Hastalık Adları.....	77
4.6.1.2. İnsanlarda Görülen Hastalık Adları.....	77
4.6.1.3. Hayvan ve İnsanlarda Görülen Hastalık Adları.....	79
4.7. HAYVANLAR	80
4.7.1. Hayvan Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnifi.....	82
4.7.1.1. Evcil Hayvan Adları.....	82
4.7.1.2. Yabani Hayvan Adları.....	85
4.8. MİMARİ	89
4.8.1. Mimari İle İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnifi.....	90
4.8.1.1. Evin Bölümleri ve Dış Yapılarla İlgili Adlar.....	90
4.8.1.2. Tarım İşleri ve Hayvancılıkla İlgili Yapı Adları.....	93
4.8.1.3. Ahlat Taşı İşçiliği İle İlgili Adlar.....	95
4.9. ORGANLAR	97
4.9.1. Organ Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnifi.....	99
4.9.1.1. Dış Organ Adları.....	99
4.9.1.2. İç Organ Adları.....	103
4.10. TARIM	105
4.10.1. Tarımla İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnifi.....	107
4.10.1.1. Tarla İşleri İle İlgili Adlar.....	107
4.10.1.2. Tarla İşleri İle İlgili Fiiller.....	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	116
EKLER	126

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHLAT MERKEZ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Sunay PARLAKPINAR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan GÜNEŞ

2022, 144 sayfa

Bu çalışmanın konusu, Bitlis iline bağlı Ahlat ilçe merkez ağzında on ayrı kavram alanındaki sözcüklerin tespiti ve adbilimi yöntemlerine göre incelenmesidir. Ahlat merkez ağzı, Türkiye Türkçesinin Doğu Anadolu ağızları grubu içinde farklı bir yere sahiptir. Ahlat, Orta Asya'dan gelerek Anadoluya geçen Türk toplulukları için önemli bir durak yeri olmuştur. Çeşitli topluluklara ev sahipliği yapan Ahlat, söz varlığı açısından oldukça zengindir. Bugüne kadar Ahlat'la ilgili çeşitli ağız çalışmaları yapılmış olup bunlar daha çok Ahlat ağzının ses ve şekil özelliklerinin ele alındığı çalışmalardır. Derlenmiş metinler üzerinden yapılan bu çalışmalarda söz varlığı unsurlarına değinilmiş olsa da kavram alanlarındaki söz varlığı tam anlamıyla incelenmemiştir.

Çalışmanın malzemesini alan araştırmaları sırasında tespit edilen söz varlığı oluşturmaktadır. İnceleme sahamız olan Ahlat ağzında on ayrı kavram alanında (akrabalık, araç gereçler, giyecekler, bitkiler, doğa olayları, hastalıklar, hayvanlar, mimari, organlar, tarım) tespit edilen sözcükler adbilimi inceleme yöntemlerine göre incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Ahlat, Kavram, Kavram Alanı, Adbilimi, Söz Varlığı.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
VOCABULARY RELATED TO THE CONCEPT FIELDS OF AHLAT
CENTRAL DIALECT

Sunay PARLAKPINAR

Advisor: Assistant Prof. Nurcihan GÜNEŞ

2022, Page: 144

The subject of this study is the determination of the words in ten different conceptual fields in the Ahlat district center dialect of Bitlis province and their examination according to the onomastic methods. Ahlat central dialect has a different place in the group of Eastern Anatolian dialects of Turkey Turkish. Ahlat has been an important point for Turkish communities coming from Central Asia to Anatolia. Ahlat, which hosts various communities, is very rich in terms of vocabulary. Thus far, various dialect studies have been carried out about Ahlat but many of them have focused on the dialect's sound and morphological features. Although vocabulary elements are mentioned in these studies conducted on compiled texts, the vocabulary in the concept areas has not been fully examined.

The study's content is the vocabulary collected during field research. The words found in ten different conceptual fields (kinship, tools, clothes, plants, natural events, diseases, animals, architecture, organs, and agriculture) in the Ahlat dialect, which is our study area, were examined according to onomastic analysis methods.

Key Words: Dialect, Ahlat, Concept, Conceptual Field, Onomastics, Vocabulary.

ÖNSÖZ

Bu yüksek lisans çalışmasında Ahlat merkez ağzında kavram alanları belirlenmiş ve bu kavram alanları ile ilgili söz varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ahlat, Orta Asya'dan gelerek Anadoluya geçen Türk toplulukları için önemli bir durak yeri olmuştur. Çeşitli topluluklara ev sahipliği yapan Ahlat, söz varlığı açısından oldukça zengindir. Bu nedenle Ahlat ağzı, Anadolu Ağızları içinde önemli bir yere sahiptir, denilebilir.

Ağızlar söz varlığı bakımından standart dilden daha zengindir. Dolayısıyla ağız çalışmaları, Türkçenin zenginliğinin ortaya çıkarılması açısından son derece önemlidir. Aynı zamanda kavram alanlarındaki söz varlığının tespiti Türkçenin kavramlaştırma gücünü de ortaya koyma bağlamında önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle literatür taraması yapılmış, daha sonra alan araştırması yapılarak ilçe ağzındaki yoğun söz varlığı içeren kavram alanları tespit edilmiştir. Söz varlığı üzerinde detaylı ve derinlemesine bir inceleme yapılmış, tespit edilen söz varlığı kavram alanlarında sınıflandırılarak ortaya konulmuştur. Ahlat ağzından derlenen dil malzemesi ilgili oldukları kavram alanları göz önünde bulundurularak; Akrabalık, Araç-Gereçler, Bitkiler, Doğa Olayları, Giyecekler, Hastalıklar, Hayvanlar, Mimari Organlar, Tarım üzere olmak üzere 10 kavram başlığı altında incelenmiştir. Tespit edilen kavram alanlarındaki söz varlığının anlamaları verilmiş, aynı zamanda kavram alanlarındaki söz varlığı ses bilgisi özellikleri açısından da incelenmiştir. Çalışmada öncelikle kavram alanları ile ilgili ad soylu sözcükler verilmiş olup, yöre ağzında tarım ile ilgili önemli olduğu tespit edilen fiillere de yer verilmiştir. Bu fiiller, “Tarla İşleri İle İlgili Fiiller” adı altında verilmiştir. Belirlenen kavram alanları için *Eski Türk Yazıtları*, *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, *Divânu Lügâti't-Türk* ve *Yeni Tarama Sözlüğü* de incelenerek buralardaki söz varlıklarından da örnekler verilmiştir.

Çalışma esnasında Ahlat merkezde derlemelerde bizden yardımlarını esirgemeyen, güler yüzleriyle bizlere yardımcı olan tüm hemşehrilerime ve kaynak kişilere, her türlü öneri ve birikimiyle çalışmamı yönlendiren ve destekleyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan GÜNEŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2022

Sunay PARLAKPINAR

ARAŐTIRMADA KULLANILAN ÇEVİRİYAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ

Ünlüler

á /a/ ile /e/ arasında yarı kalın yarı ince bir ünlü

‘a Aynlı a

è /e/ ile /i/ arasında ince ve kapalı bir ünlü

‘e Aynlı e

‘i Aynlı i

Ünsüzler

Ç /c/ ile /ç/ arasında yer alan yarı tonlu bir ünsüz

ġ Ötümlü art damak g’si

ħ Ötümsüz gırtlak h’si (ح)

ħ Ötümsüz art damak h’si (خ)

ķ Arka damak k’si (Arapça ‘ق ‘karşılığı)

K /k/ ile /g/ arasında yarı tonlu bir ünsüz

Ķ Arka damak /ķ/ ve /ġ/ ünsüzleri arasında boğumlanan yarı ötümlü ünsüz

P /b/ ile /p/ arasında yarı tonlu bir ünsüz

T /d/ ile /t/ arasında yarı tonlu bir ünsüz

KISALTMALAR DİZİNİ

Ar.	:	Arapça
çev.	:	Çeviren
Çin.	:	Çince
Far.	:	Farsça
hzl.	:	Hazırlayan
s.	:	sayfa
SBE.	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Skr.	:	Sanskriçe
Sogd.	:	Soğdça
SOKÜM	:	Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması
Sür.	:	Süryanice
UNESCO	:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
(~)	:	Eş değer işareti

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Akrabalık Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	30
Şekil 4.2. Araç Gereç Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği.....	46
Şekil 4.3. Bitki Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	58
Şekil 4.4. Doğa Olaylarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	65
Şekil 4.5. Giyecek Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	75
Şekil 4.6. Hastalık Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	80
Şekil 4.7. Hayvan Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	89
Şekil 4.8. Mimari ile İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	97
Şekil 4.9. Organ Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	105
Şekil 4.10. Tarım ile İlgili Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği ...	110
Şekil 4.11. Ahlat Merkez Ağzındaki Kavramların Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği	115

GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu, Bitlis iline bağlı Ahlat ilçe merkez ağzında on ayrı kavram alanındaki sözcüklerin tespiti ve adbilimi yöntemine göre incelenmesidir.

Ahlat merkez ağzı, Türkiye Türkçesinin Doğu Anadolu ağzları grubu içinde farklı bir yere sahiptir. Çalışmada Ahlat merkez ağzı esas alınmış ve Ahlat merkez ağız bölgesinde var olan söz varlığının anlamlarına göre gruplandırılması yapılmıştır. Ağızlarda kullanılan söz varlığının belirlenmesi açısından bu gibi çalışmalar önem taşımaktadır. Çünkü bu söz varlığı, “imge gücü olan dil” olarak nitelendirilen, güçlü bir kavramlaştırma özelliğine sahip Türkçenin kavramlaştırma gücünü ve kavramlaştırma esasında başvurulan anlattım yollarını açıklamaktadır.

Bu çalışmada içerisinde zengin söz varlığı barındıran Ahlat merkez ağız alanından farklı kavram alanları ile ilgili söz varlıkları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan da bu çalışmanın Türkiye Türkçesi ağzlarının kavram alanı oluşturma yönünü belirleme konusunda katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmamın malzemesini alan araştırmaları esasında yapılan sözcük derlemeleri oluşturmaktadır. İnceleme alanımız olan Ahlat merkez ağzında on ayrı kavram alanından (akrabalık, araç gereçler, bitkiler, doğa olayları, giyecekler, hayvanlar, mimari, hastalıklar, organlar ve tarım) sözcükler tespit edilmiş ve anlamları bakımından gruplandırılmıştır.

Araştırma; 2020-2021 yılları arasında Ahlat ilçe merkezindeki belirlenmiş yerleşim yerlerinden toplanan dil malzemelerinden işlenerek oluşturulmuş söz varlığını kapsamaktadır. Ayrıca Ahlat ilçesinin kısaca tarihi, coğrafyası ve etnik yapısı gibi bilgilere de yer verilmiştir.

Ahlat merkez ağzı konuşurlarıyla farklı zamanlarda ve farklı uğraşları esnasında yüz yüze görüşmeler yapıldı. Daha önceden belirlenen on ayrı kavram alanı ile ilgili söz varlığının tespit edilebilmesi için sözcük derlemeleri yapıldı. Derleme esnasında soruşturma, tartışma, yerinde gösterme yöntemleri kullanıldı. Söz konusu on ayrı kavram alanından tespit edilen sözcükler fişlendi ve kayda geçirildi.

Ahlat merkez ağzı konuşurlarıyla farklı zamanlarda ve farklı uğraşları esnasında yüz yüze görüşmeler yapıldı. Daha önceden belirlenen on ayrı kavram alanı ile ilgili söz

varlığının tespit edilebilmesi için sözcük derlemeleri yapıldı. Derleme esnasında soruşturma, tartışma, yerinde gösterme yöntemleri kullanıldı. Söz konusu on ayrı kavram alanından tespit edilen sözcükler fişlendi ve kayda geçirildi.

Ahlat merkezdeki Kale, Harabe Şehir, Erkizan, Kacer, Kırklar, Tunus, Kulaksız, Taht-ı Süleyman, İki Kubbe, Selçuklu mahallelerine gidilmiştir. Alan araştırması esasında yaklaşık 70 kişiyle irtibat sağlanmış bunlardan 40 kişiyle görüşülmüştür. Bunların 25'i kadın, 15'i ise erkektir. Kadın kaynak kişilerden 23'ü okuma-yazma bilmemektedir. Geriye kalan 2 kadın ise ilkokul mezunudur. Erkek kaynak kişilerden de 4'ü ilkokul mezunu, 1'i ortaokul mezunu, 4'ü lise mezunu, 1'i yüksekokul mezunu, 3'ü üniversite mezunu, 1 kişi de okuma-yazma bilmemektedir. Kaynak kişilerin seçiminde daha çok elli yaş üstü, yöreden hiç ayrılmamış, yöre ağzına hâkim, okuryazar olmayan ya da sadece temel eğitim almış olmak gibi özelliklerin yanı sıra dişlerinin sağlam olup olmamalarına ve akıcı konuşup konuşmamalarına da dikkat edilmiştir. Kaynak kişilerle yapılan kişisel görüşme bilgileri Kaynakça'da verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHLAT MERKEZ AĞZI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR, AHLAT'IN COĞRAFYASI, TARİHİ VE ETNİK YAPISI

1.1. AHLAT AĞZI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Doğu Anadolu ağızları içinde zengin bir söz varlığına sahip Ahlat merkez ağzı, Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde incelenmesi gereken özel bir alandır. Ahlat ağzının konu edildiği ilk çalışma Ahmet Caferoğlu tarafından yapılmıştır. Caferoğlu (1995), *Anadolu İlleri ve Ağızları* adlı çalışmasında *Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu, Zonguldak* illeri ağızlarından yaptığı derlemeleri vermiştir. Bitlis ili ve yöresinden derlenmiş metinlerin çoğunluğu Ahlat ağzıyla ilgili olup metinler türkü, mani, beret ve atasözleri ile yerel şairlerin şiirlerinden oluşmuştur. Hamza Zülfikar (1978: 299), Caferoğlu'nun derlediği bu metinlerin ilk çalışma olması hasebiyle yer yer ses özelliklerini yansıtmaktan uzak olduğunu belirtmektedir.

Caferoğlu'nun bu çalışmasını Hamza Zülfikar'ın "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri" başlıklı makalesi takip eder. Zülfikar, bu çalışmasında Bitlis il merkezi ile Ahlat'tan derlediği metinler üzerinde durmuştur. Çalışmasında Ahlat ile Adilcevaz ağızlarının pek farklılık göstermediğini vurgulayan Zülfikar (1978: 299-300), ağız özellikleri yönünden önemli sayılabilecek ayrı özellikleri taşıdığını belirttiği Bitlis ili ağzı ile Ahlat ağzını karşılaştırmalı bir şekilde ele almıştır.

Bu çalışmalar dışında Van Gölü havzası ağızları ile ilgili yapılan çalışmalarda Ahlat ağzına yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda Ahlat ağzını konu edinen ilk çalışma Mehmet Emin Gönen (2003) tarafından yapılan *Van Gölü Kuzey Havzası Ağızları* başlıklı yüksek lisans tezi çalışmasıdır. Bu çalışmada Ahlat, Adilcevaz ve Erciş'ten derlemeler yapılmış, derlenen metinler ses ve biçim bilgisi bakımından incelenmiş, ayrıca çalışmanın sonunda sözlüğe yer verilmiştir.

Van Gölü Havzası ağızları bağlamından Ahlat ağzına yer verilen bir başka çalışma Bedri Sarıca (2006) tarafından yapılmıştır. *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü* adlı çalışmasında Sarıca, Van, Erciş ve Ahlat'tan derlediği metinler ile bölge ağızları üzerlerine yapılmış çalışmalardan, *Derleme Sözlüğü*'nden yararlanarak havza ağızlarının bir sözlüğünü oluşturmuştur. Bunlar dışında yine Ahlat ağzı ile ilgili müstakil bir çalışma niteliği taşımayan bir başka çalışma da Engin Gökçür tarafından

yapılmıştır. Gökçür (2012), *Vangölü Havzası Ağzları* isimli doktora çalışmasında Van ve Bitlis illeriyle Adilcevaz, Ahlat, Erciş, Edremit, Gevaş ilçelerinden metinler derlemiştir. Derlenen metinler üzerinden havza ağzlarının ses ve şekil özellikleri ortaya konulmuş, çalışmanın sonunda da sözlüğe yer verilmiştir.

Akademik anlamda Ahlat ağzının söz varlığıyla ilgili tek müstakil çalışma Servet Ertekinoglu'na aittir. Ertekinoglu, *Ahlat Ağzı Söz Varlığı* adıyla, kitaplaştırdığı doktora çalışmasında 13 metin derlemiştir. Ertekinoglu (2017), öncelikle bu metinler üzerinden Ahlat ağzını ses ve şekil bilgisi özellikleri açısından incelemiş, çalışmasının sonuna yeri geldikçe kelimelerin kökeni ile açıklamaların yer aldığı bir de sözlük eklemiştir. Görüldüğü üzere Ahlat ağzı ile ilgili çalışmalar daha çok Ahlat ağzının fonetik ve morfolojik özellikleri ile ilgili veriler sunan çalışmalar olmuştur. Derlenmiş metinler üzerinden yapılan bu çalışmalarda söz varlığı unsurlarına değinilmiş olsa da bazı kavram alanlarındaki söz varlığı tam anlamıyla ortaya konulmamıştır.

Bunlar dışında Ahlat ağzı söz varlığı ile ilgili yerel çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki Güven Ayber'in *Ahlat Ağzı Sözlüğü*'dür. Ayber (2019), bu sözlük tarzındaki çalışmasında sözcükleri herhangi bir transkripsiyon işareti kullanmadan alfabetik sıra ile vermiştir. Ayber'in çalışması Ahlat ağzı ile ilgili önemli sayıda söz varlığının kayıt altına alındığı bir çalışma olması bakımından önemlidir.

Konuyla ilgili olduğu için burada söz edilmesi gereken bir diğer çalışma, Burhan Ensari tarafından kaleme alınmış olan *Ahlat Dil ve Kültür* adlı eserdir. Ensari (2021), kitabında "Ahlat'ta Kullanılan Kelimeler" başlığı altında Ahlat ağzında geçen kelimeleri tematik olarak sınıflandırmadan alfabe sırası ile vermiştir.

1.2. AHLAT'IN COĞRAFYASI

Ahlat, Van Gölü'nün kuzeybatısında nüfusu 40.000 civarı olup İdari bakımdan Bitlis iline bağlı 6 ilçeden biridir. Kuzeyinde Bulanık ve Malazgirt ilçeleri, batısında Muş, güneyinde Van Gölü, güneybatısında Tatvan ve Bitlis, doğusunda ise Van Gölü ve Adilcevaz ilçeleri vardır. Ahlat ilçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli üç volkanik dağı arasında yer alır. Söz konusu dağlar doğuda Süphan, güneybatıda Nemrut ve kuzeybatıda Bilican volkanik kütleleridir. Ahlat'ın denizden yüksekliği 1725 metre olup ilçenin kapladığı alan yaklaşık 1.044 km² dir.

Ahlat yöresinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin karasal iklim şartları etkilidir. Ancak karasal etkiler, Van Gölü'nün varlığı nedeniyle çevresine göre daha azdır. Ahlat'ta ortalama sıcaklık 8.9 °C'dir. En yüksek ortalama sıcaklık 21.8 °C ile Temmuz ayında görülür. En düşük ortalama sıcaklık ise, Ocak ayında görülür (-2.7 °C). En sıcak ay ile en soğuk ay arasındaki ortalama sıcaklık farkı 24.5 °C'dir (Elmastaş, 2008: 482).

Ahlat yöresi, sahip olduğu doğal çevre özellikleri ve ikliminden dolayı tarımsal alanlar için büyük bir potansiyel teşkil eder. Özellikle tahıl tarımı Ahlat için önemli bir geçim kaynağıdır. Buğday, arpa, çavdar, patates, şeker pancarı, kuru fasulye tarımı yapılmaktadır. Bunun yanında Ahlat ilçesindeki meyve yetiştiriciliği ilçe merkezi çevresinde yoğunlaşmaktadır. Meyve bahçeleri genellikle evlerin çevresinde yaygın olarak yer almaktadır. İlçe iklimine uygun meyveler yetiştirilmektedir. Yetiştirilen bu meyveler; elma, ceviz, zerdali, armut, kayısı, kiraz, vişne gibi meyvelerdir. 1665 tarihinde bölgeyi gezen Evliya Çelebi ise Ahlat'ın bağlarından, bahçelerinden ve bostanlarından bahsetmektedir (Koçak ve diğerleri, 2016: ix).

Van Gölü kıyısında geniş bir sahada kurulan Ahlat, yerleşim yeri olarak birbirinden uzak olan on mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerden İkikubbe, Kırklar, Kacer mahalleleri düzlük bir alana kurulmuştur. Tahtısüleyman, Harabeşehir ve Kulaksız mahalleleri ise daha çukur bir arazide bulunmaktadır. Erkizan ve Selçuklu mahalleleri ile Tunus ve Kale mahalleleri ise sahile doğru alçalan hafif meyilli bir arazi üzerinde kurulmuş olup merkezi mahallelerdir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile ilgili bilgiler veren Kâtip Çelebi, Ahlat'ın bağlık ve bahçelik bir yer olduğunu, burada özellikle elma ve kayısının bol miktarda yetiştiğini kaydetmiştir. XIX. asrın sonlarına gelindiğinde de bölgede ziraatin oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde Ahlat, Garzan Kazası ve Muş Sancağıyla birlikte Bitlis Vilayetinin en çok buğday ekilen bölgesi konumunda olmuştur.

Günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli ovalarından olan Ahlat Ovası'nda sulamalı tarım ve kuru tarım yapılmaktadır. İlçedeki tarımsal alanlarda yetiştirilen başlıca ürünler; tahıl (buğday, arpa, çavdar), patates, şeker pancarı ve kuru fasulyedir. Ayrıca bahçelerde sebze ve meyveler de yetiştirilmektedir.

1.3. AHLAT'IN TARİHİ

Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Ahlat tarihsel ve arkeolojik süreç içerisinde Urartulardan Osmanlıya kadar çeşitli devlet ve hanedanlıklara ev sahipliği yapmış bir kenttir (Sümer, 1986: 447). Urartular zamanında kurulmuş olan Ahlat'ın adıyla ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Şehrin en eski sakinleri olan Urartular, buraya *Halads*; Ermeniler *Şaleat (Şaliat)*; Süryânîler, *Kelath*; Araplar, *Hilât*; İranlılar ve Türkler ise *Ahlât* demişlerdir. (Acar, 2011: 216) Ahlat, 7. asrın ilk yarısından itibaren İslam devletlerinin egemenliğine girmiştir. Müslüman ordularının bölgeye seferleri sırada burada Sasani ve Bizans mücadeleleri Sasani'nin zayıflamasıyla son bulmuştur. Bölgedeki şehirler başta Bitlis olmak üzere Erzurum ve Ahlat Bizans'a tabi Ermeni prenslikleri tarafından idare edilmekteydi (Boumoutian, 2006: 69).

H. Ömer zamanında bölgeye ilk fetihler, İyâd b. Ganm komutasındaki Araplar tarafından gerçekleştirilmiştir. İslam orduları, H. 19 (M. 638-639) yılının sonları ile H. 20 yılının (M. 639-640) başlarında Erzen, Bitlis, Siirt (İs'ird) ve Ahlat (Hilât) gibi şehirleri ele geçirerek Van Gölü havzasının doğusuna kadar ulaştılar. İyâd b. Ganm, başta Ahlat patrikliği olmak üzere kenti ve çevresini haraca bağlamıştır (Belâzurî, 2013: 204). Daha sonra bölgeye fetihleri devam ettirmek için görevlendirilen Habib b. Mesleme el-Fihri de Ahlat patriğinden haraç aldı. İyâd, Bitlis Patriğine verdiği gibi Ahlat Patriğine de canı, malı ve ülkesi için ödeyeceği vergi karşılığında eman vermişti. Habib b. Mesleme bu geleneği devam ettirdi (Abû'l-Farac, 1999: 180). Armenia'daki mahalli idarecilerin Müslümanlarla anlaşması zaman içerisinde Ermeni Prensleriyle Bizans'ı karşı karşıya getirmiş ve bölgede Bizans eliyle çok fazla Prens azli ve tayini gerçekleşmiştir. Bitlis'in de içinde bulunduğu Ahlat ve Van Gölü'nün kuzey ve güney kesimlerinin Müslümanlarca vergiye bağlanması Bizans'ın bu bölgedeki Ermeni Prensini azletmesine neden olmuştur. Ancak yeni atanan prensler de Müslümanlarla anlaşma yolunu tercih etmişlerdir ve Teadors Ruştinik bunlardan bir tanesidir. Şam valisi Muaviye ile anlaşan Teadors, Bizans'ın üzerine göndermiş olduğu birlikleri geri püskürtmeyi başarmıştır (Thomson ve Johnston, 1999: 137-138).

Sonraki dönemlerde bölgedeki fetihler devam etmiş, bölge, Emevi ve Abbasiler döneminde Şam ve Bağdat'tan tayin edilen Ermeniye (İrmeniye) valileri tarafından yönetilmiştir. Ayrıca burada hem Arap Kaysi Emirliği (813-940), hem de Ermeni

Pakraduni prensliği (862-1045) hüküm srmstr. Bunların yanı sıra bölgede Mamigonyanlar ve Ardzıruniler gibi soylu Ermeni aileleri de bulunmaktaydı. Bu ailelerin hem kendi aralarındaki mücadeleler hem de merkezi otorite olan Abbasi ve Bizans Devletlerine karşı isyankr tutumları bölgenin istikrardan uzak kalmasına yol açmıştır. İsyandar sürecinde Pakraduniler'in, Mamigonyanların elindeki Ahlat, Muş, Bitlis ve Pızınık'teki birçok yeri aldığı görülmektedir. Mamigonyanlar, kaptırımış olduğu bu yerlerden sadece Bizans sınırına yakın olan yerleri alırken, Ardzıruniler ise bütün Vaspuragan (Van Gölü sahil kesimleri)'ı idare etmeye başladı. Buradaki tek istisna olan Ahlat Müslümanların elindeydi (Grousset, 2005: 308).

9. asrın ikinci yarısından itibaren Abbasi Devleti'nin zayıflamaya başlaması zerine, Ahlat ve bölgedeki diğer bazı şehirler Ermeni prensliğine veya Bizans İmparatorluğu'na tbi olmuştur. Malazgirt merkezli Ahlat, Erciş ve Bargiri/Muradiye gibi yerleri idaresinde bulunduran Kays Emiri Ebu'l-Verd (l. 867), Ermeni Kralı Aşod (862-890)'u tanıyarak vergi vermiştir. Bu durum Ebu'l-Verd'in oğlu Abdu'l-Hamid zamanında da devam etmiştir. Ancak Sevad b. Abdu'l-Hamid döneminde Ermenilerin son güçlü hükümdarı Simpat, 914'de ölünce Kays Emirliği müstakil bir hale gelmiştir (Grousset, 1986: 375-376; Sümer, 1986: 449). Bizans İmparatoru Romanus Lecapenus'un doğu orduları komutanı Domesticos (J. Kurcuas), 928'de büyük bir orduyla bölgeye sefer düzenlemiştir. Ahlat'a gelen Bizans orduları burayı muhasara ederek büyük bir yıkıma uğratmıştır. Ordu Komutanı Domesticos, Müslümanlara ait birçok yeri harap etmiş, Ahlat Ulu Camii'ndeki minberi söktürüp yerine büyük bir ha diktirmiştir (İbnü'l-Esir, 1991: 166; Sümer, 1986: 166; Tekin, 2000: 34). Bu dönemde giderek zayıflamaya başlayan Abbasi Halifesinin gösteremediği varlığı halifelige bağlı mahalli Müslüman Emirlikler göstermiştir. Bu srlarda Musul ve Diyarbekir hattını idare eden Hamdaniler kuzeye doğu genişlemeye başladılar (Sobernheim, 1987: 179-182). 940'ın baharında Erzen'e gelen Seyfddeve, Van Gölü etrafındaki bütün beyleri yanına çağırıp onlara baskı kurarak kendisine tabii kıldı. Ahlat, Erciş ve Bargiri hattını yöneten Müslüman Ebu'l-Muizz Ahmed de Hamdanilerin idaresine girmiştir. Lakin bu bey çok geçmeden II. Ebu'l-Verd tarafından öldürülmüş, durumu ğrenen Hamdani Seyfddeve, memlk ve komutanı erkes Nec'ı 4.000 askerle II. Ebu'l-Verd'in üzerine göndermiştir. Çerkes Nec, 954'te II. Ebu'l-Verd'i mağlup edip onu öldürmüş, Bitlis, Ahlat, Malazgirt, Muş ve çevresini ele geçirmiştir. Nec, bölgedeki başarisından

sonra burada müstakil bir beylik kurmak istediye de bunda başarılı olmamamıştır. Hamdani emirinin hizmetçi ve kölelerinden bazıları tarafından 965'te Necâ'nın öldürülmesinin ardından Seyfûddeve, Necâ'nın elinde bulunan Bitlis, Ahlat, Malazgirt ve Muş'a askeri birlikler koyup idaresi altında tutmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır. Nitekim Seyfûddeve, 967'de öldükten sonra onun halefleri Van Gölü havzasındaki yerleri hatta Diyarbekir ve çevresini tahliye etmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l-Esir, 1991: VIII/475-476, 499-500; Sümer, 1986: 450).

Hamdanilerin zayıflığından yararlanan Kürtlerin Humeydiye/Hamidiyye koluna mensup Emir Baz (Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Dûstek), 984'ten itibaren Meyyafarikin, Amid, Nusaybin, Erzen, Bitlis, Ahlat ve çevresine hükmetmeye başlamıştır (İbnü'l-Esir, 1991: IX/36-37). Emir Baz, 990'da öldükten sonra yerine yeğeni Ebu Ali el-Hasan b. Mervân geçmiştir; Meyyafarikin, Amid, Nusaybin, Erzen, Bitlis, Ahlat ve çevresini kapsayan Meyyafarikin merkezli Kürt Mervânî Hanlığını kurmuştur (İbnü'l-Esir, 1991: IX/64-67; Zettersteen, 1988: 780-781; Tufantoz, 2005: 67-68; Tufantoz, 2004: 2319).

Mervânîlerin Armenia'dan çıkartılması için Pakraduni Kralı I. Gagik (990-1020)'in teşvikiyle 992'de İmparator II. Basileios, bölgeye bir ordu göndermiş, ancak anlaşmaya varılması sonucunda Ahlat Mervânîlerin elinde kalmaya devam etmiştir. (İbnü'l-Ezrak, 1975: 77). 1031-1032'de Ahlat, Mervânîlerin bir beyi olan Ahmed tarafından idare edilmekteydi (Yinanç, 1944: 134).

Nasrûddeve Ebu Nasır Ahmed döneminde Diyarbekir, Erzen, Bitlis ve Ahlat hattındaki bölge genel olarak barış ve huzur içinde idare edilmiştir. Siyasi olarak başarılı olan Ebu Nasır Ahmed, adı geçen şehirlerde ilim adamları ve şairleri himaye ederek, hayır eserleri yaptırmış ve ülkeyi mamur bir hale getirmiştir (Sümer, 1986: 452).

Mervânîler devrinde bölgeye uğrayan Nâsır Hüsrev, Ahlat, Bitlis ve çevresinin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Ahlat'ın, "Müslüman ve Ermenilerin serhat (sınır) şehri" olduğunu belirten Nâsır Hüsrev, buranın emirinin Nasrûddeve olduğunu kaydetmektedir. Mervânî Emiri Nasrûddeve'nin yüz yaşını geçkin olduğunu ve her bir evladına bir vilayetin idaresini verdiğini nakletmektedir. Nâsır Hüsrev, Ahlat'ta Arapça, Farsça ve Ermenice gibi üç dil konuşulduğunu ve Ahlat

isminin verilme sebebinin bundan geldiğini yazmaktadır (Nasır Hüsrev, 1963: 8; Taşkiran, 2019: 95-102).

Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde, Ahlât dışındaki birçok şehir Bizans'a bağlıydı. Tuğrul Bey'in Mervâni tabiiyetini sağlamasından sonra 1049-1050 tarihlerinden itibaren Mervâni şehirlerindeki (Amid, Meyyafarikin, Bitlis ve Ahlat) camilerde hutbe Tuğrul Bey adına okunmaya başladı (İbnü'l-Esir, 1991: IX/ 422). Sultan Alparslan devrinde şehir, Selçuklu hâkimiyetine girdi. Bundan sonra Ahlât, Anadolu'ya yapılacak olan diğer gaza ve fetih hareketleri için bir üs olarak kullanıldı ve İslam âleminin en büyük şehirlerinden biri haline gelerek, tarihinin en parlak dönemini yaşadı (Sümer, 1986: 453). Sultan Alparslan, Kuzey Suriye Seferini yarıda keserek Bizans İmparatoru Romanos Diogenes ile mücadele edebilmek için önce Ahlat önlerine kadar geldi (İbnü'l-Ezrak, 1975: 176; Sevim, 1987: 54; Tufantoz, 2005: 110). Bu sırada Ahlat'ı idare eden Sunduk/Sandak Bey, 3 Ağustos 1071'de 20 bin kişilik Bizans kuvvetini mağlup ederek bu şehri muhafaza etti (Sümer ve Sevim, 1971: 19; Sümer 1986: 453). Sultan Alparslan, 24 Ağustos 1071'de Ahlat ve Malazgirt arasında bulunan Rahve'ye gelip karargah kurdu.¹ Selçuklular, 26 Ağustos 1071'de Bizans ordularını mağlup edip İmparator Romanos Diogenes'i esir aldılar (Attaleiates, *Tarih*, 2008: 164-170; İbnü'l-Esir, X/71-73; İbnü'l-Ezrak, 1975: 177; Merçil, 1971: 17-50). Anadolu'nun kapısı Malazgirt Zaferi (26 Ağustos 1071)'nin ana karargahı Ahlat olmuştur.

Ortaçağ Türk-İslam tarihinin Anadolu'daki başlangıç noktası olan ve önceleri “*Dar-ı Büleh*” yani “*Oğuz taifesi şehri*” (Evliya Çelebi, 2001: 89) denilen Ahlat, Ahlatşahlar (1100-1207) zamanında İslam dünyası içerisinde büyük bir üne kavuşur. 13. ve 14. Asırlarda Buhara ve Belh şehirleriyle birlikte anılan Ahlat, İslam'ın kubbesi manasına gelen (قبة الاسلام اخلاط) “Kubbetü'l-İslâm” (İbni Bibi, 1996: I/382) unvanını almıştır. Ahlatşâhlar zamanında kaydedilen sosyal, iktisadi ve kültürel ilerlemeden ötürü, Müslümanların güven içinde yaşadıkları, abidlerin ve zahidlerin kaynağı, imamların, hafızların yurdu ve İslâm'ın kubbesi “*Kubbetü'l İslâm*” sıfatını taşıyan Ahlat'ta tıp, felsefe, astronomi, kimya ve tasavvuf alanında birçok değerli bilim adamı yetişmiştir.

¹ Konuyla ilgili ayrıntılar için bkz: Taşkiran, 2021: I/77.

Bunlar arasında Şeyh Maksud bin İdris el-Ahlatî (alim), Muhammed bin Ali Seyyid Hüseyin Ahlatî (cifir), Mevlana Muhyiddin Ahlatî (Matematik ve astronomi), Muhammed bin Ali el - Hilatî (hukukçu), Necmeddin Eyyüb bin Aynuddevle el - Hasib el - Hilatî (astronomi), Ali bin Ahmed bin Hebel (Hübel) Mühezzibuddin Ebu'l Hasan el - Bağdadî (tıp), Muhammed bin İbad bin Melik Davud el - Hilatî (İslam hukukçusu), Ali bin Muhammed bin el - Hasan el Hilatî (alim), Muhyiddin Muhammed bin Muhammed el – Hilatî (mutasavvıf), Şeyh Hüseyin Ahlatî (tıp ve felsefe), İbrahim bin Abdullah el - Hilatî (tıp ve kimya), Şeyh Mustafa Ahlatî (sufi), Şeyh Ali Ahlatî (sufi) ve Muhammed bin el - Muhayyis el - Hilatî (tarihçi) sayılabilir (Tekin, 2000: 169-177).

Eyyubi, Türkiye Selçuklu ve Harzemşahlar arasında bir mücadele sahası olan Ahlat şehri ve çevresi özellikle Celaleddin Harzemşah'ın bölgeye gelmesiyle büyük bir istilaya maruz kalmıştır. Bölgeye Moğolların gelmesiyle Ahlat ve çevresi idari statü bakımından değişikliğe uğramıştır. İlhanlı Hükümdarı Hülagü, eskiden Ermeniyye olarak bilinen Van Gölü havzasını ve Diyar-ı Bekr bölgesini iki askeri eyalete ayırmış, Bitlis ve Ahlat şehirlerinin yer aldığı Van Gölü havzasını kapsayan eyaletin merkezini de Ahlat yapmıştır. Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihannüma adlı eserinde; Osmanlıların ecdadının ve onların mensup olduğu Oğuz Türkmen boylarının Anadolu'nun fethi ile birlikte Anadolu'ya göç ederek, Ahlat bölgesinde 170 sene kadar yaşadıklarını (Mehmed Neşrî, 1987: 57-65) aynı şekilde İdris-i Bitlisî de, Heşt Bihişt (Sekiz Cennet) adlı Farsça eserinde, Osmanlıların ecdadı Kayı Han kabilesinin Tevâif-i Mülûk döneminde Ahlat'ta yaylayıp kışlamağa başladıklarını, bu şekilde Cengiz ve Harezm devletlerinin fitne, fesat ve tehlikelerinden uzakta emniyet içinde yaşadıklarını belirtir (İdris-i Bitlisî, 2008: 73-74).

1335'te İlhanlıların yıkılması ve Moğol Beyliklerinin aralarındaki mücadeleyi fırsat bilen Kara Koyunlu (1351-1469) Türkmenleri, Erciş'te beyliklerini tesis etmeye başladılar. Bu sırada Ahlat ise henüz Eyyubiler tarafından bölgeye getirilen Eyyubi ailesinin mensup olduğu Kürt Revvadilerden muhtelif kitleler ve Hakkari'den getirilen Kürtler, birleşerek Bitlis merkezinde Rojki/Rozki Beyliğini diğer bir adıyla Bitlis Beyliğini kurdular. Bu beylik sonraları Şerefhanlar ismiyle anılmıştır (Şerefhan Bitlisi, 2013: I/392-393). Kara Koyunlularla akrabalık kuran Bitlis Beyi, bir süre onlara bağlı kalmıştır. 1394'te Emir Timur, Kara Koyunlu Beyi Kara Yusuf'un üzerine yürüyerek Muş ovasına gelmiş, Kara Yusuf kaçınca Timur, Van Gölü'nün kuzeyinde bulunan

Aladağ'a ilerlemiştir (Sümer, 1986: 57). Bunun üzerine Bitlis Emiri Hacı II. Şeref, Timur'un huzuruna gelip ona tabi olduklarını bildirmiş, Bitlis Emirinin tabiiyetine karşılık Timur, ona Bitlis ve çevresini, Adilceviz Emiri Hakan'a da Ahlat'ı vermiştir (Nizamüddin Şâmî, 1987: 186). Timur'un bölgeden çekilmesinden sonra Ahlat ve çevresi tekrardan Kara Koyunluların eline geçmiştir. Kara Koyunluların zayıflaması neticesinde Ahlat tekrardan Bitlis Beylerinin eline geçse de bu sefer Tebriz ve Diyarbekir hattında giderek güçlenen Akkoyunlular yörede etkili olmaya başlamışlardır. Özellikle Uzun Hasan Bey zamanında Bitlis Beyliğinin elindeki Muş, Bitlis ve Ahlat Akkoyunluların (1340-1515) eline geçmiştir (Taşkıran, 2020: 1148-1152). Akkoyunlu devletinin zayıflaması neticesinde Ahlat tekrardan Şerefhanların eline geçse de bu defa Safevi devleti ile Osmanlılar arasında bir mücadele alanı olmuştur.

Yavuz Sultan Süleyman ve Şah İsmail arasında meydana gelen Çaldıran Savaşı öncesi Ahlat ve çevresi Osmanlıların eline geçmiştir. Ahlat, Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) sonunda ancak Osmanlı Devleti'ne bağlanmışsa da, bölgenin hâkimiyeti konusunda Safevi ve Osmanlılar arasında meydana gelen mücadelelerden dolayı, ancak 1555 tarihli Amasya Antlaşması ile tam manasıyla Osmanlı yönetimine alınabilmiştir (Demirtaş, 2011: 443).

1.4. AHLAT'IN ETNİK YAPISI

Selçuklu ve Osmanlı tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Ahlat, Doğu Anadolu'daki en önemli tarihî ve kültürel merkezlerden biridir. Özellikle Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasından sonra önemli bir üs haline gelmiştir. Savaşın kazanılmasından sonra, bölgeye olan Türk göçleri de artmıştır. Türkçe, 1100'lü yıllardan itibaren bölgede geçerli bir dil hâline gelmiştir (Ertekinoglu, 2017: 27). Mervâniler devrinde bölgeye uğrayan Nâsır Hüsrev, Ahlat, Bitlis ve çevresinin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Ahlat'ın, "Müslüman ve Ermenilerin serhat (sınır) şehri" olduğunu belirten Nâsır Hüsrev, buranın emirinin Nasrüddevle olduğunu kaydetmektedir. Nâsır Hüsrev, Ahlat'ta Arapça, Farsça ve Ermenice gibi üç dilin konuşulduğunu ve Ahlat isminin bundan geldiğini yazmaktadır (Nasır Hüsrev, 1963: 8).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde altı yıl konsolosluk görevinde bulunmuş olan Rus General Mayewsky bölge ile ilgili çeşitli bilgilerin yanı sıra nüfus rakamları da

vermektedir. Maywesky'nin Ahlat hakkında çeşitli bilgiler verdiği istatistikinde, şehrin nüfus rakamları da yer almaktadır. Rus generalin verdiği bilgilere göre 1899 tarihinde 36 köyün bağlı bulunduğu Ahlat'ta nüfus; Türkler, Kürtler ve Ermenilerden meydana gelmekteydi. Ahlat'ta yaşayan Kürtler yalnızca reayaden ibaretti. Merkezde yaşayan nüfus sadece Türklerden ve Ermenilerden meydana gelmişti. Maywesky'nin tablo halinde verdiği istatistik bilgilere göre Ahlat ve bağlı köylerde yaşayan nüfusun % 35'i Türk, %45'i Ermeni, %12'si Kürt geriye kalanı da Kafkasyalı halklardan oluşmaktadır. Başka bir deyişle nüfusun %55'i Müslüman, %45'i Hristiyan idi. Yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen savaşlar ve Ermeni olayları sebebiyle Ermeni nüfusunda bir düşme yaşandığı da bilinmektedir (Koçak vd., 2016: 26). Ermenice, 1915 Tehcirine kadar şehir merkezi ve özellikle kırsal kesimde çok kullanılan bir dil olmuştur. Tehcir sonrası boşalan Ermeni köylerinin çoğuna çevre illerden gelen Kürtler yerleşmiş ve zaman içinde bu köylerden ilçe merkezine göçlerin artmasıyla ilçe merkezinde Kürt nüfusu artmış ve Kürtçe de yaygın konuşulan dillerden biri olmuştur. 90'lı yıllarda şehrin tamamına yakını Türklerden oluşurken bu göçler sonucu Ahlat merkezde bugün nüfusun yaklaşık yarısı Kürtlerden oluşturmaktadır. Çok az sayıda da Siirt'ten göçüp gelmiş Arap nüfusu bulunmaktadır. Ahlat'a bağlı köylerin nüfusunun büyük bir bölümü ise Kürtlerden oluşmaktadır. Sadece Saka, Çatalağzı ve Uludere köylerinde Türk nüfusu bulunmaktadır. Çerkez köyleri olan Yoğurtyemez, Develik, Akçaören ve Çukurtarla'da bugün hiç Çerkez kalmamıştır (Ertekinöglü, 2017: 27).

İKİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ

Bu bölümde çeviri yazı işaretleri kullanılarak ünlü ve ünsüz sesler konu edinilmiştir. Bu çalışma söz varlığı çalışması olduğundan metin derlemeleri bulunmamaktadır. Bundan dolayı da ünlüler ve ünsüzler bölümünde gösterilecek olan örneklerin yanında parantez içinde derlenen mahallenin ismi yer almaktadır.

2.1. ÜNLÜLER

Ahlat merkez ağzında ölçünlü ünlülerin yanı sıra farklı nedenlerle ortaya çıkmış ve boğumlanma özellikleri değişen farklı ünlüler de tespit edilmiştir.

2.1.1. [á] ünlüsü

Ölçünlü /a/ ünlüsünün çene aralığı açıklığının hafifçe kapanmasıyla ve seslemede ön damağa doğru bir itkiyle oluşmakta olan bu ara ünlü /a/ ve /e/ ünlüsünün ses aralığında telaffuz edilir (İlker, 2017: 67). Ahlat merkez ağzında /y/ ve /m/ gibi ünsüzlerin yanında kullanılan bu ara ünlünün anlam ayırt edici bir özelliği yoktur.

Ön Ses: áyah “ayak” (Kacer, Tunus, Kırklar).

İç Ses: gáyin~kayin “kayınbirader”, gáyana~kayana “kaynana, kayınvalide”, gáyana~kayana “kaynata, kayınpeder”, gáyin arvadi “elti”, zâman “zaman”. (Kale, Erkizan, Kacer).

2.1.2. [‘a] ünlüsü

Arapçadaki ayın (ع) sesinin a ünlüsüyle söylenen şekli olan bu ses Ahlat merkez ağzında alıntı sözcüklerde duyulan bir sestir.

‘asır “asır, yüzyıl”, ‘acem kuşağı “acem kuşağı” (Kırklar, Tunus, Kulaksız, Taht-ı Süleyman).

2.1.3. [è] ünlüsü

Türkçenin eski metinlerinden itibaren kaynaklarda hep örneklerini takip ettiğimiz (Akar, 2013: 32; İlker, 2017: 63) boğumlanma noktası /i/ ve /e/ ünlüleri arasında bulunan ve ön ya da iç seslerde olmak üzere hep kök hecede yer alan (Korkmaz, 2017:170), günümüz Türkçesi yazı dilinde bulunmayan fakat ağız çalışmalarında

ölçünlü ünlü olarak kullanılan (Kaya, 2020: 8) kapalı /è/ ünlüsü Ahlat merkez ağzında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Ön Ses: élti “elti”, çüt étmeg “tarla sürmek”, çüt èn “çift enli kumaş”, eşbalyan “kayısı veya erik kurusu” (İki Kubbe, Selçuklu).

İç Ses: gèvi “damat”; bèşig “beşik”, tèl “dikiş ipliği”, yèlin “sine, göğüs”, korabèş “porsuk”, pazèn “kalın pamuklu kumaş”, çüt èn “çift enli kumaş”, pèş “etek”, pèşdamal “peştamal”, pèşgil “iş önlüğü”, çakèt “ceket” (Kacer, Tunus, Taht-1 Süleyman, Selçuklu).

2.1.4. [‘e] ünlüsü

Arapça sözcüklerdeki ayın “ع “sesinin e ünlüsüyle söylenmesiyle ortaya çıkan bu sesin kullanımı Ahlat merkez ağzında daha ön seste tespit edilmiştir.

Ön Ses: ‘eşa vaḥti “akşam vakti”, ‘emi~emmi “amca”, ‘emerikān bèzi “Amerikan bezi”, ‘egal “şal” (Tunus, Selçuklu, Kırklar, Kulaksız).

2.1.5. [‘i] ünlüsü

Arapça sözcüklerdeki ayın “ع “sesinin i ünlüsüyle söylenmesiyle telaffuz edilen bir sestir. Çalışmamızda tek kelimedeki kullanımı tespit edilmiştir.

‘ibadethana “ibadethane”. (Taht-1 Süleyman, Kulaksız, Tunus, Selçuklu).

2.1.6. Alınma Kelimelerde Uzun Ünlülerin Normal Süreli Ünlüye Dönüşmesi

Türkçede ünlüler, süreklilik bakımından sınırlıdır. “ı” dışında bütün ünlüler, normal uzunluğa sahip ünlülerdir. Türkçenin bu özelliği, alınma kelimeleri de etkileyerek bu kelimeler içindeki ünlülerin sürekliliğini sınırlamıştır (Karahan, 2017: 2). Ahlat merkez ağzı söz varlığında da bazı alınma kelimelerde korunmayan uzun ünlülerin Türkçenin ölçünlü süreli ünlüleriyle (ne uzun ne kısa) telaffuz edildiği tespit edilmiştir.

libas “elbise” < Ar. libās “giysi”, **battanye** “battaniye” < Ar. battāniyye “battaniye” **badem** > Far. bādām “badem”, **‘ibadethana** < Ar. ‘ ibādet + Far. ḥāne “ibadethane” (Selçuklu, Kırklar, Kulaksız, Taht-1 Süleyman).

2.2. ÜNSÜZLER

2.2.1. Belirleyici Nitelikteki Ara Ünsüzler

Yazı dilimizdeki ünsüzlerin hepsi Ahlat merkez ağzında da kullanılmaktadır. Bunun dışında tonlu, sızıcı bir dip damak ünsüzü olan /ğ/ ünsüzü de Ahlat merkez ağzında duyulmaktadır. Ahlat merkez ağzında yazı dilindeki ünsüzlerin dışında kalan boğumlanma noktasına göre farklılık gösteren ara ünsüzler de tespit edilmiştir. Belirleyici nitelikteki ara ünsüzleri [ğ], [h], [h], [Ç],[K], [K], [[P], [T] ünsüzleridir.

2.2.1.1. [ğ] ünsüzü

Tonlu, arka damak /g/ ünsüzü. Batı Türkçesinin ikinci döneminden itibaren, kelime başındaki arka damak /k/ ünsüzü ötümlüleşerek bazı kelimelerde [ğ] ünsüzüne dönüşmüştür (İlker, 2017:103). Ahlat merkez ağzında yaygın olarak kullanılan bu ara ünsüz arka damak /k/ ünsüzünün tonlulaşmış hâlidir.

ğardaş~kardaş “kardeş”, **ğız** “kız çocuğu”, **ğagaç** “gelincik çiçeği”, **ğod** “tahtadan yapılmış tahıl ölçeği”, **ğalık** “arpacık soğanı”, **ğaburga kemigi** “kaburga kemiği”, **ğafatasi** “kafatası”, **ğan** “kan”, **ğacele** “saksağan” (Kırklar, Kale, Kacer, Tunus).

2.2.1.2. [h] ünsüzü

Nefesli /h/ ünsüzü. Alınma kelimelerde Türkçenin pek çok döneminde kullanılan bu ünsüz damağın tam ortasında teşekkül eder ve nefesli telaffuz edilerek yine alınma kelimelerde kullanılır (İlker, 2017: 114). Ahlat merkez ağzında alınma kelimelerde ön ses ve iç seste kullanılmıştır.

Ön seste: hesür “sazdan yapılmış yere serilen sergi, hasır”, **heyat** “avlu”, **hacet** “erkek üreme organı”, **helis** “yemeği ve turşusu yapılan bir tür yabani ot”, **hefte** “hafta”, **hebbe** “hastalık, sivilce”. (selçuklu, Kırklar, Kulaksız, Taht-ı Süleyman, Tunus).

İç seste: frenk zehmeti “ağır hastalık”, **sahen** “metal yemek tabağı, sahan” (Kırklar, Kale, Taht-ı Süleyman, Tunus).

2.2.1.3. [h] ünsüzü

Sızıcı, arka damak /h/ ünsüzü. Genel olarak alınma kelimelerde Türkçe kelimelerde de belirli örneklerde kullanılan bu sızıcı, boğaz ünsüzü Ahlat merkez

ağzında ön ses, iç ses ve son seste kullanıldığı görülmektedir. Bu ses Ahlat merkez ağzının belirleyici sesidir.

Ön seste:

halaza “tarlada kendiliğinden çıkan ot”, **hanavkesen** “topraktaki nemi alan bir tür çayır bitkisi”, **hıri** “hatmi çiçeği”, **horozibigi** “çiçekleri horozibiğine benzeyen bir çeşit yabancı ot”, **hozan** “nadasa bırakılan tarla”, **haş** “işkembe” (Kırklar, Kulaksız, Taht-ı Süleyman).

İç seste: **kıhsık** “kurumuş yapışkan ot tohum”, **şahta** “kırağı”, **ahşam** “akşam”, **şohum** “yeni sürülmüş toprak”, **elin tahti** “elin üst kısmı” (Kacer, Erkizan, Kırklar, Kale).

Son seste: **alaçapaḥ** “toz şeklinde ince ve hafif yağan kar”, **şuşalamah** “ekini yığın haline getirmek”, **martaklamah** “fasulye sırığı dikmek”, **gulah** “kulak”. (Kırklar, Kulaksız, Taht-ı Süleyman, Tunus).

2.2.1.4. [Ç] ünsüzü

/c/-ç/ arasında boğumlanan yarı ötümlü ünsüz. Genel olarak alınma kelimelerde görülen bu ara ses Türkçe kelimelerde ve eklerde de daha az enerjiyle söylendiği için (İlker, 2017:110) bu ara ünsüzle karşılaşılmaktadır. Ahlat merkez ağzında son sesteki kullanımı tespit edilmiştir.

Son seste: **bisaÇ** “iki yaşına giren dişi koyuna verilen ad”, **saÇ** “saç”, **taÇ taşi** “süslü taş” (Kale, kulaksız, Taht-ı Süleyman, Kacer).

2.2.1.5. [K] ünsüzü

Arka damak /k/ ve /ğ/ ünsüzleri arasında boğumlanan yarı ötümlü ünsüz. Bu ara ünsüz, ötümlüleşmesi tamamlanmadan teşekkül eder ve kulakta, arka damakta boğumlanan ölçünlü /k/ ünsüzüyle yine arka damakta boğumlanan /g/ ünsüzü arasında bir titreşim bırakır. Kaynak kişilerin pek çoğu için de bu ünsüz, en az çaba harcanarak teşekkül ettirilmiş bir ünsüzdür (İlker, 2017:104). Ahlat merkez ağzında ön ses ve son seste varlığı görülmektedir.

Ön seste: **Ḳort** “sürülmemiş tarla”, **Ḳurdezen** “toprak leğen”, **Ḳuşhana** “tencere” (Kulaksız, Taht-ı Süleyman, Tunus).

Son seste: şortuK “örgü dokuma”, **kuruK** “sıpa”, **kutuK** “köpek yavrusu” (Kacer, Taht-ı Süleyman, Tunus, Erkizan).

2.2.1.6. [K] ünsüzü

Ön damaktan boğumlanan ölçünlü /k/ ünsüzüyle yine ön damaktan boğumlanan /g/ ünsüzü arasında bir titreşimle oluşan yarı tonlulaşmış bir ara sestir (İlker, 2017:104). Ahlat merkez ağzında ön ses, iç ses ve son sesteki kullanımı görülmektedir.

Ön seste: Közer “kabuğundan ayrılmamış buğday” (Kırklar).

İç seste: teKlemeg “meyve ağaçlarını olmamış veya çürümüş meyvelerden ayıklama işlemi”, **sümüKli böceK** “salyangoz” (Kırklar, Kulaksız, Erkizan, Tunus).

Son seste: işliK “içe giyilen gömlek”, **pörK** “erkeklerin giydiği bir”, **bileK** “Bilek”, **pişik** “kedi”, **gerdenliK** “gerdanlık” (Kırklar, Taht-ı Süleyman, Tunus).

2.2.1.7. [P] ünsüzü

/p/- /b/ ünsüzleri arasında boğumlanan yarı ötümlü ünsüz. Çift yönlü /p/’den /b/’ye, /b/’den /p/’ye bir geçişi simgeleyen bu ara ünsüz Ahlat merkez ağzında özellikle alınma kelimelerde iç ses ve son seste telaffuz edildiği görülmektedir.

İç seste: bubPi “çavuş kuşu, hüdhüd”, **toPuz** “dikenli, bir çeşit yabani ot”.(Taht-ı Süleyman, Tunus)

Son seste: қаP “tas”, **қаP қасақ** “kapacak”, **tumP** “Bahçelerde yapılan topraktan yüksekçe bölme”, **turP** “turp”(Kırklar, Kulaksız, Taht-ı Süleyman, Tunus)

2.2.1.8. [T] ünsüzü

/t/ ve /d/ ünsüzleri arasında boğumlanan yarı tonlu ünsüz. Bu ara ünsüz de /t/’den /d/’ye, /d/’den /t/’ye çift yönlü bir geçişi gösterir. Ayrıca da Türkçe ve alınma kelimelerde yarı tonlulaşma eğilimini gösterir. Ahlat merkez ağzında ön ses, iç ses ve son seste kullanıldığı görülmüştür.

Ön seste: Taraklıh “hayvan etinin pirezolalık yeri”, **Taşlıh** “taşlık”, **Tomatès** “domates”, **Tula** “köpek yavrusu”, **Tolama** “tırnak ve parmak arasında meydana gelen iltahaplı yara” (Kacer, Tunus, Harabe Şehir).

İç seste: zahTer “dağ Kekiği” (Kacer, Tunus).

Son seste: nohuT “nohut”, **afaT** “afet” (Taht-ı Süleyman, Tunus).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİLDE KAVRAM ALANLARI, KAVRAMLAŞTIRMA (ANLAMLAMA) VE AĞIZLARDA KAVRAM ALANI VERİLERİ

3.1. DİLDE KAVRAM ALANLARI VE KAVRAMLAŞTIRMA (ANLAMLAMA)

Söz varlığı, bir dilin sadece sahip olduğu sözcüklerin tamamını değil, aynı zamanda o dilin deyimlerini, kalıp sözlerini, atasözlerini ve çeşitli anlatım kalıplarını, insana ve dünyaya bakış tarzını ve dolayısıyla tüm kültürünü ifade eden dil varlığını kapsamı içine alır (Aksan, 1996: 7; Gül, 2008: 279). Bir dilin söz varlığı aynı zamanda o dilin anlatım yolu özelliğinin de bir göstergesidir. Her dilin kendine özgü bir anlatım yolu vardır. Her millet dünyaya kendi penceresinden bakar ve kendi ana dilinde oluşmuş kavramlarla çevreyi ve gerçekleri algılar. İnsan zihninde kavramlar insanın fizikî, ferdî, sosyal, kültürel deneyimleri ile ilgili bilgilerle birlikte yer alırlar (Erdem, 2003: 71; Erdem, 2009: 20).

İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırmayı, genel kavramlara ulaşmayı sağlar. Bir dilin söz varlığının, en genelden en özel kategoriye doğru ilerleyerek aşamalı, sıralamalı bir sınıflandırma açısından tanımlanma imkânı, birçok anlam bilimcinin ilgisini çekmiştir. Menekşenin, gülün, sardunyanın ortak niteliklerine dayanılarak yapılan bir sınıflama “çiçek” kavramına, köpek, inek, at, tilki, tavşan... gibi yaratıklar “hayvan” genel kavramına ulaştırır bizi. Böylece, bir sınıflandırmayla canlı, bitki, memeli... gibi genel kavramlar oluşur. Alt anlamlılık ilişkisi yani daha özel bir terimin daha genel bir terim içinde kapsanması bazı anlam bilimcilerce “kümeler mantığı” açısından düzenlenmiştir. Buna göre mesela, çiçek kümesi lale kümesinden daha geniştir ve onu içerir. Lale, menekşe, gül ve benzerleri çiçek sözünün alt terimi olmakta ve buna karşılık çiçek sözü de bir üst terim durumunda olmaktadır (Aksan, 2009: 40; Erdem, 2009: 23).

Kavram terimi Berke Vardar tarafından “Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlamsal imgesi: gösterilen” olarak tanımlanmaktadır (Vardar, 2002: 132). Yani, bir göstergenin gösterilen yönünü oluşturan kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden

ve bir soyutlama ile dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanısıdır. Kavramlar, insanın yetiştiği çevreye, birikimlerine ve ruhsal yapısına göre bireyden bireye ayrımlar göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda, hemen hemen belli bir niteliğe sahiptir (Aksan, 2009: 30- 42).

Anlambiliminde dış dünyayı algılamada, deneyimlerimiz ile algıladığımız gerçek şartlara uygunluk, bir kelimenin gerçek anlamının oluşturduğunu ve kavramlaştırmanın da bir tür soyutlaştırma olduğu açıklanır. Saussurecü bir yaklaşımla bir nesneyi veya bir hareketi zihinde belli bir ses dizisi ile bir göstergeye bağlama, bir kavramı bir göstergeyle dile getirme anlamlama veya kavramlaştırma hadisesidir. Türkçe bu yönüyle de bazı araştırmacılar tarafından “imge gücü olan dil” olarak nitelendirilmiştir (Erdem, 2003: 47). Dilde anlamlama veya kavramlaştırma hadisesinde söz ile anlam arasındaki ilişkilerin açıklık derecesi, ifadenin konusunu meydana getirir. Söz ile anlam arasındaki ilişki, nesnenin zihinde oluşturulan tasavvurudur. (Erdem, 2003: 73). Örneğin, babanın erkek kardeşi Türkçede amca, annenin erkek kardeşi de dayı adını alarak iki ayrı kavram oluşturur. Hint-Avrupa dillerinde ise her ikisi tek bir göstergeyle dile getirilir. Baldız, elti, görümce, yenge gibi akrabalık adları Türkçede ayrı kavramlara dönüşmüşken o dillerde aynı göstergeyle kavramlaştırılır. Böylece her dil doğayı, nesnelere, eylemleri kendi görüşüyle, kendi yorumuyla dile getirir (Aksan, 2009: 97).

Yukarıdaki açıklamada geçen gösterge terimi dilbilimde çığır açan İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure tarafından tanımlanan bir kavramdır. F. de Saussure’e göre dil göstergesi gösteren ve gösterilen olmak üzere iki düzeyden oluşur. Saussure’nin gösteren adını verdiği bu ses imgesi ses değil, sesin zihnimizdeki izi, imgesidir; ancak konuşma organlarımızla sesletildiği zaman sese dönüşür. Kavram ya da gösterilen ise nesnenin zihnimizdeki tasarımıdır. Tavşan için göstergeyi ele alırsak; kulağımızla duyduğumuz /t//a//v//ş//a//n/ sesleri gösteren’i, bu sesin zihnimizdeki tasarımı ise gösterilen’i yani kavramı oluşturmaktadır (Aksan, 2009: 33-34). Kendine özgü bir dili olan her toplum, doğadaki nesnelere, değişik durum ve olayların, devinimlerin anlatımı sırasında birtakım ses bileşimlerinden yararlanır; bu ses bileşimleriyle onları kavramlaştırır (Aksan, 2009: 30- 42).

Birey içinde yaşadığı toplumun kendisine sunduğu hazır kavramları alır. Birey, kavramları ve kavramların karşılığı olan ses dizilerini; yani gösterenleri bir arada

öğrenir. Örneğin Türkçede /k/, /ş/, /a/ ses birimleri /kaş/, /aşk/ şeklinde gösteren olduklarında birer kavrama yani gösterilene işaret ederken; /şka/, /kşa/ ses dizeleri mümkün olsa bile, Türkçede herhangi bir gösterilene göndermede bulunmazlar (Kıran-Eziler Kıran, 2000: 147; Ersoy, 2019:4).

Kişiler için göstergedeki ses birliklerinin aynı olması iletişimin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Ersoy, 2019: 4). Türkler, dillerinin bilinen en eski döneminde güneşi kün (bugünkü gün) ses bileşimiyle adlandırmışlar, güneşin doğuşuyla batışı arasındaki süreyi de onunla anlatarak bu göstergeyi çok anlamlı duruma getirmişlerdir. Türklerin kuş adını vererek bir genel kavram niteliği kazandıkları canlı türü Almancada Vogel, Rusçada ptitsa, Macarcada madar gibi şekillerde birer gösterge olmuşlardır (Aksan, 2009: 31).

Kavramlar zihinde gruplanırken farklı özellikleriyle diğer kavramlardan ayrılırken ve tanımlanırken kendi içinde yatay ve dikey bir alan oluşturur. Dil biliminde bu alana kavram alanı denir (Karçığa, 2015: 2516). 1931’de Alman dilcisi Trier tarafından ortaya atılan kavram alanı (sprachfeld) terimi ile kavramların zihinde birbirlerinden ayrı olarak değil, bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlanmış olarak yer aldıkları ve içinde birbirlerini etkiledikleri alanlar oluşturdukları görüşünü savunmuştur (Aksan, 2009: 42; Erdem, 2009: 20). İşte bu kavram alanı içinde kavramın sosyal çevredeki değerine bağlı olabilen duygu değeri ve tasavvurlar da yer almaktadır. Bunlar da bir bütün olarak kelimenin anlam çerçevesini meydana getirirler. Bir kültürde yetişen bir çocuk olarak etrafımızdaki şeylerle tahsis edilmiş hazır kavramlar bütünü kelime anlamları şeklinde kazanırız (Erdem, 2009: 21).

Bireyin “insan kimliği”, bütünüyle dil kullanımında yatmaktadır; dil kullanımı, bize, bireyin insan kimliğini, geçtiği yolları, bulunduğu noktayı verir. Doğal çevresinde başka hayvanlar gibi beş duyusu ile yaşamakta olan insan, kendisini onlardan ayrı bir varlık haline getiren dili ile de sosyal çevresinde yaşamaktadır. Doğal çevre, gerçek ve somut bir çevre; sosyal çevre ise, saymaca ve öğretilmelere dayalı, yapay ve soyut bir çevredir. Kavramın değeri, niteliği aynı dili konuşan kimselerce aşağı yukarı aynıdır: ekmek, su, tembellik, delikanlı, dörtnala, tutumlu vb. (Karaağaç, 2013: 699).

İnsan dünyayı doğup büyüdüğü aile ve soyca bağlı bulunduğu toplum çevresinden öğrendiği, bilinçaltına kadar inebilen ve kişilerle toplum arasındaki ilişkilerle en güçlü

bağı oluşturan (Korkmaz, 2017: 71) ana dilinin penceresinden görür. Kavramlar ve kavram alanları o ana diline mahsustur.

Örneğin çalışma alanımız olan Ahlat ağzında deprem sözcüğünü karşılayan teprem, zelzele, yer teprenmesi sözcükleri arasında sarsıntının şiddeti ile ilgili küçük anlam farklılıkları vardır. Yer teprenmesi, teprem sözcüğüne göre “daha az şiddetli” anlamını içerir. Ahlat ağız konuşurları depremin şiddetini göz önünde bulundurarak kendilerine özgü sözcükler seçerek belirlemişlerdir.

Dilbiliminde kavramın oluşma süreci yukarıda belirtildiği gibi doğadaki nesnelerin ve hareketlerin insan zihninde kavramlaştırılmasıyla oluşmaktadır. Dilin temelini de bu kavramlaştırma süreçleri meydana getirmektedir. Toplumların değer yargıları ve hayatı algılama biçimleri kavramlaştırmanın temel etkenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu kavram alanlarının oluşmasında, dilin genel söz havuzu olan konuşma dillerinin -ağızların- rolü büyüktür. Ağızlardaki binlerce söz varlığı genel dilin kavram alanlarını beslemektedir (Ersoy, 2019: 5).

Bu çalışmada Ahlat ağzında kavram alanları ile ilgili sözvarlığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Söz varlığı üzerinde detaylı ve derinlemesine bir inceleme yapılmış, tespit edilen söz varlığı kavramsal alanlarda sınıflandırılarak ortaya konulmuştur. Ahlat ağzından derlenen dil malzemesi ilgili oldukları kavram alanları göz önünde bulundurularak tasnif edilmiş; akrabalık, araç-gereçler, giyecekler, bitkiler, doğa olayları, hastalıklar, hayvanlar, organlar, oyun, mimari, tarım olmak üzere 11 başlık altında incelenmiştir.

3.2. AĞIZLARDA KAVRAM ALANI VERİLERİ

Türk dili araştırmaları arasında ağız çalışmaları her zaman önemli bir yer tutmuştur (Demir, 2013: 13). Çünkü ağız araştırmaları, dilin tarihî ve kültürel zenginlikleri ile bugüne dek karanlıkta kalmış pek çok dil sorunun açıklığa kavuşturulmasında bir anahtar vazifesi üstlenir (Atmaca, 2017: 19). Bugün anladığımız anlamda ağız çalışmaları, dilin alt grubu olarak tanımlayabileceğimiz ağızların ses, şekil ve cümle alanındaki özelliklerini inceleyen, belirleyen ve sınıflandıran bir bilim dalıdır. Tarihi bakış açısından değerlendirildiğinde, bu tür çalışmalar metin derlemeleriyle başlamıştır. Bu derlemeler, Türkçe söz konusu olduğunda, Türk lehçe ve ağızlarının dil özelliklerini belirlemek, söz varlığını tespit etmek kadar sözlü edebiyatını kayda

geçirmek arzusunu taşıyordu. Zamanla derlemelerin sayıları artmış, içerdikleri metinler halk kültürüne inmiştir, bu derlemeler yemek tariflerine, meslekî bilgilere, özgeçmişlere, yaşamdan aktarılan olaylara yer verir olmuş, yani bir tür sosyal tarih malzemesi haline gelmiştir. (Naskali, 2000: 17).

Ağız metinlerinde tarih, sosyoloji, mutfak kültürü, antropoloji, eğitim bilimleri başta olmak üzere değişik sosyal bilim alanlarına katkı sağlayacak çok sayıda veriye rastlanmaktadır. Ağız metinlerinde yer alan doğum, düğün, ölüm törenleri, toplumsal ilişkiler gibi konular sosyoloji araştırmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Kaynak kişilerin tarif ettikleri yöresel yemekler mutfak kültürü hakkında uygulamalı bilgiler içermektedir. Yine bu metinlerde bireylerin olaylar karşısındaki tutum ve davranışları konusunda sosyal antropoloji çalışmalarını aydınlatacak anlatılar bulunmaktadır (Akar, 2016: 169).

Türkçe başka dillerden farklı olarak birçok kavramlarını kendi oluşturur. Birçok dilde bir genel kavram olarak bir arada anlatılan konuları ayrı kavramlara dönüştürür. Akrabalık adlarında, renk tonlarında, başka dillerde görülmeyen bir zenginliğe sahiptir. Özellikle Anadolu ağızlarımız somut nesnelere anlatımında olduğu kadar, insanın ruhsal özellik ve davranışlarının dile getirilmesinde de çok çeşitli bir kavramlar dünyası oluşturmuştur (Aksan, 1997: 38).

Ağızlarda, belirli kavram alanlarıyla ilgili sözler değiştirilmeden saklanabilmektedir. Yaşam tarzındaki durağanlık ve yeni kavram alanlarına ihtiyaç duymamak bunun temel sebebi olmalıdır. Yazı dili kültürel değişimlere daha açık olduğu için eskicil (arkaik) sözleri ağızlar kadar koruyamaz. Ağızlardaki bu sözler, dilin leksik düzeyde zenginleştirilmesinde, terim oluşturmada, yeni sözlere karşılık bulmada kullanılan temel söz değerleridir. Türkiye Türkçesi ağızlarında özellikle hayvancılık ve tarımla ilgili birçok eskicil sözcüğe rastlamaktayız. Bu alanda, 350 bin civarında söz varlığını ihtiva eden *Derleme Sözlüğü*'ndeki veriler önemli bir kaynaktır. Bunlar, dilin değişik kavram alanlarında ihtiyaç duyduğu göstergeleri karşılamışlardır (Akar, 2016: 169-174).

Ağızların, dilin özel gerçekleşme biçimleri olarak, başka hiçbir şey yokmuş gibi incelenmesi; aynı zamanda dide var olan yaratıcı zenginliği gösterir ve böylece idealize edilmiş tek biçimli dil anlayışının temelsizliğini ortaya koyar. Ağızlar hakkındaki eş

zamanlı araştırmalar onun da herhangi bir dil gibi kendine özgü bir sistemi olduğunu gösterir. Ağızların kullanımıyla ilgili araştırmalar ise dilin toplumdaki farklı biçimlerine karşı anlayış ve hoşgörünün gelişmesine katkı sağlar (Demir, 2013: 30).

Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında, genellikle belirli konular (ölüm, doğum, düğün, yemek tarifi, anılar...) çerçevesinde metinler derlenmektedir. Oysa bu konulardan başka farklı alanlarda da tahminlerin çok üzerinde söz varlığı bulunmaktadır (Ersoy, 2019: 7).

Ahlat merkez ağzındaki farklı kavram alanlarından söz varlıklarını belirlenmesi de Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kavramlaştırma sırasında başvurulan anlatım yollarının belirlenmesi açısından önemlidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLAT MERKEZ AĞZINDA KAVRAM ALANLARI

İnceleme alanımız olan Ahlat ağzından derlenen dil malzemesi ilgili oldukları kavram alanları göz önünde bulundurularak tasnif edilmiş; akrabalık, araç-gereçler, giyecekler, bitkiler, doğa olayları, hastalıklar, hayvanlar, organlar, mimari, tarım olmak üzere 10 başlık altında incelenmiştir.

4.1. AKRABALIK

Türk dilinde akrabalık adlarında da Hint-Avrupa dillerinden farklı ve detaylı bir kavramlaştırma dikkati çekmektedir (Erdem, 2003:2). Türklerin sosyo-kültürel yapısında hiyerarşinin belirgin olarak görüldüğü, büyük önem taşıyan kavram gruplarından biri de akrabalık kavramıdır. Türk kültürü içerisinde ayrı bir öneme sahip, aileye ve akrabalara verilen öneme göre, şekillenen bu terim grubunda Türkçenin ayrıntıya inen, çeşitli akrabalık bağlarını ayrı ayrı kavramlar hâline getiren bir dil olduğu görülmektedir (Erdem, 2008:318).

Bugün geniş birer söz varlığına sahip olan Hint-Avrupa dil ailesinde akrabalık adları Türkçeye karşılaştırılmayacak kadar dar kalmaktadır. Örneğin Türkçede *bacanak*, *enişte* ve *kayın birader* ayrı ayrı kavramlar halinde oluşmuşken bunların her üçü İngilizcede (*brother-in-law*) Fransızcada (*beau-frère*), Almancada (*Schwager*) tek bir göstergeyle dile getirilmektedir. Bir Ural dili olan Fincede de ‘enişte’ ve ‘kayın birader’ kavramları tek bir göstergeyle anlatılmaktadır (*lanko*). Türkçede ayrı ayrı kavramlar olan *baldız*, *elti*, *görümce* ise İngilizcede, *sister-in-law* Fransızcada *bellesœur*, Almancada *schwägerin* sözcüklerinde anlatım bulmaktadır. Daha başka örnekleri bulunan bu durum, Türkçenin kavramlaştırma gücüne ve insanın aile bağlarının sıklığına bağlanabilir (Aksan, 1996: 150).

Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Eski Türk yazıtlarında akrabalık adlarına sıkça rastlanmaktadır. **ana** “anne”, **âbçi** “eş, karı, zevce”, **âçi /içi** “ağabey, amca” , **âkâ** “abla”, **apa** “ata, ecdat”, **ata** “baba”, **atı** “yeğen”, **bişük** “akraba”, **çıkan** “teyze oğlu”, **eçâ** “abla”, **ini** “erkek kardeş”, **ikiz** “ikiz”, **kadaş** “akraba”, **kadın** “kayınpeder”, **kâlin** “gelin”, **kañ** “baba”, **küdâgü** “damat, güveyi oğul evlat, **ög** “anne; üvey anne”, **siñil** “kız kardeş”, **uya** “akraba”, **yurç** “kayınbirader”, **yutuz** “eş, karı, zevce”(Şirin, 2016)

Uygur Türkçesinde aile ve akrabalık ilişkilerinin ayrıntılı olarak adlandırıldığı görülür. Her derecede yer alan akrabanın farklı bir adının bulunmasının yanı sıra Uygur atasözlerinde kan bağına dayalı akrabalar içerisinde “anne, baba, çocuk ve dede” terimlerine tekabül eden birden fazla sözcükle karşılaşılr. Uygur Türkçesinde “anne” terimi *ana* ve *apa*, “baba” terimi *ata* ve *dada*, “dede” terimi *bova* ve *bovay* biçiminde iki ayrı sözcükle ifade edilirken “çocuk” terimi dört ayrı sözcükle ifade edilmiştir: *bala*, *bovaq*, *çaka*, *perzent* (Doğan, Erdin, 2019:168).

Eski Uygur metinlerinde akrabalığa dayalı söz varlığı çokça bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: **ağa** “ağabey, büyük kardeş”, **ana** “anne”, **apa** “abla, büyük kız kardeş”, **ata** “baba, ata”, **baba** “baba, peder”, **baltır** “baldız”, **eçe**, **eçi** “ağabey, büyük kardeş”, **eke** “abla”, **isi** “kadın, hanım, zevce”, **kadaş** “kardeş, akraba, eş dost”, **kadın** “kayınpeder”, **kağadaş** “akraba, hısımlık”, **karındaş** “kardeş”, **kelin** “gelin”, **kızkız** “genç hanım, kız evlat”, **singil** “küçük kız kardeş”, **tağai** “dayı”, **yorç** “kayınbirader” (Doğan ve Usta, 2014).

Ansiklopedik bir sözlük olarak görünen *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Kâşgarlı'nın yaşadığı dönemin dil özelliklerinin güzel bir yansıtıcısıdır. Bu açıdan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, sözcük türetmedeki inceliklere de değinen ve böylece Türk dilinin kavramalaştırma ve anlatım yolu özelliklerini de ortaya koymuş olan bir dil malzemesi içerisinde, Türk konuşurunun dünyayı algılayışındaki kavramlar hiyerarşisini de ortaya koyar (Erdem, 2008: 315).

Türklerdeki akrabalık anlayışı ve sistematğine yaklaşımı oldukça dikkat çekicidir (Yavuz, 2013:346). Bu kavram grubu *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de alt terimlerinin zenginliği ile dikkati çekmektedir. Bu konuda **kadaşlık** “kardeşlik, hısımlık”, **yağ** **yağuk** “hısımlık, akraba, **oğuş** “hısımlık”, **yağ yuğ kadaş** “uzak hısımlar” sözleri birer üst terim durumundadır (Erdem, 2008: 318). Son yıllarda etnosemantik alanında bitki, hayvan veya akrabalık gibi terimlerin konuların farklı kültürlerdeki yansımaları araştırılmış ve biyolojik akrabalık durumları gibi, benzer özelliklerle kültürlerin farklı bir şekilde varlıkları ele alınmıştır. Türk kültürü içerisinde ayrı bir öneme sahip, aileye ve akrabalara verilen öneme göre şekillenen bu terim grubunda Türkçenin ayrıntıya inen, çeşitli akrabalık bağlarını ayrı ayrı kavramlar haline getiren bir dil olduğu görülmektedir (Erdem, 2008: 318).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde geçen akrabalık ile ilgili bazı sözcükler: **aba** “1. ana, anne. 2. nine, anneanne”, **abıca** “amca”, **ağa** “ağabey, büyük oğul, büyük erkek kardeş”, **avrathık** “zevcelik” **baltız** “baldız” **dayıza/diyeze/taşyaza/taşyıza** “teyze” (Dilçin, 2006).

Araştırma alanımız olan Ahlat merkez ağzında akrabalık adlarında çeşitlilik gözlenmektedir. Örneğin, “teyze” kavramını karşılayan üç ayrı sözcük kaydedilmiştir. Bunlar: “**hale**”, “**deyaza ~dayaza**” ve “**eze**” sözcükleridir. Ahlat merkez ağzında akrabalık adları ile ilgili tespit edilen sözcükler kavram alanları açısından sınıflandırılmıştır.

4.1.1. Akrabalık Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi

Çalışmada alanımızda akrabalık adları ile ilgili tespit ettiğimiz sözcükler kavram alanları bakımından “Kan Bağına Dayalı Akrabalık Adları”, “Evliliğe Dayalı Akrabalık Adları” başlıkları altında iki gruba ayrılmıştır.

4.1.1.1. Kan Bağına Dayalı Akrabalık Adları

'emi~emmi Amca

aba abla.

abé Ağabey.

ablo Büyük abla, yaşlı teyze.

aqraba Akraba.

ano~ana Anne.

ata Dede.

baba Baba.

baci Kardeş, abla, bacı.

bala Bebek, yavru.

bibi Hala.

çırçırük Torunun çocuğunun çocuğu.

dayi Dayı.

dede Dede.

deyaza ~dayaza Teyze.

ebe Anneanne, babaanne.

evlad Çocuk.

eze Teyze.

gago Kardeş.

ğardaş~kardaş Kardeş.

gede Bebek, çocuk.

gekke Baba.

ğız ğardaş Kız kardeş.

ğız Kız çocuğu.

hale Teyze.

horanta Aile.

nene Nene.

nevcük Torunun çocuğu.

neve Torun.

oğlan ğardaş Erkek kardeş.

oğul Erkek evlat.

oğul uşah Çoluk çocuk.

tevliget~tevlugat Hısım, akraba, sülale

uşah ~üşah Çocuk.

yegen~egen Yeğen.

4.1.1.2. Evliliğe Dayalı Akrabalık Adları

analıh Üvey anne

arvad Kadın eş.

babalıh Üvey baba.

bacanaḥ Bacanak.
baldız~balduz Baldız.
başyesi Kadının kocası.
cici ana Üvey anne.
çiçe Çocuk dilinde yenge.
damat Damat.
dünür Dünür.
êlgızı Gelin.
êloḡli Damat.
êlti Elti.
enişde Enişte.
er Koca.
ġâyin arvadi Elti.
ġâyin~kâyin Kayın.
ġâyınana ~kâyınana Kaynana.
ġâyınata~kâyınata Kayınpeder.
gelin Gelin.
ġevi Damat.
ġörüm~ġörümce ġörümce.
ġuma Kuma.
hatun Eş.
herif Koca.
ḥınami Dünür.
ḫari Karı, hanım.
ḫoca Koca.

ğoduğ Üvey annenin ilk eşinden olan çocukları.

ğuda Dünür.

ğuma İkinci eş.

mozuk İkinci kez evlenen kadının ilk evliliğinden olan çocukları.

öge ana Üvey anne.

öge baba Üvey baba.

öge baci Üvey bacı.

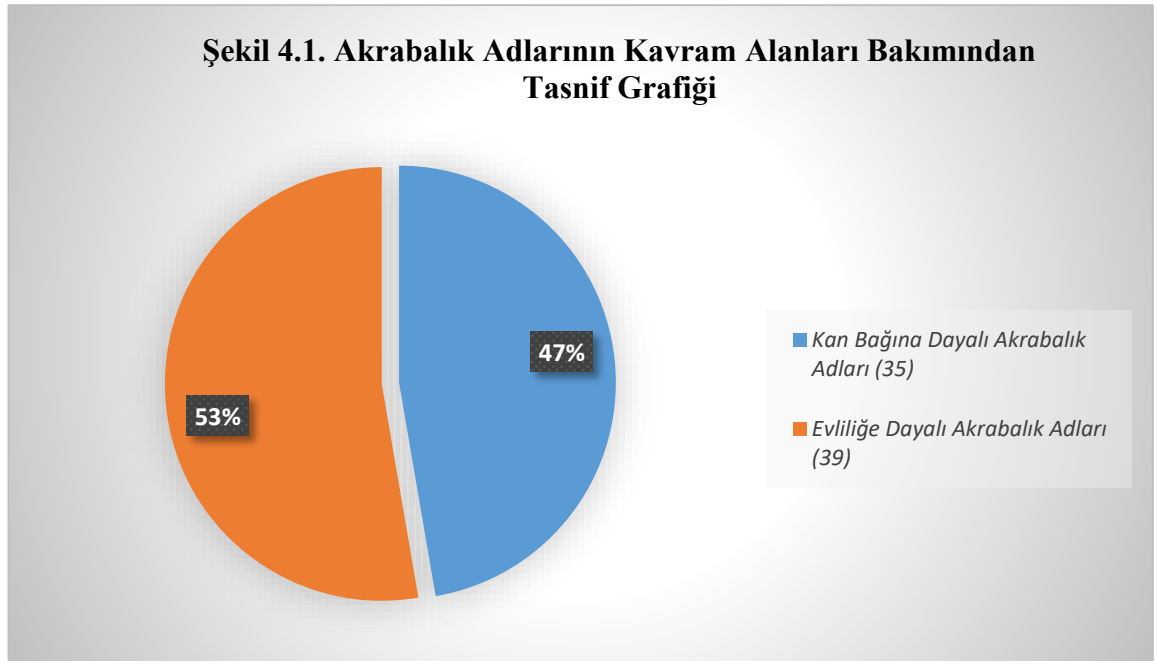
öge evlat Üvey evlat.

öge ğardağ Üvey kardeğ.

öge ğız üvey kız çocuk.

öge oğul Üvey erkek çocuk.

Ahlat merkez ağzında toplam 74 akrabalık adı tespit edilmiştir. Bu adlardan 35'i (% 47) kan bağına dayalı akrabalık adları, 39'u (% 53) ise evliliğe dayalı akrabalık adlarıdır. Bu veriler grafik olarak şu şekilde gösterilebilir:

4.2. ARAÇ GEREÇLER

Araç-gereç kullanımı insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Tarihin ilk çağlarından beri insanlar çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve yaşamlarını devam ettirebilmek için pek çok araç-gereç kullanmıştır. Araç gereç malzemeleri gündelik yaşamı yansıtması bakımından önemli bir kavram alanıdır. Doğal olarak insanın çevresinde bulunan, onun yaşamıyla yakından ilişkili olan ve sıkça kullandıkları araç ve gereçler zengin bir kavram alanı oluşturmuştur.

Eski Türk Yazıtları'nda çeşitli savaş aleti adları yanında az sayıda da olsa müzik aleti adının da geçtiği görülür: **ok** “ok”, **süñüg** “, süngü mızrak”, **ya** “yay” , **yarık** “zırh”, **yalma** “kalkan”, **äd** “mal, eşya”, **ädär** “eyer”, **köbürğä** “davul” (Şirin, 2016).

Türklerin kent yaşamından yerleşik yaşama geçtikleri Uygur dönemi, yeni bir uygarlığın ve değişik kültürlerle sıkı ilişkilerin kurulduğu bir dönem olmuştur. VII. yüzyılın ortasında yeni bir devlet kuran Uygurlar arasında Şamanizmin yanı sıra Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık da yayılmış bu dinlerle ve ilgili oldukları kültürlerle çok yönlü ilişkiler meydana gelmiştir. Uygur döneminden günümüze, çok değişik konuları içeren zengin bir yazı dilinin ve değişik dinsel kültürlerin metinleri kalmıştır (Aksan, 1996: 76). Bu bağlamda Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen şu araç gereç adları örnek olarak verilebilir: **arlı** <(?) çatal, **baltur** “balta”, **bı bıçku** “bıçak”, **bıçağ** “bıçak”, **bıçgu** bıçkı, “bıçak” **bişik** “beşik” **buğaç** “tencere”, **bukaç** “çömlek”, **bukursı** “saban”, **burgu** “boru” **burnaç** “gügüm, ibrik, testi, büyük kupa”, **çam** “çanak, çömlek” **çanağ** “kap, çanak”, **çingartgu** “zil, çingirak”, **çınratgu** “çingirak, çan”, **çikin** “ibrişim”, **çomurmış** “sulu şeyleri almaya yarayan kepçe”, **drzul** “Yabaya benzer üç dişli alet.” **ediş** “kapkacak, çanak, çömlek”, **esiç** “tencere, kazan”, **ışığ** “ip, halat”, **ider** “at eyeri”, **idiş** “kase, kap, tabak, çanak”, **idiş ayak** “mutfak kapkacağı”, **irklik** “kap, tencere”, **irpek** “bıçkı, kesme aleti”, **ķab** “torba”, **ķamiç** “kepçe”, **kitmān** “kazma, bel”, **ķoşuķ** “kaşık”, **kōnek** “kova”, , **kōvrüg** “davul” **kōzüngü** “ayna”, **ķur** “semer , toka”, **küb** “çömlek”, **küp** “küp, kap, fiçi”, **küzeç** “testi, kazan, çömlek”, **örtgü** “örtü”, **sapan** “saban”, **sasilik** “çöp kovası”, **sırıçka**, **sırıçka** “ayna, cam”, **suķ** “firça”, **tolguk** “kazık, çivi”, **toķımaķ** “tokmak, çekiç”, **Tülit** “baş yastığı, yatak takımı”, **tült** “yastık” **ütüg** “ütü”, **yançuķ** “torba, kese, , **yegü** “tırış bıçağı” **yip** “ip, iplik”, **yülügü** “ustura (Doğan ve Usta, 2014).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan araç-gereç ve malzemelere bakıldığında, bu başlık altında değerlendirebilecek pek çok sözcükle karşılaşılmuştur (Şenata, 2020: 33). Bunlardan bazıları: **aftabı** “kova”, **andığ** “elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı”, **añut** “içecek şeylerde kullanılan huni”, **ayak** “çanak, kâse, kadeh”, **badıç** “asma çardağı”, **bag** “bağ, düğüm, bağlanacak ip”, **bagırçak** “eşek semeri”, **bart** “su içilen bardak”, **bıçgu/biçek** “bıçkı, bıçak”, **bıçguç** “makas”, **bodug** “renk, boya”, **bukaç** “su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler”, **bukursı** “sapan demiri”, **butık** “küçük testi”, **çançu** “erişte hamuru açılan oklava”, **çekük** “çekiç”, **çömçe** “kepçe”, **cüvüt/çüvüt** “boya, çivit”, **esiç** “tencere, çömlek”, **eskü** “kalbur, elek”, **ıwırık** “ibrik”, **idiş** “kadeh”, **kamıç** “kepçe, kaşık”, **kapug** “kapı”, **kaşık** “kaşuk”, **kendük** “küp gibi topraktan yapılan büyükçe bir kap”, **kerki** “keser”, **kıñrak** “et ve hamur kesilen satıra benzer büyük bıçak”, **kirit** “anahtar, kilit”, **kova**, **könek** “matara, ibrik, su tulumu”, **közeç** “bardak, testi”, **közñü** “ayna”, **közüç** “çömlek”, **kubuz** “ut, kopuz”, **örküç** “sacayağı”, **tewsi** “tepsi, sofrası” (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde yer alan araç gereç isimlerinden bazıları şunlardır: **açku** “anahtar” **çanacuk** “çanakçık, küçük çanak”, **çatalca** “bazlama pişirmek için kullanılan bir çeşit sacayağı”, **çekük** “çekiç”, **çınrağı** “çingirak”, **çıkı** “çıkın, küçük bohça”, **cılav** “gem, dizgin, yular”, **çingil** “küçük bakraç”, **çit** “çuval”, **çomça/çömçe** “kepçe”, **çömlek** “çömlek”, **çultar** “at örtüsü, eyer örtüsü”, **digren** “harmanda biçilmiş tahıl saplarını toplamaya yarayan aygıt”, **dişindirik** “ipten yapılan gem, yular”, **dutacak** “ocak üzerindeki tencereyi tutup indirmek için kullanılan bez parçası”, **egbe** “heybe”, **egseri** “çivi, demir çivi” **ekevül** “döğen”, **ellik** “eldiven”, **ergiveç** “saç üstünde pişirilen ekmeği döndürecek yassı ağaç”, **gehürge** “davul”, **gömüldürük** “palan ve eyer geri kaçmasın diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük”, **gözer** “iri gözlü kalbur”, **günlük** “şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde”, **helke** “bakır tencere, bakraç”, **hereni** “küçük kazan”, **ılgıdır** “geniş delikli kalbur”, **ilegen** “leğen”, **işkelek** “heybe ağzını kapamaya yarayan, karşılıklı halkalardan her biri karşısındaki halkaların içerisinden geçirildikten sonra bunların ortalarına sokulan ağaç”, **kab kaç** “kap kaçak”, **kapın** “büyük terazi”, **ğara demür** “balta”, **ğarar** “harar, kıldan örülmüş büyük çuval”, **kelter** “sepet”, **kepkep** “küçük demir çivi”, **kesgü** “kesmeye yarar aygıt, keski”, **kofo/kofo** “kova”, **ğazevi** “sepet, zembil”, **köpen** “deve çulu”, **nacağ** “kazma”, **ögendire** “sığır sürmeye yarayan ucu sivri değnek”, **reşme** “hayvan başlığında burun

üzerine gelen zincir”, **sındu** “makas” **şüşe** “şişe”, **tañcıra** “tencere”, **tañav** “nal”, ”, **tavıcık** “küçük yağ tavası”, **terek** “raf”, **töşek** “döşek”, **tuñak** “saban okunun elle tutulacak yeri, saban kulağı”, **üti** “ütü”, **üzegü** “üzengi”, **yapuk** “eyerde üzerine oturtulacak, beşikte içine yatılacak yer”, **zanbık** “sepet”, **zenen** “küçük çömlek” , **zengü** “üzengi” **zili** “halı, kilim” (Dilçin, 2009).

Ahlat merkez ağzında mutfak araç gereçlerinin, tarım ve hayvancılık ile ilgili araç gereç adlarının kullanımında ayrıntılı bir adlandırma ve kavramlaştırma dikkati çeker.

Ahlat merkez ağzında araç-gereç adlarıyla ilgili tespit edilen sözcükler kavram alanları açısından sınıflandırılmıştır.

4.2.1. Kavram Alanları Bakımından Araç Gereç Adlarının Tasnifi

Ahlat merkez ağzında tespit edilen araç gereç isimleri kavram alanları bakımından “Tarımsal Faaliyetlerde Kullanılan Araç Gereçler”, “Mutfak Araç Gereçleri”, “Yapı ve Dekorasyon İşleriyle İlgili Araç Gereçler”, “Evin Genel İhtiyacı Olan Araç Gereçler” “Hayvancılık Faaliyetlerinde Kullanılan Araç ve Gereçler” başlıkları altında beş gruba ayrılmıştır.

4.2.1.1. Evin Genel İhtiyacı Olan Araç Gereç Adları

amarat Değerli eşya, mücevher.

bagırdağ Bebeğin beşikten düşmesini engellemek için beşiğe bağlanan kuşak.

basTon Baston.

başgılıñ Karyolanın baş ucu.

battanye Battaniye.

bedre Kova.

bêşig Beşik.

bibiç Düdük.

bilor Kaval.

buhça Bohça.

büfe Dolap.

cecig Deri torba.

cecim İnce kilim.

cıncıh Evde kullanılan süs eşyaları.

ciloruk Lazımlık.

coban Kalın ip, halat.

çeküç Çekiç.

çente Su bidonu, çanta.

çıtııt Çıtıt.

çile İp yumağı.

çinçil Beşik.

çocuğ Bulgur kaynatılırken kullanılan tahta kepe.

çögen Ucu eğri baston.

çul Kilim.

dabaka Tütün konulan metal kutu.

dahol Davul.

darah Tarak.

darti Tartı, terazi.

dayak Baston, asa.

debbo Gaz ya da benzin bırakılan teneke bidon.

degenek Sopa.

destere Testere.

dürük Bez torba.

eleg Elek.

filketen Çengelli iğne.

fint İnce mum.

firengi Kapı kilidi.

fortmanto Elbise askılığı.

gabara Yuvarlak tepeli çivi.

ğap İp.

gavliye Karyola.

ğenefe Kanepeler.

gırnap Yorgan ipi.

goppal Herhangi bir işçiliği olmayan baston.

güzgi Ayna.

haban Tek gözlü heybe.

halçalı baston Tutma yeri halka şeklinde olan bir çeşit baston.

herkendas Ateş küreği.

hesür Sazdan yapılmış yere serilen sergi, hasır.

hızar Odun kesmeye yarayan alet.

hızek Kızak.

idara lambasi Gaz yağı ile çalışan aydınlatma aleti.

ine İğne.

irbişim Parlak ipek ip.

iskemle Sandalye.

kara kazan Çamaşır kaynatılan büyük kazan.

kelbetin Kerpeten.

kengerhan Tarladan kenger söken demir alet.

kerki Keser.

keşkül Malzeme torbası.

keylun pipo.

kirman Yün eğirmeye yarayan araç.

oduğ Tahtadan yapılmış tahlil leği.

koke İp yumağı.

olli Sapı olan su kabı.

koltuğ Koltuk.

ona Bohça.

ova Kova.

ozah Büyük buğday leği.

kösevi Tandırda ateşi karıştırmaya yarayan uzun sopa.

kuflankuf Salıncak.

kreg Kürek.

kürsi Krs, tabure.

lağırdan Ottan ip örmeye yarayan alet.

lağar Büyük teneke kap.

lamlı Küçük akı.

lampa lamba.

laran Kıldan yapılmış çuval bağı.

legen Leğen.

leppk Seksek oynarken kullanılan yassı taş.

loğ Toprak damları bastırmak için kullanılan taş silindir.

lop ul Yn atıklarından yapılan bir çeşit kilim.

lllk Musluk.

mafranç Yere serilen örtü.

martag Uzun sopa.

maşa Ateş tutmak için kullanılan demir tutacak.

mecrefe Kar küreği.

mezro Terzilikte ölçü almak için kullanılan, genellikle 1,5 metre uzunluğunda olan şerit metre, mezura.

mobilye Mobilya.

neft Gaz yağı.

nehre Toprak yayık.

nezerlig Nazar boncuğu.

harazan Büyük kamçı.

obuz Topraktan yapılan küp.

öreke Yün tarağı.

öreken Orta kalınlıkta ip.

paħroni Eski kapı kilidi.

pala Eski parçalardan dokunmuş kilim.

paşa baston Tutma yeri yuvarlak olan bir çeşit baston.

pęřkir Havlu.

rus batanyesi Rus battaniyesi.

sařķavül Büyük çalı süpürgesi.

samter Keçi kılından yapılmış ip.

sancaħ çengelli içine.

sandıħ Sandık.

sarat Büyük delikli kalbur.

savan Yere serilen örtü.

sebet Çamaşır sepeti.

sele Ağaç dallarından yapılmış örgü leğen.

serendas Hamam havlusu.

sırım Deriden yapılmış ip.

simek Küçük yün yumağı.

soba Soba.

somye Metalden yapılmış yaylı yatak.

şemşiye Şemsiye.

şilte Döşek.

şirit Çamaşır ipi.

taħım Alet takımı.

têl bağı Çuvalların ağzını dikmeye yarayan ip.

têl Dikiş ipliğı.

telis Gözenekli keten veya naylondan yapılmış büyük çuval.

têşi Yün eğirmeye yarayan alet.

teşt Büyük plastik leğen.

toķaç Yıkanacak olan çamaşırları dövmeye yarayan yassı tahta.

topuzlu Tutma yeri yuvarlak olan bir çeşit baston.

torba Küçük çuval.

töşek Döşek.

tuluħ Hayvan derisinden yapılan tulum.

yastuħ Yastık.

yoğun ine Yorgan iğnesi.

yolpaħ Minder.

yorğan Yorgan.

zingılav Çan, zil.

zopa Sopa.

4.2.1.2. Mutfak Araç Gereç Adları

barzon Süt süzmek için kullanılan, bezden yapılmış süzgeç.

cılķık Tereyağı kabı.

cıra Büyük toprak küp.

çatal Çatal.

çaynık Çaydanlık.

çepik Meyve bırakılan sepet.

çölmek Toprak kap.

çömçe Kepçe.

debe Ağaçtan yapılmış büyük yağ kovası.

desti Testi.

dolab Buzdolabı.

duvak Çömlek kapağı.

düdükli Düdüklü tencere.

elce Tavadan daha küçük ve derin olan kap, yağ tavası.

eleK Taneli veya un gibi toz durumunda olan şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak için kullanılan, tahta bir kasnağa gerilmiş, gözenekli araç.

eza Kibrit.

ğaz ocağı Gaz yağı ile yanan ocak.

gındık Küçük toprak testi.

gırba Deri matara.

goç Üzerinde et doğranan kalın kütük.

ğod Tahtadan yapılmış tahıl ölçeğı.

goduK Topraktan yapılmış kap.

govuk Huni.

guluşka Metal su bardağı.

gügüm Gügüm.

hamur teşti İçinde hamur yapılan leğen.

heirdek Tandırın üzerine tencere koymaya yarayan ince demir.

helbür Elek, kalbur.

ibre Tüp gaz.

ibrıh Kulplu su kabı

istikán çay bardağı.

kalbur kalbur.

kaP kaçah Kap kacak.

kaP Tas.

kaşuh Kaşık.

kavanos kavanoz.

kazan Yemek yapılan büyük tencere.

kefgör Süzgeç.

keme Ucu sivri keskin bıçak.

kındırak Merdane.

kirbit Kibrit.

ko Üzerinde et doğranan kütük.

komsolot Maşrapa.

kurdezen Toprak leğen.

kuşhana Tencere.

küpe Geniş gövdeli toprak kap.

legene Küçük leğen.

lengeri Bakırdan yapılmış büyük tabak.

lengir Yemeği tandırdan çıkarmaya yarayan büyük maşa

maşraba Su kabı.

mėsin Metal ibrik.

nefti Kibrit.

parħa Bakra.

petek Un konulan toprak kap.

pıaħ bıçak

piste Raf.

pov İçinde kahve kavurmaya yarayan bir çeşit toprak kap.

punuk Kamıştan yapılmış bir tür sepet.

rafata Ekmek hamurunu tandıra yapıştırmaya yarayan minder.

saħen Metal yemek tabağı, sahan.

saħar Büyük sepet.

sarek Küçük toprak testilerin ağzına bağlanan bez.

sator Satır.

sėl üzerinde ekmek veya yufka pişirilen saçtan yapılmış alet.

sini Metal büyük tepsi.

sitil Bakra, su kabı.

somat Ekmek tahtası.

surfa bėzi Yemek rts.

surfa Sofra.

şerpik bardak.

şuşa çay bardağı.

tabaħ Yemek tabağı.

tas Su içmek için kullanılan metal kap.

tasık Küçük metal kap.

terek Raf.

terpaş Sahan kapağı.

tevşi Tabak.

tıntoz Bir şeyler karıştırmaya yarayan ağaçtan sopa.

torpağ Kab Çömlek.

tutacağ Sıcak şeyleri tutmaya yarayan örgü ya da kumaş.

4.2.1.3. Yapı ve Dekorasyon İşleriyle İlgili Araç Gereç Adları

buhçi El testeresi.

coban Kalın ip, halat.

çeküç Çekiç.

darak Taş yontma aleti.

destere Testere.

dişli Taş yontma çekici

gıran Taş yontmaya ve kırmaya yarayan alet.

hızar Odun kesmeye yarayan alet.

kerhot Ağız körelmiş keser.

kerki Keser

küreg kürek.

lağar Büyük teneke kap.

loğ Toprak damları bastırmak için kullanılan taş silindir.

mıh Büyük çivi.

mikap Kum ölçmeye yarayan alet.

murç Taşları sökmek veya düzeltmek için kullanılan ucu sivri alet.

şaggül İnşaat yapımında kullanılan denge aleti.

zive Gönnye.

zomp Balyoz.

4.2.1.4. Hayvancılık Faaliyetlerinde Kullanılan Araç ve Gereç Adları

arık Öküz arabasında boyunduruğa uzatılan uzatma ağacı.

arohzet Sabanda arehi birbirine bağlayan ağaç sopa.

çamper Kağrı arabasında bulunan bir parça.

çeng Öküzün boynua takılan küçük çan.

dağdağan Ağaçtan yapılan öküzlerin başına takılan süs.

doğ Öküz arabasındaki tekerleğin etrafını kaplayan metal çember.

ganderek Sabanı boyunduruğa bağlayan ağaç.

ğecik Öküzün başına takılan ipten yapılmış süs.

gem Hayvanın ağızına bağlanan halat veya ip.

gergi Kağrı arabasında kolların arasındaki açıklığı korumak için takılan ağaç.

gığan Öküz arabasında boyunduruğun arıklarını arabaya bağlayan deri kayış.

gograv Öküzlerin boynuna takılan çingirak zinciri.

gop Kağrının önündeki tahta.

hop Sabanın ucundaki sivri demir.

keşav Kaşağı.

kırkı Yün kesme makası.

korzivel Kağrının kollarının birleştiği kısımdaki çıkıntılı çivi.

lavaşa Ata nal takılırken atın ağızını sıkmaya yarayan alet.

lorh Boyunduruğu öküze bağlamaya yarayan deri ip.

mafa İki taraflı eğer çuvalı.

maran Ağaç ya da demirden yapılmış kağrı tekerleği.

masan Sabanın boğazına bağlanan ağaç parçası.

meres Köpeğin tasmaına takılan ip.

parih Öküz arabasının dik durmasını sağlayan direk.

pigi Öküz arabasındaki lorhu muhafaza etmek için kullanılan bağlantı ağacı.

poğ eşşegi Ahırdaki gübreyi dışarıya taşımaya yarayan sepet.

sami Kağrı arabasında öküzlerin boynuna bağlanan ağaç.

samter Kağrı arabasında samiye bağlanan ip.

serini Kağrı dingili.

sırım Öküz arabası dingili.

yalah Hayvanların su içtiği taş veya tahtadan oyulmuş kap.

yastih Kağrıda, dingil ile sandık arasındaki iki ucu delikli, geniş ve kalın tahta.

4.2.1.5. Tarımsal Faaliyetlerde Kullanılan Araç Gereç Adları

bél Toprağı havalandırmak için kullanılan, küreğe benzer bir tarım aleti.

cercer Döven.

cilo dehresi Meşe dallarını kesen satır.

çeten Saman taşımak için kağrılarına konulan büyük sepet.

çüt çubuh Çiftçilik için gerekli malzemelerin genel adı.

dedete Zararlı böcekleri öldüren bir tür ilaç.

dehre Ağaç budamaya yaran demirden saplı bir alet.

dırahdor Traktör.

dırgan Demir ya da tahtadan yapılmış çatallı tarım aleti.

el arabasi El arabası.

el degırmani El değirmeni.

gam-ğam Tahta döven aleti.

gama Tırpan sopası.

ğanderek Sabanı boyunduruğa bağlayan alet.

gelberi Tırmığa benzer tarım aleti.

goğp Öküz arabasında marala bağlanan toprağı sürmeye yarayan metal.

harol Buğday ekmeye yarayan alet.

kağni arabası Kağni.

qantar El kantarı.

qara sapan Kara saban.

qotan Dört öküzün çektiğı pulluk.

qurum Tarlayı ekmeden önce toprağı düzeltmeye yarayan tarım aleti.

külünK Topraktan ot çıkarmak için kullanılan alet.

legirden Ot çıkarmak için toprak eşmeye yarayan alet.

leyden Ot bağlarını bükmeye yarayan alet.

mac Ekin eken aracı yönetmeye yarayan tahta sopa.

motor Traktör.

nat Tırpan sapı.

orağ Orak.

öküz arabası Öküz arabası.

patoz Biçilen ekini samana çevirmeye yarayan alet.

piçer Biçerdöver.

pulluğ Traktörün arkasına tarla sürmek için konulan alet.

romuğ Römork

santrafiş Su pompası.

sarat Buğdayı elemeye yarayan büyük delikli kalbur.

savurma makinesi Buğdayı başaklarından ayırmaya yarayan makine.

tapan Sürülen tarlayı düzeltmeye yarayan tahtadan yapılmış alet.

tırmığ ~dırmığ Tırmık.

tırpan Ot biçmeye yarayan alet.

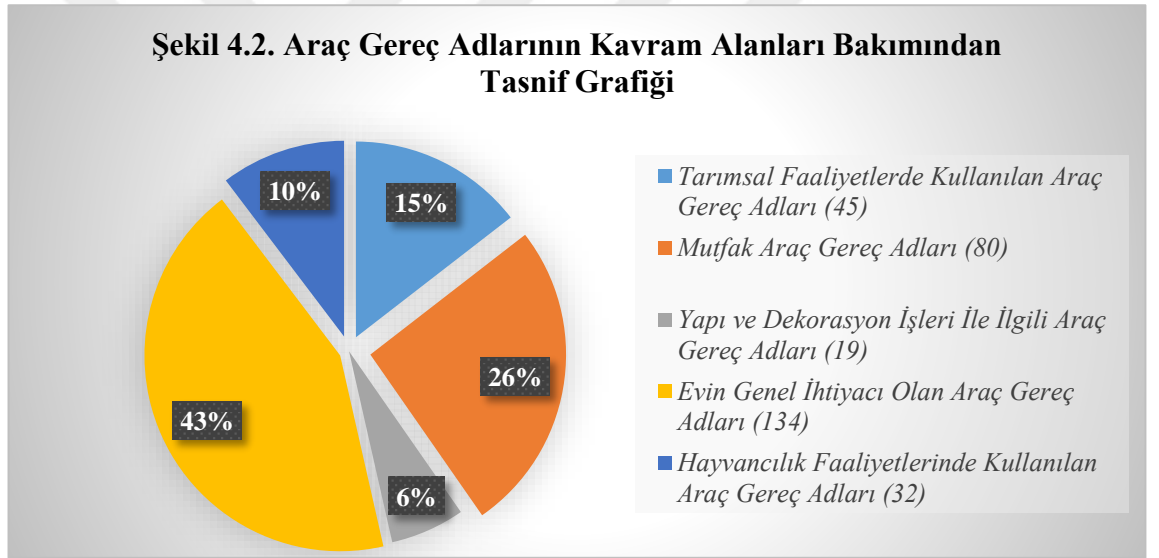
tolaka Cevizleri dökmek için kullanılan kısa sopa.

tülünK Ucu kancalı ot çıkarmaya yarayan araç.

yaba Çatal biçiminde tahtadan veya metalden yapılmış tarım aracı.

zoğ Meyveleri dökmek için kullanılan uzun sopa.

Ahlat merkez ağzında toplam 310 araç gereç adı tespit edilmiştir. Bunlardan 45'i (% 15) tarımsal faaliyetlerde kullanılan araç gereç adları, 80'i (% 26) mutfak araç gereç adları, 19'u (% 6) yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili araç gereç adları, 134'ü (% 43) evin genel ihtiyacı olan araç gereç adları, 32'si (% 10) ise hayvancılık faaliyetlerinde kullanılan araç gereç adlarıdır. Bu veriler aşağıdaki grafikte şöyle gösterilebilir:

4.3. BİTKİLER

Türk dili bitki adları bakımından çok zengin bir dildir. Yüzyıllar boyunca Türk toplumunda bitkiler çok önemli yer edinmiştir. Türkler, çeşitli amaçlarla bitkilerden faydalanmışlardır. Bu bitkileri ilaç yapımında, beslenme amaçlı ya da çeşitli alet yapımında kullanmışlardır. Türkler, karşılaştıkları her türlü bitkiye kendi ana dilinde karşılıklar bulmuşlar, zaman zaman ödünçleme yoluyla da komşu dillerden bitki adları almışlardır. Eski kaynaklarda da bitkilerle ilgili çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bunun temel sebebi insan yaşamının en önemli unsurlarından biri olmasıdır.

Eski Türk yazıtlarında sınırlı sayıda bitki adı geçmektedir: **çıntan** “sandal ağacı”, **ıgaç** “ağaç” (Şirin, 2016). Yerleşik hayata geçen ilk Türk kavmi olan Uygurlar, kendilerinden önceki Türklerden farklı olarak tarımla uğraşmışlar ve bu nedenle bitkilerle daha fazla ilişki içine girmişlerdir. Bu durumu Göktürk Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi arasındaki bitkilerle alakalı söz varlığının oranı net şekilde ortaya koymaktadır. Göktürk Türkçesinde sınırlı sayıda bitki adlandırması bulunurken, Eski Uygur Türkçesinde Türkçe kökenli bitki adlandırmaları başta olmak üzere yabancı kökenli birçok bitki adlandırması da mevcuttur (Bulut, 20018:562).

Eski Uygur Türkçesinde geçen bazı bitki adları ise şunlardır: **abra** “arpa”, **arpa** “arpa” **artunç** “ardıç”, **badiyan** “anason” **azğan** “yaban gülü” **bitmul** “biber”, **buda** “üzüm”, **buğan** “bezelye türünden bir sebze”, **buğda** , “buğday”, **burçak** “bezelye, burçak”, **bür** “tomurcuk” **çambu** “elma”, **çeçek** “çiçek” **çınarçeçek** “bir tür çiçek”, **çından** “sandal ağacı”, **çüsüm** “dut”, **çüsüm söğüt** “bir ağaç türü, dut ağacı” **çubakan** “bir çeşit bitki”, **divdar** < Skr. devadaru “kutsal çama benzer bir ağaç”, **ekir** “bitki kökü”, **hua**< Çin. hua “bir çiçek, **ıgaç** “ağaç”, **imirt söğüt** “bir ağaç türü”, **it burnı** “it üzümü”, **it burnu** “yabani gül meyvesi ve çiçeği”, **it üzümü** “yabani üzüm” **kabak** “kabak”, **kağun** “kavun”, **kamış** “kamış”, **karba** “ilaçlı bir bitki”, **kaula** “sebze”, **koz** “ceviz” **kekre** ilaç olarak kullanılan bir tür bitki”, **kentir** “kenevir, kendir”, **kısırım** “bir bitki adı”, **künci** “ilaç yerine kullanılan ‘abrus precatorius’ adlı bitki”, **linha** “Lotus çiçeği”, **murç** “biber”, nakapuşp “bir çiçek türü”, **ot** “ilaç, ot”, **ög** “bir çiçek türü”, **sat ıgaç** “sat ağacı”, **sınçkan** “musa ağacı”, **söğüt** “söğüt, ağaç”, **sukaç** “bir bitki türü”, **sulanı** “bir bitki”, **toz** “kayın ağacı”, **Tüki** “pirinç, pirinç kabuğu, soyulmamış darı”, **üyür** “lapa, bulgur,darı”, **üzüm** “üzüm”, **yoruçka** “yonca”, **yörge** “bir çeşit bitki”, **zira** “bir bitki” (Doğan ve Usta, 2014).

Dîvânu Lugâti't- Türk'te de bitki adlarının çok çeşitli olduğu görülür. Örneğin, **ot** sözü “bitki, ot” şeklinde açıklanmasının yanı sıra “hayvan yemelerinin hepsine verilen ad” olarak da adlandırılmıştır (Erdem, 2008:318).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen bitki adlarından bazıları ise şunlardır: **aba başı** “dağlarda yetişip dağlıların yediği hıyar gibi dikenli bir ot; yer mürveri, Cannabis sativa”, **aluçın** “yenilen boğumlu bir bitki”, **arpa** “arpa”, **artuç** “ardıç”, **awılku** “kırmızı meyveleri olan ve meyvesinin suyu tutmaca kat ılan, göz ağrısına ilâç yapılan

ve elbise boyanan bir ağaç”, **budgay** “buğday”, **erük** “şeftali, kaysı, erik gibi meyvelere verilen genel ad”, **kabak(g)** “kabak”, **kagun** “kavun” (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü’nde geçen bazı bitki adları: **ağuağacı** “zakkum”, **ağustosgüli** “yabani gül”, **ayıdağacı** “tohumu şevheti kesmek için kullanılan bir bitki, beş parmak” **çadır çiçeği** “çadır biçiminde açan bir çiçek, paşaçadırı”, **çağala** “çağla”, **ğovuş** “kayın ağacı”, **çükündür** “pancar”, **evelek** “ıspanağa benzer bir ot, labada”, **göbelek** “yenilebilen bir tür mantar”, **haviç** “ete katılan sebze” **hayır** “incir”, **hayva** “ayva” **hürle** “burçak türünden bir tahıl” **kaşnısı** “bir çeşit zampak veren bir bitki”, **yıylankuç** “limon büyüklüğünde ve kavun gibi kokan bir meyve, şamama” (Dilçin, 2006).

Van Gölü’nün kıyısında yer alan araştırma alanımız Ahlat coğrafyasının bitki örtüsü iklim şartları ve toprak özelliklerinden dolayı çeşitlilik gösterir. Bu çeşitliliğin bölge ağzındaki bitkilerin adlandırılmalarına da yansıtıldığı görülmektedir.

Ahlat merkez ağzında bitkilerle ilgili tespit edilen sözcükler kavram alanları açısından sınıflandırılmıştır.

4.3.1. Bitki Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi

Çalışma alanımızda bitki adlarıyla ilgili tespit ettiğimiz sözcükler kavram alanları bakımından “Meyve Adları”, “Sebze Adları”, “Tahıl Adları” ve “Yabani Bitki ve Çiçek Adları” başlıkları altında dört gruba ayrılmıştır.

4.3.1.1. Meyve Adları

ağ tüt beyaz dut.

alma elma.

armud Armut.

armud kağı armut kurusu.

badem Badem.

cevüz Ceviz.

çağkala Olgunlaşmamış erik, çağla.

çiyit Çekirdek, meyve çekirdeği.

dib alması Yer elması.

elma aki elma kurusu.

erig haşı çekirdekli olan erik kurusu.

erig Kayısı.

sbabyan Kayısı veya erik kurusu.

fişne Vişne.

gadık Ağaç dallarından düşen olgunlaşmış erik ve kayısı.

adık Dalından düşen kurumuş kayısı.

gakkıl Ceviz içi.

geyraz Kiraz.

gogo Dış kabuğu soyulmuş ceviz.

haş çekirdekli kayısı kurusu.

heyva Ayva.

ide iğde.

incır İncir.

a Elma veya armut kurusu.

ara tt Karadut.

karin Yabani armut.

arpuz Karpuz.

avun Kavun.

kestene Kestane.

eyisi~aysı Kayısı.

ıra Henüz olgunlaşmamış kavun.

kişmiş üzüm ekirdeksiz siyah kuru üzüm.

oz~goz ceviz.

leymon Limon.

mazı Kurumuş meyve ağacı meyvesi.

mevcük Kiraz kurusu.

muşabaḥ Kabukları ince olan ceviz.

nar Nar.

pambuḥ alma Yumuşak elma.

payam Badem.

pişat İğde.

pişte Salkım şeklindeki meyve topluluğu.

salor Kırmızı erik.

şallaḥ Büyümemiş kavun.

şamame Küçük kokulu kavun.

şefteli Şeftali.

şemşamêr Yer elması.

şilor Ekşi erik, yaban eriği.

tüt Dut.

üzümerig Üzüme benzeyen bir çeşit erik.

4.3.1.2. Sebze Adları

acur Acur.

zebze Sebze.

ayşekadın fasilye Ayşekadın fasulyesi.

badılcan Patlıcan.

baḳḳala Yeşil fasulye.

êşek baḳlasi İçinde iri tohumları olan yeşil fasülye çeşidi.

ḡalık Arpacık soğanı.

havuş Havu.

hıti Acur.

hiyar Salatalık.

inahla Lahana.

abağ Kabak.

kartop Patates.

kelem Lahana.

kışsa Ekilebilen küçük soğan.

m'edan Maydanoz.

patatez Patates.

pazık Şeker pancarı.

pencer Şeker pancarı.

puruğli Havu.

salatalığ Salatalık.

sarmısağ Sarımsak.

soğan Soğan.

şelem Őalgam.

Tomatės Domates.

turP Turp.

yėřil fasilye Yeşil fasulye.

yėřilsoėan Yeşilsoğan.

4.3.1.3. Tahıl Adları

arpa Arpa.

buğda Buğday.

bulėur Bulgur.

çedene Kendir, kenevir tohumu.

dargan Çavdar.

den Buğday.

dögme Kaynatılıp kurutulduktan sonra dövülerek kabuğu çıkarılan buğday, döğme”

harnıç Çavdarla karışık buğday.

kavurğa Sütte kavrulmuş buğday.

kavut Çok ince öğütölmüş buğday.

ķuru fasilye Kuru fasulye.

künci Kara çörek otu, susam.

lazut Mısır.

mercimeg Mecimek.

miķeşer Haşlanıp kabuğu soyulmuş nohut.

mişevşi Kırmızı mercimeğın ham hali.

nohut Nohut.

pirinç Pirinç

pocuk Mısır.

südlü buğda Birkaç gün sütte bekletilen buğday.

sümündür İnce bulgur.

sütöl Henüz olgunlaşmamış, süt halinde olan buğday.

tir İri taneli yumuşak bir çeşit buğday.

yarma İri bulgur.

4.3.1.4. Yabani Bitki ve Çiçek Adları

ağ penceer Dib kısmı beyaz, yaprakları ıspanağa benzer bir tür pancar.

ağaş Ağaç.

ari çiçeği Arıların üzerinden polen topladığı mor çiçekli bir bitki.

aslanağzi Çiçekleri olan bir bitki çeşidi.

aslanpenceesi Aslanpençesi otu.

atkuyruğı Kırkboğum ve katırkuyruğu olarak da adlandırılan bir çayır bitkisi.

atturpi Kökleri yenebilen bir ot çeşidi.

avelik Evelik otu.

ayı eli çiçekli bir tür yabancı ot çeşidi.

ayrıhköki Buğdaygillerden yabancı bir bitki türü.

bađđala ağaci Fasulye sıırığı.

balbasdıh :Sarı veya mor çiçekleri olan, çiçeklerin içinden tatlı bir sıvı akan bir tür bitki.

balıh ağzi pembe çiçekleri olan bir tür yabancı ot çeşidi.

bıttım Yabancı fıstık.

börtlen Böğürtlen.

bubbi tarağı Yabancı bir ot çeşidi.

cegan Sulak yerde yetişen bir ot çeşidi.

çatlağuş Sarı çiçekleri olan ve yenebilen bir bitki.

çav örgü yapılıp ip gibi kullanılan bir bitki çeşidi.

çedene Kendir bitkisinin tohumu.

çeper Dağ çalısı.

çeşür Hayvanlara verilen bir ot

çiçeğ Çiçek.

çirçırık Yabancı bir ot çeşidi.

çirleş Yaprakları pırasaya benzeyen yenebilien bit tür bitki.

dağdığan Çitlembik ağacı ve meyvesi.

dana böğürden Renkli çiçekleri olan zehirli bir bitki çeşidi.

deve dabani Deve tabanı otu.

deve tikenı Deve dikenı.

dolak Su kabağı.

ebem kömeci Ebe gümeci.

êşşeg yoncasi Sarı çiçekli bir ot çeşidi.

ezan çiçeği Bir çiçek çeşidi.

farekulağı Yaprakları fare kulağına benzeyen bir tür yabancı ot.

đađaç anasi Kırmızı gelincik

đađaç Gelincik çiçeği.

đaliston Ekinlerin arasında çıkan yabancı ot.

gavağ Kavak ağacı.

geven Dikenli bir çalı türü.

gıcığtan Isırgan otu.

gılımboz Pazı yaprağı.

godumuk Yaprakları yenen bir tür dere bitkisi.

göbelek Mantar.

guzı kulağı Kuzu kulağı.

gümüzzе Samana karıştırılan bir tür ot.

gün çiçeği Ay çiçeği.

đalaza Tarlada kendiliğinden çıkan ot.

đanavkesen Topraktaki nemi alan bir tür çayır bitkisi.

haziran ~heziran Alıç.

đelis Yemeği ve turşusu yapılan bir tür yabancı ot.

đıri Hatmi çiçeği.

horozibiği çiçekleri horozibiğine benzeyen bir çeşit yabani ot.

horoztaşaği Yabani bir ot çeşidi.

ısmığ tıkan Bir çeşit diken.

ilanbacaği Yabani bir ot çeşidi.

ilandili Yaprakları ince uzun olan şıfalı bir bitki.

inekalni Yabani bir ot çeşidi.

itburni Kuşburnu.

itüzümi Üzüme benzer küçük siyah taneleri olan bir bitki çeşidi.

jağ Yemeği yapılan bit tür yabani bitki.

şara kıyah Yaylalarda yetişen bit ot çeşidi.

şari saçi Yabani bir ot çeşidi.

şatırırnaği Sarı iekleri olan yabani bir ot çeşidi.

şatşati gül gül.

şazayaği oti Kazayağı otu.

keklig oti Dağ kekiği.

kenger Yabanı enginar.

kışsık Kurumuş yapışkan ot tohum.

şoboynuzi Sarı iekleri olan şıfalı bir bitki türü.

köpekdişi İnce uzun ve sivri yaprakları olan bir ot çeşidi.

şuş idesi Bir iğde çeşidi.

şuş oti Üzerinde küçük beyaz çiçekleri olan bir tür ot.

şuşburni Kuş burnu.

şuşekmegi Madımak.

küllük oti Kül dökilen yerlerde yetişen ot.

menal Yemeği yapılan bir tür yabani ot.

mende Yabani bir ot çeşidi.

menengiş Menengiç.

menevşe Menekşe.

meyremhort Yabani bir ot çeşidi.

musdafa çiçeği Sarı çiçekleri olan bir tür bitki.

navrız Baharda açan bir çeşit çiçek.

ozor Ekinleri bağlamak için kullanılan, eğilebilen bir tür ağaç.

palah Nemli yerlerde yetişen ince, yumuşak bir ot çeşidi.

palıt Meşe.

parpar Semiz otu.

pencer Yemeği yapılan her türlü yeşil bitki.

pire oti düğmeye benzyen sarı çiçekli bir bitki.

pıtırağ Yapışkan diken.

pişik cırmağı Çeşitli hastalıklara iyi gelen yabani bir ot çeşidi.

pur Bitkinin yapraklarına verilen ad.

puta Çalı.

sığır kıuyruğı Üzerinde sarı çiçekleri olan yakacak veya yiyecek olarakta kullanılan bir bitki.

sinek oti Üzerine sineklerin konduğu yabani bir ot çeşidi.

sipidak Ispanak gibi yenilen, yabani bir ot.

sirmo Peynir yapımında kullanılan, yabani sarımsak otu.

solđun ağacı Sele yapımında kullanılan bir tür ağaç.

sunđ Peynire katılan bir ot.

sütligan Sütleğen bitkisi.

şalapuk Dağlarda yetişen bir tür yabani ot.

şekerok Yumrusu yenen bir tür yabancı bitki.

şilan Kuşburnu.

şitil Sebze fidesi.

şoluğ Yabancı bezelye denilen bir bitki.

teke sağali İnce uzun yaprakları olan yabancı bir ot çeşidi.

tendirliğ Köklü kalın ot.

teyeK Üzüm yaprağı.

tıhtımor Böğürtlen.

tikan Diken.

tikme Fidan.

toPuz Dikenli, bir çeşit yabancı ot.

tortuk Yenilebilen yabancı bir ot.

turşumuk Tadı ekşi, yenebilen bir tür yabancı ot.

uşgun Yenebilen, tadı ekşi yayla muzunu da denen bir bitki.

üzerliğ Tanelerinden nazarlık yapılan bir çeşit bitki.

yağlıca Bir tür yayla otu.

yarpağ Yaprak.

yarpuz Yabancı dağ nanesi.

yavşan Yaprakları genişçe olan bir tür yabancı ot.

yavuşan Bir ot çeşidi.

yemlik Uzun ve sivri yaprakları olan aynı zamanda yenebilen bit tür yabancı ot.

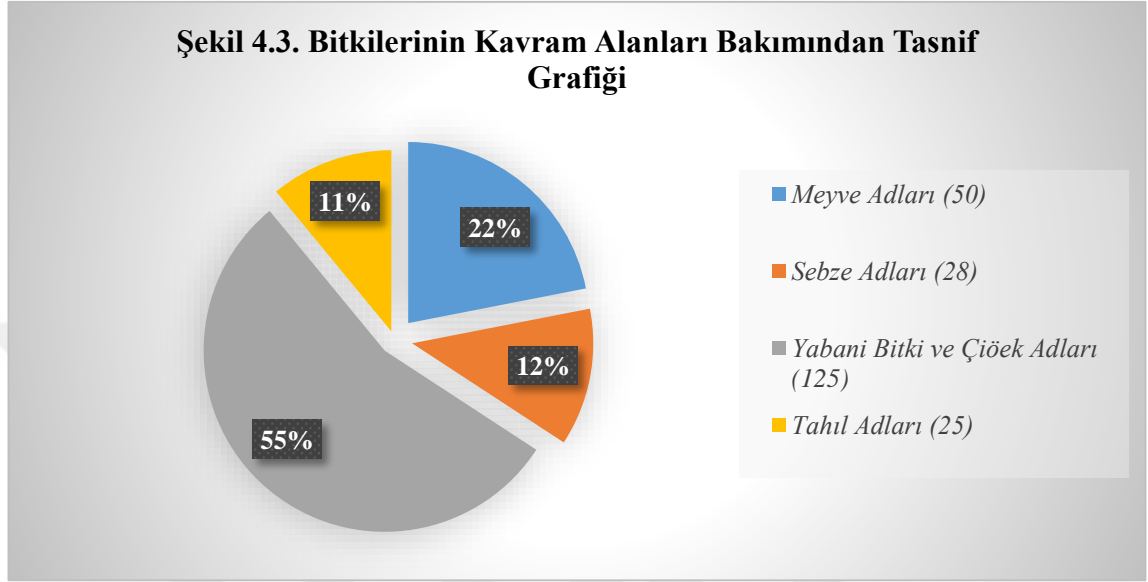
yér alması Kök yumruları yenen bir tür yabancı bitki.

zağTer Dağ Kekigi

zırıgçi Yaprakları oldukça küçük ekşimsi ve yenebilen bir bitki.

zilif Çalı, süpürge bitkisi.

Ahlat merkez ağzında toplam 228 bitki adı tespit edilmiştir. Bunlardan 50'si (% 22) meyve adları, 28'i (% 12) sebze adları, 125'i (% 55) yabani bitki ve çiçek adları, 25'i (% 11) ise tahıl adlarıdır. Elde edilen bu veriler aşağıdaki grafikte şöyle gösterilebilir:

4.4. DOĞA OLAYLARI

Doğada sürekli bir değişim söz konusudur ve doğada bazı olayların kendiliğinden meydana geldiği görülür. Kendiliğinden meydana gelen bu olayların geneli “doğa olayları” olarak ifade edilmiştir. Doğa olayları atmosferdeki birtakım faaliyetler sonucunda ortaya çıkar ve doğa olaylarının meydana gelmesinde etkili olan bazı etmenler bulunur. Bunlar ısı, sıcaklık, nem ve basınç gibi etkenler olarak bilinir.

Felsefi bir terim olarak zaman, evrende meydana gelen olayların başlangıcı ve bitişi bilinmeksizin ardışık biçimde diziliminin sınırsız olarak düşünüldüğü akıp giden bir süreçtir. İnsanoğlu var olduğu günden itibaren bu süreci kavramak ve anlamlandırmak için zamanı bölümlere ayırma gereğini duymuştur. Zamanın bölümlenmesi toplumların kendine özgü sosyokültürel özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir. Gerçekleşmesi düzenli biçimde tekrar eden doğadaki olaylar ve hareketlilik, zamanın bölümlenmesinde ve takvimlerin ortaya çıkmasında ana ölçüt olarak karşımıza çıkar (İlgin, 2017: 179).

İnsan yaşamını etkileyen doğa olayları ve zaman kavramı çok önemli bir unsur olduğundan bu olaylara karşılık gelecek bir ad bulmak insanoğlu için çok zor olmamıştır.

Zengin bir anlatım gücüne sahip Türkçe, kavramlaştırma sırasında daha çok somut olarak nesnelere dayanarak, bunun için doğaya başvuran bir dildir. Atasözlerinde, deyim aktarmalarında ve renk adlandırmalarında sıkça karşımıza çıkan bu durum Türçenin yapısal ve genel bir özelliği olup bu özellik vakit isimlerinde de karşımıza çıkar. *sabah, tan, seher, şafak, kuşluk, öğle, ikindi, gündüz, akşam, yatsı, gece, gece yarısı* gibi adlandırmalar gün içerisinde güneşin doğmasına, batmasına dayalı olarak yapılmış adlandırmalardır (Küçük, 2018:25).

Coğrafyanın, belirleyici olduğu, hava olayları ve bununla içiçe olan zaman kavramını niteleyen terimler başka kültürlerden etkilenmiş ya da başka kültürleri etkilemiştir Türk kültürünün bu kültürel zenginliği ve çeşitliliği, doğa olayları kavram alanına da yansımıştır.

Eski Türk yazıtlarında doğa olayları ile ilgili kavramlar da yer almaktadır: **ay** “ay, bir aylık zaman dilimi”, **bor** “kar fırtınası, boran”, **böd** “içide bulunan, yaşanan devir, bu çağ”, **ertä** “erken” **kar** “kar”, **kış** “kış”, **kün** “gün”, **küz** “sonbahar”, **ödüş** “bir gün, 24 saat”, **tan** “tan vakti”, **tün** “gece”, **yañı** “ayın ilk on gününden biri” **yaruk** “güneş”, **yay** “yaz”, **yaz** “ilkbahar”, **yıl** “yıl” (Şirin, 2016)

Uygur metinlerde geçen doğa olaylarıyla ilgili kavramlara ise şunlar örnek olarak verilebilir: **ayaz** “ayaz, serinlik”, **bulıt** “bulut”, **çağ** “devir, zaman, çağ”, **çakşaput** “bir ayın adıdır, Ulug bey takviminde 12. aydır”, **ingir** “tan, şafak, fecir, alaca karanlık”, **it yılı** “on iki hayvanlı Türk takviminde on birinci yılın adı”, **koymın** “on iki hayvanlı türk takviminde bir yıl adı”, **köken** “yelüköken=gökküşağı”, **küzlüg** “güz, sonbahar”, **ön körtüg** “kar çölü”, **tintura** “hafif rüzgâr, saba yeli” **Tuğut** “güneşin doğması”, **tün** “gece” **yekşembi** “pazar günü” **yel** “yel, rüzgâr”, **yıl** “yıl, sene” (Doğan ve Usta, 2014).

Hava olaylarının geniş bir şekilde anlatıldığı Divan’da hava olaylarının hemen hepsi için Türkçe adlar kullanılmıştır. Rüzgâr için **yel** “rüzgâr, esinti” ve **esin** “esinti, nesim” kullanılmıştır. Yağmur, kar için **yağ-** fiili kullanılmasının yanı sıra kar için **karla-** fiilinin de kullanılmış olması sözcük türetmedeki zenginliği gösterir: **yağ-** “yağmak”, **karlan-** “karlanmak, kar yağmak”, **karlat-** “kar yağdırmak” (Gül, 2008:282). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* doğa olayları ile ilgili terminoloji için şu örnekler verilebilir: **irkin yağmur** “günlerce süren yağmur”, **üşik** “yemişleri yakarak büyümeden alıkoyan soğuk”, **emik kün** “ılık gün”, **kasırqu** “kasırğa” **amır** “sis, kırağı”, **aya kök** “açık

hava”, **ayding** “ay aydınlığı”, **bakır sokum** “merih yıldızı”, **emir** “kırağı, sis”, **kad** “kar fırtınası, bora, tipi”, **kasırku** “kasırğa”, **kıragu** “kırağı”, **kuşluk** “kuşluk vakti”, **tan** “sabah, akşam esen serin esinti” (Atalay, 2006; Gül, 2008: 282).

Türklerde kavram sistemine inşa edilmiş karmaşık ve zengin bir zaman düşüncesi görülür. Zamanın algılanması hareket, uzam ve olaylar gibi diğer başka kavramlarla bağlantılıdır. Olayların başlangıcını ve sonunu bir tür zaman ölçümü olarak kullanırız. Divan’da zaman kavramını gösteren bazı sözleri şu iekilde sıralamak mümkündür: **oğur** “vakit”, **aşnu** “önce, evvel”, **kibe** “az, kısa zaman”, **köç** “saat, an”, **tüş** “kuşluk vakti”, **arğun** “gelecek yılın adı”, **izi** “öbür yıl, gelecek seneden sonraki yıl”, **öyle** “öğle vakti” (Erdem, 2003: 48; Erdem, 2008: 321).

Yeni Tarama Sözlüğü’nde doğa olayları ile çok sayıda söz varlığı verisi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: **abril** “nisan” **ayaz** “açık, bulutsuz hava” **çaķır ayaz** “kar serpintili soğuk”, **çavğın** “şiddetli rüzgâr ve alev”, **çise** “yağmur serpintisi”, **dipi** “tipi”, **esen** “rüzgâr”, **esirgin** “bora, fırtına”, **gencecük ay** “yeni doğan ay, hilal”, **il** “yel, rüzgâr”, **ķarçaşık yıl** “bora, fırtına, sert rüzgâr”, **ķıcı** “ufak, dolu gibi kar”, **ķırcı** “küçük taneli dolu”, **ķızılca yıl** “lodos”, **pek yel** “kasırğa”, **poryaz** “poyraz”, **şacıntı** “serpinti”, **sepinti** “serpinti, yağmur çisentisi”, **süğşek** “şimşek”, **ķalaz** “dalga, kasırğa”, **ķaņyeli** “sabah rüzgarı”, **ķaşhun** “taşkın”, **ķolucah/toluķ** “çiy, şebnem”, **yağanaklı** “şiddetli sağanak”, **yedişerleme** “bir dalga fırtınası” (Dilçin, 2006).

İnceleme alanımız olan Ahlat bölgesi coğrafi konumu itibarıyla karasal iklim özellikleri taşımakta olup kışları yoğun kar yağışı alan bir bölgedir. Ahlat merkez ağzında kar yağışı ile ilgili **şalaşop**, **ala çapaķ**, **ķırş**, **şepe**, **tozak**, **talas** gibi değişik sözcüklerin kullanılması, karın yağma biçimine ilişkin ince şekil ayrımlarının söz varlığına nasıl yansıtıldığını gösterir.

Ahlat merkez ağzında doğa olayları ile ilgili tespit edilen sözcükler kavram alanları açısından sınıflandırılmıştır.

4.4.1. Doğa Olayları İle İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnifi

Çalışma alanımızda doğa olayları ile ilgili tespi ettiğimiz sözcükler kavram alanları bakımından “Doğal Afetlerle İlgili Adlar”, “Hava Olayları İle İlgili Adlar” ve “Zamanla İlgili Adlar” başlıkları altında üç gruba ayrılmıştır.

4.4.1.1. Doğal Afetlerle İlgili Adlar

afaT Afet.

boran Şiddetli fırtına.

çiğ Çığ.

ğasırğa Kasırga.

gurgur baba Şimşek.

heyelan Heyelan.

leyi Sel.

sêl Sel, yağmur sonrası oluşan taşkın su.

teprem Deprem.

tipi Kar fırtınası.

yanğın Yangın.

yêr terpenmesi Deprem.

yıldırım baba Yıldırım.

zelzele Deprem.

4.4.1.2. Hava Olayları İle İlgili Adlar

alaçapañ Toz şeklinde ince ve hafif yağan kar.

çile Çiseleyen yağmur

doli Dolu.

dügürcük Doludan biraz daha küçük olan bir yağış türü.

ebemkurşağı Gökkuşağı.

ğarayêl Şiddetli esen rüzgâr.

gible üzigari Güneyden esen yel.

gökkuşağı Gökkuşağı.

ğar Ğar.

ķırŗa Donmuŗ kar.

ķuraķlıķ Kuraklık.

mij Sis.

savuķ Soğuk.

ŗaķta Kırakķı.

ŗalaŗop Sulu kar.

ŗelepe Sulu kar.

ŗepe Rüzgârın biriktirdiği kar yığıntısı

ŗalas Rüzgârın kaldırdığı toz.

ŗalaz Rüzgârda oluŗan deniz dalgası.

ŗavi Geçici yağmur.

ŗozak Toz Şeklinde yağan kar.

ürüzgar~üzirgar Rüzgâr.

yağmur Yağmur.

4.4.1.3. Zamanla İlgili Adlar

‘asır Asır, yüzyıl.

‘eŗa vaķti akŗam vakti.

abrul Nisan ayına denk gelen bahar ayı.

aķŗam Akŗam.

aķŗam üstü Akŗam üstü.

bahır Bahar.

bahırın Bahar olunca.

bayak Demin, az önce.

bazar günü Pazar günü.

bıldır Geçen sene.

bögün Bugün.

camoşkıran Mart, Nisan aylarına denk gelen şiddetli fırtınalı günlerin yaşandığı zaman.

cum'e Cuma günü.

çile Kışın en soğuk ayı.

dağkadağ Hemen anında, zamanında.

dar vahıt Akşamın geç vakti.

değke Dakika.

devürsi Ertesi, sonraki.

düşembe Pazartesi.

erte Sonra.

evvel Önce.

fitir Güneşin doğduğu ilk saatler.

gice ~ gece Gece.

gülan Mayıs ayı.

gün çala Güneşin doğduğu zaman.

gün gaha Güneşin battığı zaman.

gün orta Öğle zamanı.

güz Sonbahar.

harman Buğday tanelerinin başaklarından ayrıldığı mevsim.

hazan Sonbahar.

hefte hafta.

hıdırelles 6 Mayıs.

himdi Şimdi.

ikindi Öğle akşam arası.

il ~yil Yıl.

ilişır geçen yıldan bir önceki yıl.

ğaragış Aralık ayı.

ğaranlığ çögmeg Güneşin batma zamanı.

kernamut ilkbaharın gelişi, 29 Mart günü.

ğış Kış mevsimi.

ğıyamam Kıyamet.

leyl ü nehhar Gece ve gündüz.

leyli Gece.

mağırıp Akşam.

nağırğavan Aralık ayı.

nevbahar İlkbahar.

orta güzün Ekim ayı.

ötegin Geçen gün.

övla ~ évle Öğle.

paşév sahur vakti.

ruz Gün.

ruzé mağşer Mahşer günü.

saba Sabah.

sabanan Sabahleyin.

seher Sabahın erken saati.

sene Yıl.

sitte-i sevr 20-25 Nisan soğukları.

son güz Sonbaharın son ayı.

söhör~söhür Sahur.

söhür vahtı Sahur vakti.

sultan navrêz 21 Mart zamanı.

şafağ sökilende Günün aydınlamaya başladığı vakit.

şafağ Şafak vakti.

şavağnan Güneş doğmadan önce.

şindi şimdi.

tabağ Temmuz- ağustos ayı.

teşriné evvel Güz mevsiminin başlangıcı.

teşriné sani Güz mevsimiin sonu.

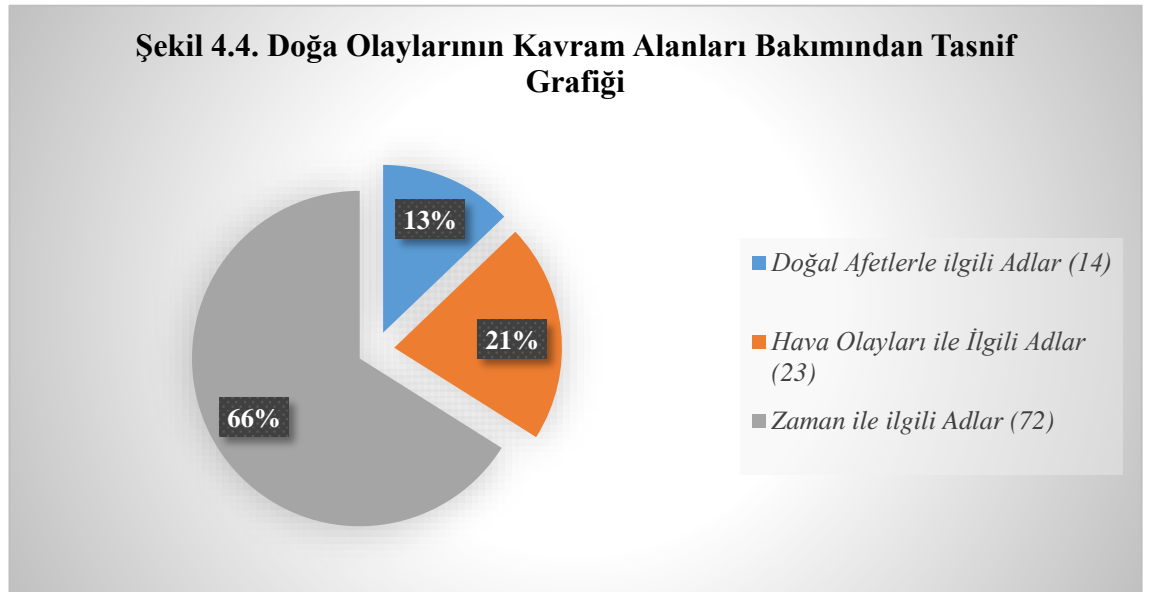
vaht Vakit, zaman.

zaman Zaman.

zehistan Zemheri ayı.

zemheri Havanın çok soğuk olduğu ay.

Ahlat merkez ağzında doğa olayları ile ilgili toplam 109 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 14'ü (% 13) doğal afetlerle ilgili adlar, 23'ü (% 21) hava olayları ile ilgili adlar, 72'si (% 66) zamanla ilgili adlardır. Bu veriler aşağıdaki grafikte şöyle gösterilebilir:

4.5. GİYECEKLER

Bireyin bedenini örten, onu dondurucu soğuktan, yakıcı güneşten, çeşitli saldırılardan vb. dış etmenlerden koruyan giyinme, insana has bir özelliktir. Örf ve âdetler, inançlar, coğrafya, yaşam biçimi, estetik anlayış gibi hususlar folklorik bir öge olan giyim kuşamın şekillenmesinde etkili faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler, milletlerin kendi milli giyimlerini yaratmalarında da mühim bir rol oynamıştır. Tarihî süreç içerisinde milletleri birbirinden ayıran özelliklerden biri olarak giyim kuşam, milli kültür içerisinde yer alan önemli bir maddi kültür ögesi olmuştur (Tek, 2016: 263).

Kılık ve kıyafet ile ilgili sözcükler söz varlığının önemli bir parçasını oluşturur. Aynı zamanda yöre ağzı konuşurlarının gelenek ve göreneklerini yansıtması açısından da önemlidir. Günümüz Türkçesinde yazılı dilde giyim kuşam ile ilgili belli sözcüklerle karşılanan kıyafet kavramı ağızlarda da farklı sözcüklerle karşılanmıştır. Bu bakımdan ağızlar kılık kıyafet kavram alanı bakımından oldukça zengindir. İnsanoğlunun temel ihtiyacı olan giyim kuşam dilin zenginliğini yansıtması açısından önemli bir unsur olmuştur.

Türk kültüründe giyim önemli bir konudur. Türklerin kendine ait bir giyim kültürü vardır. Tarih sahnesinde uzun zamandır var olan Türklerin başta yaşadıkları coğrafyalar olmak üzere, iklim ve yaşam koşulları, savaşlar giyim kültürünü şekillendiren temel etkenler olmuştur. Orta Asya’da yaşayan göçebe Türkler iklim şartlarının ve savaşçı ruhlarından dolayı deriden yapılmış daha rahat kıyafetler tercih etmişler, yerleşik hayata geçen Türkler ise dokuma kıyafetler giymeye başlamıştır (Ramazanoğlu, 2020: 129).

Eski Türk yazıtlarında giyim kuşam kültürü ile ilgili; **agı** “ipekli kumaş” **âşgiti/işgiti** “ipekli kumaş”, **kâdim** “giyim, kuşam”, **kidiz** “keçe kumaş”, **kiş** “samur kürkü”, **kutay** “ipekli kumaş”, **yalma** “kaftan”, **ton** “giysi”(Şirin, 2016) gibi az sayıdaki bazı kelimelerin varlığı görülmektedir.

Uygur dönemine ait metinlerde ise giyecek kavram alanıyla ilgili daha fazla söz varlığının olduğu görülmektedir: **agı** “ipekli kumaş”, **arķ ağ** “mekik ipliği, atkı”, **barçin** “bir kumaş türü, kadife”, **bilbağı** “bel bağı, kuşak, kemer”, **böz** <Sür. buz=Yu. pussoz “bez, pamuklu kumaş”, **çaruķ** “çarık”, **çekrek** “alttan giyilen kısa giyim”,

çobra “yün”, **çuba** “elbise” **etük** “terlik, ayakkabı,pabuç”, **ıçlağı** “elbise astarı”, **işgirti** “diba denilen ipek kumaş”, **ğars** “yünden ya da kıldan dokunmuş kumaş”, **keğim** “elbise , giyim, giysi”, **ğıv** “ayakkabı, **kişen** “uçkur, bağ”, **öm** “iç don”, **sanç** “deriden çanta”, **ton** “elbise, giyim, giysi, giyecek” **uçuk** “çorap”, **urbak** “elbise, giyecek”, **yivig** “gerdanlık”, **yoğurğan** “üst elbise, giyim, örtü” (Doğan ve Usta, 2014).

Giyecek adları kavram alanıyla ilgili olarak *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kayda değer sayıda sözcük bulunmaktadır: **agı** “ipek kumaş”, **artıg** “kadın mintanı, göğüslük”, **bağırdak** “kadın göğüslüğü”, **bakan** “halka, toka”, **barçın** “ipekli kumaş”, **başak/başmak** “pabuç”, **bertü** “hırka, pardesü”, **boğmak** “gömlek düğmesi, gerdanlık”, **boxtay/boxtuy** “elbise bohçası”, **börk** “başlık, külah, börk”, **böz** “bez”, **büküm etük** “kadın pabucu”, **çapgut** “çaput”, **çaruk** “çarık”, **çekrek kapa** “yünden yapılan kölelerin giydiğı cepsiz bir kaftan”, **çeñşü** “küçük hırka”, **eñek** “kadınların başörtülerini bağladıkları ip”, **emşen (amşan)** “kuzu derisi, kürk yapılan deri”, **eşük** “bürgü, örtü, üste bürünölen her nesne”, **etek, etik** “pabuç”, **içkur** “iç kuşağı, uçkur”, **izlik** “kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı”, **kaftan, kars** “deve ve koyun tüyünden yapılan elbise”, **kedgü** “giyilecek nesne”, **kedük** “yağmurluk”, **kolan** “bağırdak”, **kur** “kuşak, kemer”, **mükim/mükin** “kadın pabucu”, **ortan** “don, elbise”, **ökmek** “kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka” (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde geçen bazı giyecek adları: **bolğa** “hırka”, **bürgü** “başörtüsü”, **bürüncek** “başörtüsü, bürümcek, çarşaf”, **camadan** “yünden elbise”, **car/çar** “başörtüsü, çarşaf”, **ceki/çeki** “kadın başörtüsü”, **cizme** “çizme”, **çağmağlı** “bir çeşit tülbent”, **çekme** “çizme”, **çenber** “baş yemenisi, yazma”, **çintiyan** “kadın şalvarı”, **demlüç** “bilezik”, **derlik/terlik** “üste giyilen ince elbise”, **diz çağsırı** “kısa şalvar”, **geyesi/geysi/giyese/giyesi** “elbise, giyecek”, **geyim** “elbise”, **ıssı ton** “kış giysisi”, **ilersük** “uçkur”, **im** “iç donu, don”, **ğalçın** “çoraba geçirilmek üzere terlik biçiminde, ince deriden dikilmiş giyecek” **ğalevre** “bir çeşit ayakkabı”**ğazbaz** “bir çeşit çocuk giyeceğı”, **ğıvrağ** “ince kadın başörtüsü”, **ğolbağı** “bilezik”, **ğontuş** “ferace”, **kürdegi** “eteğı ve kolları kısa mintan”, **nezkep** “başörtüsü”, **siyü** “etek”, **ğop** “kol bileziğı, burma”,**ğomak** “kısa konçlu ökçesiz ayakkabı” **ğuvağ** “duvak, peçe”, **ğügme** “düğme”, **uğ** “çakşır, şalvar”, **üsküf** “başlık, serpuş”, **üstlük** “en üste giyilen giysi”, **yalmağ** “kaftan”, yan “cep, kemer, kese”, **yancuğ** “kese, torba, boyundan geçirilerek yana

asılan çanta”, **yapuk/yapık** “başörtüsü”, **yiñsüz ton** “kefen”, **yordam** “kılık kıyafet”, **yüzlük** “peçe, yüz örtüsü” kavramları yer almaktadır (Dilçin, 2006).

Değişen yaşam şartları ile giyim kuşam kültüründe coğrafi koşullara uyma, korunma ihtiyacı, dini inançlar, çeşitli siyasal düzenlemeler ve ekonomik nedenler gibi unsurlar giyim kültürünün değişmesinde rol oynamıştır. İnceleme alanımız olan Ahlat merkez ağzında giyim kuşam ile ilgili söz varlığının çeşitliliği dikkat çekicidir. Bölgede giyim kuşam kültürünün coğrafi koşullara bağlı olarak şekillendiği görülmektedir. Keçi kılından yapılan **kalpaḥ, papaḥ**, keçi kılından yapılmış bir çeşit ayakkabı olan **harık**, karda yürümek için yapılan **lekan** bu alandaki söz varlığı ile ilgili sözcük örneklerinden bazılarıdır. Yine bölge ağzında kullanılan “ökçesiz terlik” anlamındaki **şıpşıp** sözcüğü ayak giyeceklerinin yürürken çıkardığı sesteki hareketle adlandırıldığını görmekteyiz.

Çalışma alanımızda giyecek adlarıyla ilgili tespit ettiğimiz sözcükler, kavram alanları bakımından sınıflandırılmıştır.

4.5.1. Giyecek Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi

Ahlat merkez ağzında giyecek adları ile ilgili söz varlığı “Bedene Giyilen Giyecek Adları”, “Başa Giyilen Giyecek Adları”, “Ayağa Giyilen Giyecek Adları”, “Taki Adları” ve “Kumaş Adları” olmak üzere beş gruba ayrılmıştır.

4.5.1.1. Bedene Giyilen Giyecek Adları

buluz Bluz.

çakét Ceket.

çingir Eski elbise.

çuḥa Eskiden ceket yerine giyilen kaba kumaştan yapılan giysi.

deyre Üç etekli kadın elbisesi.

dırél dıbet Küçük çocuk elbisesi.

dışarılh Misafirlige giderken giyilen elbise.

diz doni Erkek veya kadınların giydikleri dizlerine kadar inen iç çamaşırı, iç donu.

elçek Eldiven.

eldüvan Eldiven.

enteri ~‘**enteri** Kadın giysisi.

esbap Giysi.

fanilye Fanila.

fısdan Fistan, elbise.

gelünlük Gelinlik.

gılav Çoban abası.

gocuḡ Gocuk.

golf pantor Paçaları geniş, bilekten bağlı pantolon.

ḡırḡa Hırka.

hülle Elbise.

ingiliz kiloti Ayaktan dize kadar çok dar, dizden itibaren genişleyen bir pantolon çeşidi.

işgil Kenarları büzgülü elbise.

işlik İçe giyilen gömlek.

ḡaput Erkek paltosu.

ḡatlıḡ Takım elbise.

ḡazah Kazak.

ḡıyafet Kıyafet.

köynek Gömlek.

libas Elbise.

mintan Gömlek.

motḡemer Beli kemerli mont.

önnüg Önlük.

palto Palto.

pantor Pantolon.

parça Palto.

partüse Pardesü.

pazuvant Kola takılan nuska.

pêş Etek.

pêşdamal Peştamal.

pêşgil İş önlüğü.

potur Paçası dar olan pantolon.

rubali Üstten pileli elbise.

saço Ceket.

salta Eskiden giyilen bir tür kollu cepken.

setre Ceket.

şal şapik Eskiden erkeklerin giydiği şalvar şeklindeki giysi.

şapik Eskiden ceket gibi giyilen düğmesiz erkek giysisi.

şaplıh Bir tür geniş pantolon.

şaran garan Çok geniş, bol olan elbise.

tivist elbise Etek uçları fırfırlı olan bir elbise çeşidi.

tuman Paçalı don.

üç pêşli enteri Eskiden kadınları giydiği, etek kısmı üç kat olan ebise.

üsbaş Giyecek, elbise.

yabanlık Özel günlerde giyilen giysi.

yalingat İnce hafif giysi.

zıvga Bir çeşit şalvar.

4.5.1.2. Başa Giyilen Giyecek Adları

'abaniye Erkeklerin eskiden kullandıkları bir tür başlık.

'egal Şal.

başörtüsü Kadınların saçlarını örtmek için kullandıkları örtü.

çalık Kadın feslerinin üzerine bağlanan tülbent.

çit Başörtüsü.

duvah Duvak, örtü.

ferayi Kadınların başlarına taktıkları bir tür süslü başlık.

fotér Fötr şapka.

kalpah Keçi kılından yapılan bir çeşit başlık.

keten Evli kadınların çenelerine bağladıkları peçe.

kofes Şapka.

kofi Kadınların başlarına taktıkları bir tür başlık.

kolos Bere.

leçek Tülbent.

nişab Örtü, peçe.

papah Keçi kılından yapılan bir çeşit başlık.

peçe Yüz örtüsü.

poşi başa sarılan bir tür sarık.

pörK Erkeklerin giydiği, keçeden yapılmış bir tür başlık.

şarpa Eşarp.

tekerek şapka Fötr şapka.

terliK Keçi kılından yapılan bir çeşit fes.

tikme Üzerinde altınları olan fes.

tülbent İnce başörtüsü.

yağlığ Beyaz tül kumaştan yapılmış kadın başörtüsü.

yaşmağ Yeni gelinlerin ağızlarını kapatmak için kullandıkları peçe.

4.5.1.3. Ayağa Giyilen Giyecek Adları

ayağabi Ayakkabı.

cızlavét Lastik ayakkabı.

cızma Çizme.

çarığ Çarık

çetik Çarık, terlik.

çorap Çorap.

fotin Deri uzun konçlu ayakkabı.

galoç Tabanı tahtadan yapılmış deri ayakkabı.

goluk Burnu dikişsiz çarık.

gundura Kundura, ayakkabı.

harık Keçi kılından yapılan bir çeşit ayakkabı.

iskarpén kundura ayakkabı.

lastig Lastik ayakkabı.

lekan Karda yürümek için ağaç dallarından yapılmış ayaklık.

mes Lastikten yapılmış bir tür ayakkabı.

nalın Tahtadan yapılmış terlik.

pabuc Ayakkabı.

papo Çocuk dilinde ayakkakbı.

patik Kısa örgü çorap.

popén Potin.

potin Bota benzeyen uzun konçlu bir tür ayakkabı.

sipor Bileğe kadar çıkan el örme çorap.

şakal Eski ayakkabı.

şepik Terlik.

şıpşıp ökçesiz terlik.

tahta gundura Tahtadan ve sığır derisinden yapılmış kadın ayakkabısı.

tağonya Tahtadan yapılmış terlik.

trabzon Lastik ayakkabı.

yèmeni Burnu uzun ayakkabı.

4.5.1.4. Takı Adları

'acem kuşağı Erkeklerin kullandığı bir tür kuşak.

bèl bağı Kuşak.

bèşi birdene Beşi bir yerde.

bilezig Bilezik.

boyun bağı Atkı.

dulukluk Kadınların başlıklarının üzerine taktıkları süs.

gaşgol Atkı.

gerdenlik Gerdanlık.

gıranda Kadınların boyunlarına taktıkları dizilmiş şekildeki küçük ve büyük altınlar.

hapuk Gerdanlık.

kefye Erkek boyun bağı.

keyiş Deri kemer.

şordon Boyuna takılan altın zincir.

şuşah kuşak.

künya Bileklik.

muncuğ Boncuk.

palaska Genelde askerlerin bellerine bağladıkları bir tür deri kemer.

sırğa Küpe.

şaran Boyuna takılan altın dizisi.

şardan Altın kolye.

şoltuk Örülerek yapılan bel kemeri.

tezbêh Tespih.

tozaK Kadınların başlarına taktıkları renkli iplerden yapılmış ponpon.

uşgur Şalvarı bele için kullanılan bağ.

üzüg Yüzük.

4.5.1.5. Kumaş Adları

'ameriқан bêzi Amerika bezi.

alaca Ucuz, kaba kumaş.

basma Basma kumaş.

bêz Pamuklu bir kumaş çeşidi.

carse Pamuklu bir tür kumaş, jarse.

çaput Parça kumaş.

çarçaput Artık bez parçaları.

çat Bez parçası.

çingır Eski bez.

çüt ên Çift enli kumaş.

dırêl İnce bir kumaş türü.

diyakonal Basma türünde olan bir çeşit kumaş.

fistanlıh kumaş Elbiselik kumaş, fistanlık kumaş.

gadfe Kadife kumaş.

hase Patiska.

krizet Bir basma türü kumaş

kutni kumaş Çok kıymetli bir kumaş çeşidi.

lahor kumaşi Hindistan'dan gelen bir tür kumaş.

mahraba Büyük medil.

manisa Kaliteli bir kumaş türü.

mitel Yorgan yapımında kullanılan astarlık kumaş.

patisga Bir çeşit pamuklu kumaş.

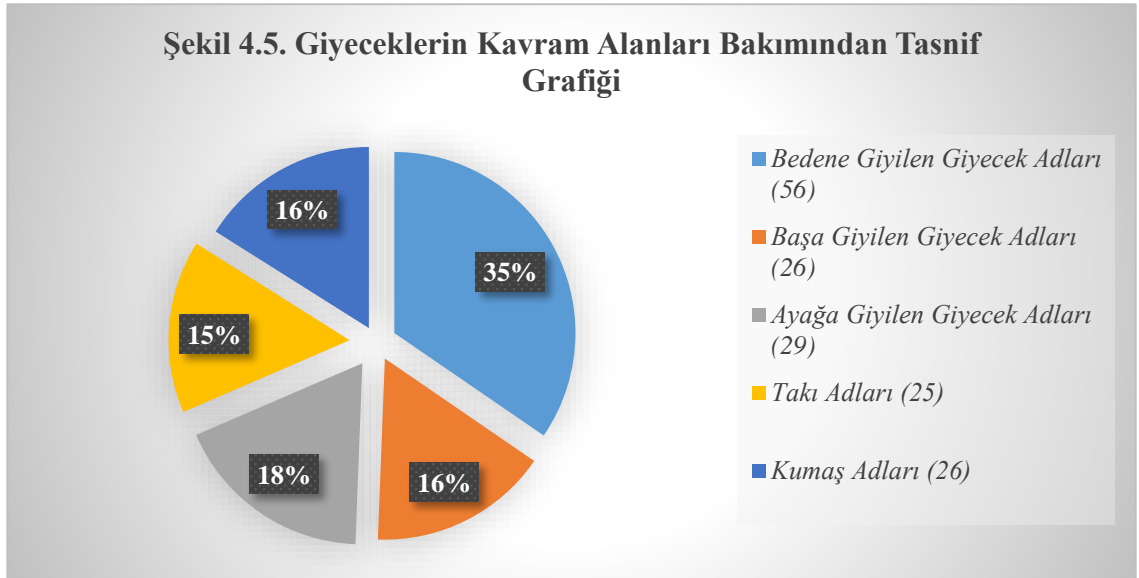
pazên Kalın pamuklu kumaş.

şalvarlıh Şalvar yapımında kullanılan kumaş çeşidi.

şifon Parlak bir tür kumaş.

şortuK Örgü dokuma.

Ahlat merkez ağzında giyeceklerle ilgili toplam 162 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 56'sı (% 35) bedene giyilen giyecek adları, 26'sı (% 16) başa giyilen giyecek adları, 29'u (% 18) ayağa giyilen giyecek adları, 25'i (%15) takı adları, 26'sı (% 16) ise kumaş adlarıdır. Bu veriler aşağıdaki grafikte şu şekilde gösterilebilir:

4.6. HASTALIKLAR

İnsanlar yüzyıllar boyunca çeşitli hastalıklarla mücadele etmiş ve bunların tedavi yollarını aramıştır. İnsanları bu denli etkileyen hastalıklar, konuşma ve yazı dilinde de birçok şekliyle karşımıza çıkmaktadır. İnsanlara musallat musallat olan hastalıklar farklı biçimlerde adlandırmışlardır. Bu adlandırmaların bir kısmı yazı diline geçmişken büyük bir kısmı da halk ağzında yaşamaya devam etmiştir (Bulduk, 2019: 567).

Eski Türk yazıtlarında hastalık adları ile ilgili herhangi bir kavram bulunamamıştır. Eski Uygur metinlerinde geçen hastalık adlarından bazıları şunlardır: **ağrık** “hasta, hastalık”, **bokuq** “boğaz uru, şiş”, **çrman** “deri hastalığının bir türü”, **ig** **ağrığ** “hastalık”, **isi**, **isiglig** “sıtma”, **qarqanadus**, **qarqandus** “kusma hastalığı”, **qavriğ** “ağrı, nöbet”, **keken** “bir tür hastalık”, **küden ig** “kalın bağırsak hastalığı”, **lan** “bir çeşit göz hastalığı”, **tumagu** “nezle”, **ürmen** “bir çeşit hastalık” (Doğan ve Usta, 2014).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen hastalık adlarından bazıları şunlardır: **agrığ** “ağrı”, **ala** “ala, alaca; ala tenli, alaca tenli kişi ki bir çeşit deri hastalığından vücudunda alacalar olur, apraşlık”, **anumi** “cüzam hastalığı”, **cılday** “atların göğsünde çıkan bir hastalık”, **çildek** “atın göğsünde çıkan bir çıban”, **kusıg** “kusu, kusma”, **tumagu** “nezle, ingi, dumağ”, **uçguk** “grip, soğuk algınlığı”, **uğuz** “uyuz” (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde çok sayıda hastalık adlarına rastlamak mümkündür. Sözlükte geçen hastalık adlarından bazıları ise şunlardır: **avşıl** “sığırların dilinde ve ayağında oluşan bir tür hastalık” **hastacağı** “hastalıklı”, **inceağrı** “verem” **kızılcuq** “hafif kızamık”, **sayrulıq** “hastalık”, **secme** “cüzamlı”, **şuluca** “çocukların başlarında, yüzlerinde çıkan sulu yara, çıban”, **tarğıl** “yüzdeki lekeler, sis” (Dilçin, 2006).

Kavramlaştırma işleminin dillerde farklı oluşu anlam yapıları bakımından her dile kendine özgü nitelikler kazandırır. Türkçenin bu açıdan en önemli özelliği, kavramlaştırma sırasında doğadaki nesnelere dayanması, doğadaki nesnelere, biçimler, renklerden yararlanarak, bir şeyi canlandırarak anlatmasıdır (Aksan, 2009: 97). Ahlat merkez ağzındaki hastalık adlarına bakacak olursak, hastalık adlarının doğadaki hayvanların organ ve vücut bölümlerinden yararlanılarak adlandırıldığını gösteren örnekleri görmekteyiz. Örneğin Ahlat merkez ağzında hastalıkla ilgili olan “*tavşancıh*” sözcüğü eşeklerde kulakların dikleşmesiyle beliren bir hastalık çeşididir.

Çalışma alanımızda hastalık adlarıyla ilgili tespit ettiğimiz sözcükler, kavram alanları bakımından sınıflandırmıştır.

4.6.1. Hastalık Adlarının Kavram Alanı Bakımından Tasnifi

İnceleme alanımız olan Ahlat merkez ağız bölgesinde insanlarda ve hayvanlarda görülen birçok hastalık adı tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden bazıları başka bölgelerde de kullanılırken bazıları Ahlat merkez ağız bölgesine has bir kullanım özelliği göstermektedir.

Hastalık adları ile tespit edilen söz varlığı “Hayvanlarda Görülen Hastalık Adları”, “İnsanlarda Görülen Hastalık Adları”, “İnsanlarda ve Hayvanlarda Görülen Hastalık Adları” olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

4.6.1.1. Hayvanlarda Görülen Hastalık Adları

çorlu Bir tür hayvan hastalığı.

dabağ Hayvaların ayak ve ağızlarında görülen bir tür hastalık.

hırt Atların arka ayaklarında görülen bir tür hastalık.

kepeneğ Bir tür koyun hastalığı.

ketav Bir tür at hastalığı.

kızılkurt Ölümcül bir at hastalığı.

şap hastalığı Hayvanlarda görülen bir tür hastalık.

tavşancıh Eşeklerde kulakların dikleşmesiyle beliren bir çeşit hastalık.

yanigara Sığırlarda görülen bir tür hastalık.

4.6.1.2. İnsanlarda Görülen Hastalık Adları

aft Ağızda çıkan yara.

bekik Boğmaca.

cıhma Gözde çıkan çıban.

cürcübel Bel fitiği.

çıban Çıban, vücudun herhangi bir yerinde ve deri üzerinde meydana gelen iltihaplı yara.

demrel Bir cilt hastalığı.

frenk zehmeti Ağır hastalık.

gabar Deri üzerinde oluşan sulu kabarcık.

gır olmağ Kötürüm olmak.

guzzuk Kambur.

ğap sancı Ani sancı, apandisit.

ğebbe Hastalık, sivilce.

ilancığ kemik veremi.

ilmarazi Ölümcül hastalık.

ince ağrı Verem.

isitma Sıtma.

itdirsegi Arpacık.

ğahmuğ Yara.

kesme Basur.

ğıran Ölümcül hastalık.

ğızılca Kızamık.

ğulğula İltahaplı yara.

ğurdeşen Alerjik döküntü.

ğuruk Kuru öksürüklü bir hastalık türü.

lağtalağta Vücudun yara dökmesi, alerji döküntüleri.

maraz matuşor Ağır hastalık, yara.

matişor Çıban, sivilce.

mecruğ Yaralanma, hastalanma.

mezbent Doğum lekesi.

nedirli Özürlü, hastalıklı.

nüzul Felç.

ortalıh uesteligi Grip, nezle.

ölet Öldürücü salgın hastalık.

pay Dilde çıkan bir çeşit yara.

pızırık Sivilce.

puzik Yüzde çıkan akne veya sivilce.

salım Bulaşıcı hastalık.

sarılıh Sarılık.

südecar Bebek veya çocuklarda sütün dokunmasından kaynaklanan bir hastalık türü.

şilšeht Felçli olma.

şor Nezle.

şoran Yara nedeniyle yanındaki bezelerin şişliği.

teşan Cüzzam yarası.

teşenek İltahaplı yara.

Tolama Tırnak ve parmak arasında meydana gelen iltahaplı yara.

yaman sancı Ağrı.

yél Ağrı, sızı.

yénme İnme, felç.

zarıncı Karın ağrısı.

4.6.1.3. Hayvan ve İnsanlarda Görülen Hastalık Adları

bıçırgan İnsan veya hayvanların el ve ayaklarında çıkan sulu yara.

gır Saçkıran.

gotur Uyuz hastalığı.

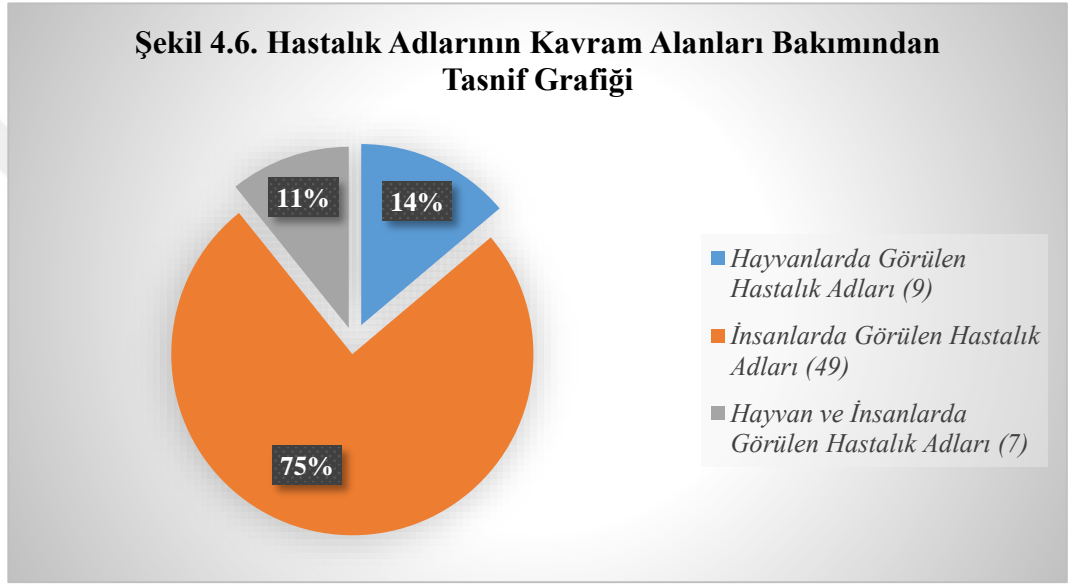
ısdıma Sıtma hastalığı.

ğuduz Kuduz.

şil Felç, eli ayağı tutamama.

ur Kanserli yara.

Ahlat merkez ağzında hastalık adları ile ilgili toplam 65 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 9'u (% 14) hayvanlarda görülen hastalık adları, 49'u (% 75) insanlarda görülen hastalık adları, 7'si (% 11) ise hayvan ve insanlarda görülen hastalık adlarıdır. Bu veriler aşağıdaki grafike şöyle gösterilebilir:

4.7. HAYVANLAR

İnsanlar daima doğayla iç içe olmuştur. İnsanlar yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını hayvanlardan karşıladıkları gibi onları bir yardımcı olarak da kullanmışlardır. İlk zamanlardan günümüze devam eden bu etkileşimin insanların diline ve kültürüne etkisi olmuştur. Hayvanlar, diğer toplumlara kıyasla göçebe bir millet olan Türk toplumlarında daha fazla öneme sahip olmuştur. Türklerin hayvanlarla ilişkisi İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde farklılıklar göstermekle birlikte Türk toplumu inançları doğrultusunda hayvanlara bir konum belirlemişlerdir (Özden, 2020: 45).

Köktürkler döneminde daha çok hayvancılıkla geçinen Türklerin dilinde boğa, koyun, at, aygır, yıldı gibi sözcükler sık geçmekte atın o çağdaki önemi ve maddi kültür sözcüklerinin hangileri olduğu söz varlığı incelenince ortaya çıkmaktadır (Aksan, 1996: 27). Eski Türk yazıtlarında geçen bazı hayvan adları şunlardır: **adğır** “aygır”, **ak** “kır

at”, at “at”, bars “kaplan”, biçin/beçin “maymun”, böri “kurt”, buka “boğa”, kâyik /keyik“geyik”, kiş “samur”, koñ “koyun”, küsgü “sıçan”, öküüz “öküz”, taba “deve”, tabışğan “tavşan”, tàyañ “sincap”, toñuz “domuz”, torug “doru renkli at, yılan “yılan”, yilkı “dört ayaklı evcil hayvanlar, çiftlik hayvanları” (Şirin, 2016).

Hayvanlar, Türk toplumunda her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Eski Uygurlarda büyük öneme sahip olan hayvan adlarının özellikle Budist ve Maniheizt çeviri metinlerinde dinî terim olarak kullanıldığı görülmektedir (Tokyürek, 2013: 221). Uygur metinlerinde geçen hayvan adlarından bazıları şöyledir: **adgır** “aygır”, **adgıraq** “dağ keçisi”, **adıg** “ayı”, **amğa** “yaban keçisi”, **azman** “iğdiş at”, **baars** “pars”, **bağa** “kara kurbağa”, **biçin** “maymun”, **botu** “deve yavrusu”, **bozağu** “buzacağı”, **buğu** “geyik”, **çimeli** “karınca”, **dana** “dana”, **eçkü** “keçi”, **enük** “yavru hayvan”, **eşkek** “eşek”, **h onguz** “böcek”, **h uş** “kuş”, **iñek** “inek”, **ingen** “dişi deve”, **irbiç** “vaşak”, **irk** “koyun” **kağatır** “katır”, **qaraqulak** “tarla faresi”, **qaraquş** “bir çeşit kuş”, **qarğa** “karga”, **qarlıgaç** “kırlangıç”, **kekelik** “keklik”, **keyik** “geyik, vahşi hayvan” **qoburğa** “baykuş”, **qoç** “koç”, **qoğu** “kuğu kuşu”, **qoyın** “koyun”, **qozı** “kuzu”, **kögürçün** “güvercin”, **kölük** “yük hayvanı”, **quntuz** “kunduz”, **qumurşa** “karınca”, **Kurtqonuz** “böcek”, **küzgü** “fare”, **laçın** “? : doğan,şahin=nacın, **lağzın** “domuz”, **lü** “Çin.lu “ejder, yılan”, **miskiç,mişkiç** “Sogd.mwşk “kedi”, **oğlaq** “oğlak”, **üpgük** “ibibik, hüthüt kuşu” **tavişğan** “tavşan”, **tilkü** “tilki” **titir** “dişi deve”, **yılan** “yılan” (Doğan ve Usta, 2014).

Türklerin yaşayışını yansıttığı *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te hayvanlarla ilgili zengin bir söz varlığı bulunmaktadır (Gül, 2015: 3). Türk yaşam tarzı olan konar-göçer hayatın izlerini de *Dîvânu Lugâti't- Türk*'te görmekteyiz (Gül, 2018:283).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen bazı hayvan adları şunlardır: **adgır** “aygır”, **adgırak** “kulakları ak, vücudunun öbür tarafları kara olan erkek geyik; dağ keçisi tekesi”, **adıg** “ayı”, **bi** “böy denen böcek”, **iñan** “dişi deve” **qulun** “tay”, **qulnaçı** **qısrak** “doğuracak kısrak”, **qudğu** “sinek”, **kösürgen** “köstebek, tarla sıçanı soyundan bir hayvan”, **laçın** “şahin”, **müñüz baqa** “kaplumbağa”, **oğlaq** “oğlak”, **oklug kirpi** “büyük kirpi”, **örümçek** “örümcek”, **ördek** “ördek”, **pars** “yırtıcı bir hayvan”, **yeñeç** “yengeç”, **yuğak** “su kuşu”, **yunquş** “tavus kuşu” (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde hayvanlarla ilgili önemli sayıda söz varlığı verisi bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: **ağukurdu** “kuduz böceği”, **boymul** “1. Boynu halka gibi vücudunun renginden başka renkte olan hayvan ya da kuş 2. Doğan türünden yırtıcı bir kuş”, **bunbur** “domuzlan böceği, bokböceği”, **buzagıdişi** “danaburnu denilen böcek”, **bülüç** “piliç”, **çeyan** “çiyen”, **gelegi** “tarla faresi, sıçan”, **gelinkuşu** “tavuskuşu”, **geme** “büyük fare”, **ıblık** “enenmiş hayvan” **toñuz** “domuz”, **yelegergen** “akbaba” (Dilçin, 2006).

Güçlü gözlem becerisine sahip Türk insanı doğayı kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirirken dilde de bu yeteneğini sergilemiştir. Özellikle yetiştirdiği büyük ve küçükbaş hayvanları yaşlarını, renklerini, cinsiyetlerini dikkate alarak sınıflandırmış ve onları bu yolla adlandırmıştır. Hayvanın yeni doğmuş veya belli bir yaş dönemi, ergenliği, doğurmadan öncesi ve sonrası çoğu zaman ayrı ayrı adlandırılarak kavram alanı zenginliği sağlanmıştır. Aynı ayrıntılama hayvanların dişi veya erkek oluşlarına göre de sürdürülmüştür (Ersoy, 2019: 46).

Ahlat bölge halkının temel geçim kaynaklarından hayvancılıktır. Ahlat merkez ağız bölgesinde de hayvan adlarında ayrıntılı bir adlandırma ve kavramlaştırma dikkati çeker. Örneğin, **bisaç** “iki yaşına giren dişi koyuna verilen ad”, “**bızav** Buzağı”, “**bicek** “zamanından önce doğuran inek”, “**boğaz koyun** “gebe koyuna verilen ad”, “**camoş** manda”, “**çepiç** dişi, genç keçi”, “**güyer** “yeni doğmuş dişi keçi”, “**hogêç** iki yaşına giren erkek kuzu”, “**maç** iki yaşına giren erkek kuzu”, “**nevezik** “iki yaşına girmiş manda” hayvan adlarının bu şekilde derecelendirmesi ve ayrıntıya girmesi yöre ağzının kavramlaştırma gücünü ortaya koymaktadır.

Çalışma alanımızda hayvan adlarıyla ilgili tespit ettiğimiz sözcükler, kavram alanları bakımından sınıflandırılmıştır.

4.7.1. Hayvan Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnifi

İnceleme alanımız olan Ahlat merkez ağzında hayvan adları ile ilgili söz varlığı, kavram alanlarına göre “Evcil Hayvan Adları” ve “Yabanî Hayvan Adları” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

4.7.1.1. Evcil Hayvan Adları

amol Kotana zincirle bağlanan öküz.

anac koyun Sağılan koyun.

at At.

bızav Buzağı.

bicek Zamanından önce doğuran inek.

bisaÇ İki yaşına giren dişi koyuna verilen ad.

boğaz koyun Gebe koyuna verilen ad.

camoş Manda.

civciv Civciv.

cönge Boğa.

cuca~cüce Civciv.

cucuk Tavuk.

culuk Hindi.

cücük Civciv.

çağciver Dişleri yıpranmış hayvan.

çepiç Dişi, genç keçi.

dana Dana.

dana doluğ Karışık hayvan sürüsüne verilen ad.

davar İnek.

dél Dişi köpek.

dib öküzi Harmanda kurulan çatmada en sonda koşulan ve yerinde dönen öküz.

düge Düve.

eşseg Eşek.

fère Olgunlaşmış tavuk.

gadak Manda yavrusu.

gèçi Keçi.

gıda Keçi.

golocco Kuyruksuz eşek.

goyun iti Çoban köpeği.

goyun Koyun.

ğurg anası Anaç tavuk.

guzi Kuzu.

güyer Yeni doğmuş dişi keçi.

hogêç İki yaşına giren erkek kuzu.

horoz Horoz.

horuq Kağnyı çekmek için öküzlere bağlanan yeni bir çift öküz.

ineg Dişi sığır.

it Köpek.

kapcılı Erken doğuran inek.

qaz Kaz.

kelp Köpek.

kepiç İki yaşındaki dişi keçi.

qoç Koç.

qoduq Eşek yavrusu.

kola Boynuzsuz koyun.

kuruK Sıpa.

kutuK Köpek yavrusu.

maç İki yaşına giren erkek kuzu.

marsıvan eşşegi İyi cins eşek.

merkep Merkep.

mondofon Montofon.

mozik Erkek buzağı.

nağır Büyükbaş hayvan sürüsü.

navezik İki yaşında manda.

nri Teke.

kz Çift sürmekte kullanılan erkek sığır.

pişiK Kedi.

sak Manda yavrusu.

sığır Büyükbaş hayvan.

sun Glde yaşayan erkek ördek.

şişek Doğurmamış iki yaşındaki koyun.

şorek Albenili dişi hayvan.

tac taşi Süslü taş.

tavli şişman besili hayvan.

tavuğ Tavuk.

termaş Hayvan sürüsü.

tırđas Tam burulmamış boğa.

tiştir Doğum yapmamış keçi.

toğli Bir yaşındaki kuzu.

tosun Danalıktan çıkmış genç boğa.

Tula Köpek yavrusu.

verik Tam olgunlaşmamış tavuk.

ylinli Memesi süt dolu inek.

zağar Dişi küçük köpek.

4.7.1.2. Yabani Hayvan Adları

'eğrep Akrep.

ayi Ayı.

bal arisi Bal arısı.

balıh Balık.

barata Leş kuşları.

basra Yaprak biti.

başibağlica Başı büyük kertenkele.

bızavburni Bahçelerde sebzeleri yiyen, akrep büyüklüğünde bir tür böcek.

bubPi Çavuş kuşu, hüdhüd.

bülbül Bülbül.

cennetkuşi Uğur böceği.

cırcırh Ağustos böceği.

cuncur Genelde lahana yapraklarında görülen yeşil renkli bir tür böcek.

çalağan Çaylak.

çekirge Çekirge

çekirge Çekirge.

çırçır Sivrisinek.

çibin Karasinek.

çil Üstü benekli yaban kekliği.

danaburnu Bitki köklerini yiyerek beslenen bir tür böcek.

davşan Tavşan.

dozan Bir çeşit böcek.

dudu ğuşi Dudu kuşu.

durna Turna.

erikdegdiren Temmuz ayında çıkan bir tür böcek.

êşşeg arisi Eşek arısı.

gacele Saksagan.

garga Karga.

garınca Karınca.

geyiK Geyik.

gocat Büyük tatlı su balığı.

gulağa giren Kuyruğu kısaçlı olan bir böcek türü.

gulbağa Kurbağa.

guş Kuş.

ilan balasi Yılan yavrusu.

ilana ağuvören Yeşil renkli bir kertenkele türü.

ilangaç Çıyan.

ilantarağı Kırkayak.

kanıçlı Dişi hayvan.

kara deyaza Hamam böceği.

karlanguş Kırlangıç.

kehl Bit.

kepeneg Güve.

kor sıçan Tarla faresi.

korabêş Porsuk.

corpumb Baykuş.

kortan Pelikan kuşu.

kuş kuş.

kuze Sansar.

laçin Şahin kuşu.

mamlamoz Solucana benzeyen fakat daha büyük olan bir hayvan türü.

mercan Yaban ördeği.

meymun Maymun.

mığmığe Tatarcık sineği.

moz Büyük karasinek.

öllo Zehirli böcek.

papug Bir tür nem böceği.

pırpırık Kelebek.

sıčan Fare.

sirke Bit, tahtakurusu vb. böceklerin yumurtası, sirke.

söğlican Solucan.

su iti Kunduz, porsuk gibi suda yaşayan hayvanlara verilen genel ad.

sümüKli böceK Salyangoz.

tısbağa Kaplumbağa.

tısdayaza Karafatma böceği.

toy toğlisi İri bir kuş türü.

tumağan Karabatak kuşu.

tülki Tilki.

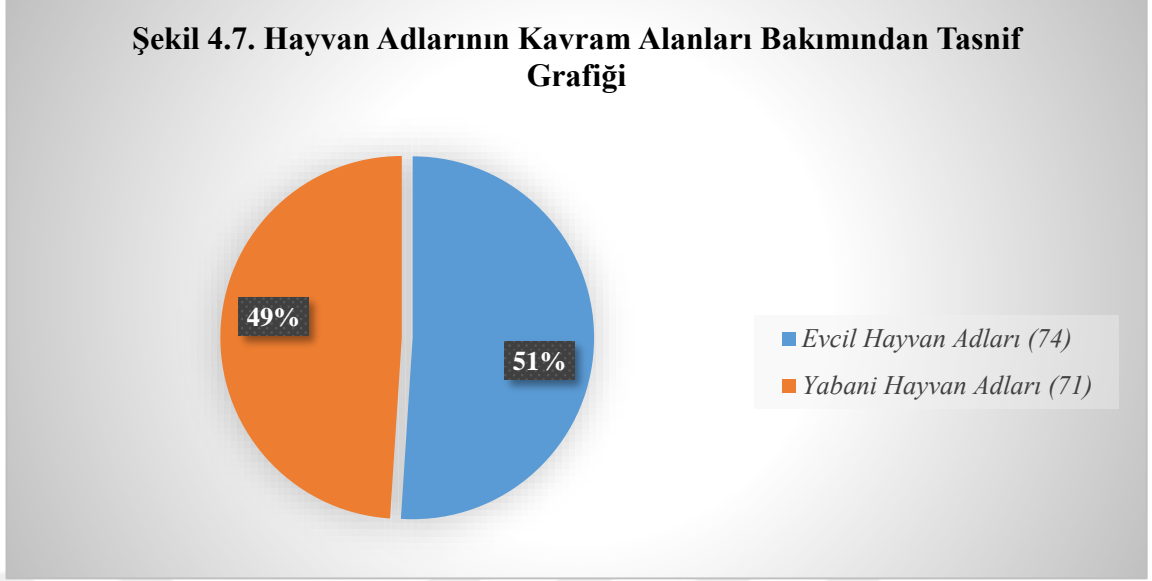
tüt kuşı Dut kuşu.

üğerük Hamam böceği.

yengeç Yengeç.

Ahlat merkez ağzında hayvan adları ile ilgili toplam 145 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 74'ü(% 51) evcil hayvan adları,71'i(% 49) yabani hayvan adlarıdır. Bu veriler aşığıdaki grafikte şöyle gösterilebilir:

Şekil 4.7. Hayvan Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

4.8. MİMARİ

Mimari, medenî yahut şehirli bir toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerçekleştirdiği yapım tekniği ve sanatı anlamına gelmektedir (Mülayim, 2020: 34). Mimari yapılar temelde insanoğlunun barınma ve güvenlik ihtiyacını giderme gereksinimiyle ortaya çıkmışsa da zamanla toplumların kültür ve dünya görüşünü, yaşam biçimlerini yansıtan bir unsura dönüşmüştür. İnsanlar kültür ve yaşama biçimlerini, deneyimlerini mekâna taşımış ve mekân üzerinden bir bilgi birikimi olarak gelecek nesillere aktarmışlardır. Bu bakımdan mimarlığın insan için bir anlatım biçimi ve bir anlatım dili olduğu kabul edilmiştir (Saatçi, 2020: 84).

Coğrafi konumu itibariyle Avrupa ve Asya arasında bir köprü görevi üstlenen Anadolu bu tarih boyunca farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla birçok medeniyete eve sahipliği yapmış olan Anadolu coğrafyasının mimari kültürünün kavram zenginliği göz ardı edilemez.

Eski Türk yazıtlarında mimari ile ilgili şu kavramlar dikkati çekmektedir: **âb** “çadır, konut”, **agıl** “ağıl”, **bark** “ev, barınak, konut”, **kapıg** “kapı”, **karakü** “çadır”, **korğan** “korugan, sığınak, kale”, **ordu** “kağan karargâhı”, **örgin** “kağan otağı”, **tam** “duvar”, **turgak** “konut” (Şirin, 2016). Köktürlere kıyasla Uygurlarda mimari ile ilgili sözcükler daha fazladır. Mimari yapı ve tarım, bir toplumun yerleşik yaşama geçtiğinin en önemli belirtilerindendir (Uzunkaya, 2014: 43). Eski Uygur metinlerinde geçen mimari ile ilgili söz varlıklarından bazıları şöyle sıralanabilir: **aşlık** “mutfak, aşhane”,

barq "ev", **ev** "ev, çadır, ikametgâh ", **bataklık** "tuvalet", **ergü** "ikametgâh, ev, orun, mevki, barınak", **baraq** "mal, mülk, ev", **qomsuluk** "erzak deposu, ambar", **orın** "yer, mahal ", **tüşnek** "tünek, konak, konaklama yeri, yerleşme merkezi", **yunguk** "hamam" (Doğan ve Usta, 2014).

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki konuyla ilgili söz varlığı Türk mimarisi hakkında da ipuçları vermektedir. Yaşanan mekân olarak ev ve diğer yapılarla ilgili kelimeler Türk mimarisinin bilinen ilk terimleri sayılabilirler. Bu kelimeler aynı zamanda eserin yazıldığı dönemdeki Türk mimarisi hakkında bize ışık tutmaktadır. (Yıldırım, 2011: 24).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te mimari ile ilgili kavramlardan bazıları şunlardır: **akur** "ahır", **aşlık** "aş evi, mutfak, yemeklik", **awran** "demirci ocağı şeklinde yapılan ekmek fırını", **bark** "bark, mülk", **bečküm** "evin sofası", **çaçır/çaşır/çatır** "çadır", **çumuşluk** "abdesthane, ayakyolu", **ef/ev/ew/üv/üw/öw** "ev", **karşı** "hakan sarayı, köşk", **kebit/kepit** "dükkan, mağaza", **keregü** "çadır, kışlık ev", **şın** "taht; sedir" (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü'nde mimari ile ilgili birçok sözcük bulunmaktadır. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır: **ban** "ev, ulu görkemli büyük çadır", **çıqma** "duvardan dışarı çıkmış olan cumba, balkon, taşlık", **döllek** "koyunların kuzuladıkları yer", **eşin** "çukur, hendek, mezar", **hayat/havlı** "avlu", **ıssı dam/ısıcaq** "hamam", **qanara** "mezbaha", **qara oba** "küçük kara çadır", **örtme** "ev önündeki üstü kapalı sofa, sundurma", **parda** "tavan", **sin** "mezar, kabir", **şuevi** "ayakyolu", **uğ** "zahire ambarı, kiler", **ycügez** "yercik, barınak", **yir evi** "bodrum, mahzen" (Dilçin, 2006).

Ahlat merkez ağzında mimariyle ilgili tespit edilen sözcükler kavram alanları açısından sınıflandırılmıştır.

4.8.1. Mimari İle İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnifi

Çalışma alanımızda mimariyle ilgili tespit ettiğimiz sözcükler kavram alanları bakımından "Evin Bölümleri ve Dış Yapılar", "Tarım İşleri ve Hayvancılıkla İlgili Yapılar" "Ahlat Taş İşçiliği" başlıkları altında üç gruba ayrılmıştır.

4.8.1.1. Evin Bölümleri ve Dış Yapılarla İlgili Adlar

'**ibadathana** İbadethane, cami.

abdesšana Abdest alınan yer.

akuga Evin duvarının altından gelen su oluğu.

arınbah Tavan arası duvarı.

arsağ Tavan.

àyah yoli Tuvalet.

ayağça Merdiven, basamak.

bağdadi Ağaçla yapılan üzeri çamurla sıvanmış oda bölmesi.

bahça Bahçe.

beden Kale duvarı.

bergon Toprak ve taştan yapılmış duvar.

biğeri~bèhri Soba bacası.

bulah Çeşme, hayrat.

celav Banyo

çalağan köşki Yüksekte olan ev.

çati Çatı.

çol Banyo.

daldalh Yağmur, güneş ve rüzgârın etkisini kesen duvar.

dam Evin çatısı.

daraba Tahta duvar, kepenk.

dergah kapısı Evin dış kapısı.

divan odası Evin misafir odası.

dont Yuvarlak oturma yeri.

èşig Evin dış kapı girişi.

eyvan Avlu.

goj Tandırın ağız kenarı.

golon Kolon.

gor Mezar.

ğurna~ğurna Hamam ve banyolarda musluk altında bulunan, içinde su biriktirilen, yuvarlak mermer.

han Han.

heyat Avlu.

qala Kale.

qapi ögi Evin dış kısmı, kapı önü.

qavuş Koğuş.

kenef Tuvalet.

kéran Kalın tavan direği.

qolon Sütun.

qorneşli Binaları pencerelerinin dışa doğru çıkıntı yeri.

körpü Köprü.

köşk İki katlı ev.

quyi Su kuyusu.

küvle Tandırın hava almasını sağlayan hava deliği.

mabén Evin ara bölgesi.

maqat Sedir.

mutbah Mutfak.

nerdivan~nerdüvan Merdiven.

ocaq Ateş yakılan ya da yemek pişirilen yer.

otaq Misafir için evin dışında yapılan oda, büyük süslü çadır.

öllük Mezarlık.

örtme Çamaşır yıkama ve yemek pişirme yeri.

paca Pencere.

pungar Pınar, çeşme.

ravaḥ Evin çinde bulunan koridor.

salacan Mezar.

seki Evlerde pencere kenarında bulunan yüksek yer, sedir.

sıngal Ev, mesken.

şadravan Cami çeşmesi.

şipana Kapı önü, eşik.

şoratan Damdan yağmur suyunun aktığı boru.

şorşor bulağı Suyu yüksekten akan çeşme.

şorşor Küçük çeşme.

tars Evin damını örten ağaçtan kiriş.

tendir evi Ekmek tandırının bulunduğu yer.

tendir Tandır.

tepe bacasi Tuvalet, banyo penceresi.

terence Merdiven.

terki Avlu.

tüken Dükkan.

uruK Evin veya duvarın köşesi.

üklük Evlerde yatak koymak için yapılan yer.

yüzmara Tuvalet.

zırza Kapı kilidi yuvası veya çengeli.

4.8.1.2. Tarım İşleri ve Hayvancılıkla İlgili Yapı Adları

aḥır terkisi Küçük ahır.

aḥur Ahır.

ambar Tahıl saklanan yer.

avar Bostan.

baħça Bahçe.

batlaħ Bataklık yer.

bezirħana Değirmende tahılların dövüldüğü yer.

çarħelęe bağı Etrafı çevirilmiş bahçe.

çatma Bağ ve bahçelerde yapılan üstü kapalı gölgelik.

çem Çimlik alan.

dabaħana Ham derinin işlendiği yer.

degirman Değirmen.

dolduħ Değirmende değirmen taşlarının döndüğü yer.

domuk Avcıların kışın yaptıkları av bekleme yeri.

dozluħ Su değirmeninde çarkın döndüğü yer.

dürünge Kışın karın çiğnenerek düzeltilen, hayvanlara yem vermek için ayrılan alan.

fışgılıħ Gübrelik.

goħar Kırdan koyunların dinlendiği yer.

goranlıħ Hayvan gübresinin toplandığı alan.

körpi Köprü.

mağ Hayvan yemliği.

marak Samanlık.

mısrın Büyük baş hayvanların yem yediği yer.

mozalan Öğle zamanı koyunların barındıkları çukurlar.

naħır öği Hayvan sürüsünün teslim alındığı yer.

pun Kümes.

pundal Küçük çalılık olan yer.

pungal Tavukların yumurtladıkları yer.

sazvant Meyve sebzelerin yetiştiği bahçe.

selav Bataklik yer.

tar Kümes hayvanlarının tünedikleri yer.

tarma Ahırda yük koymaya yarayan büyük sergen.

taş harman Taştan yapılmış harman yeri.

tavla ~ tavula Büyükbaş hayvan barınağı.

tumP Bahçelerde yapılan topraktan yüksekçe bölme.

4.8.1.3. Ahlat Taşı İşçiliği İle İlgili Adlar

Ahlat'ın en önemli sanatı taş işlemeciliğidir. Nemrut Krater Gölü eteklerinden çıkan 'Ahlat taşı' bölgenin yanı sıra Anadolu Türk mimarlığına damgasını vurmuştur. Selçuklu döneminden başlayarak buradan çıkan ustalar Ahlat'ta olduğu kadar Anadolu'nun dört bir yanında da 'mimari şaheserler' ortaya koymuşlardır. Ahlat kümbetleri ve abidevi mezarlar ünlü ustalarının taşı bir kaneviçe gibi işlemleri sonucu ortaya çıkmış eserlerdir. Ahlat dışında en çok bilinen eser ise Ahlatlı bir mimar tarafından yapılan Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası'dır. Van Gölü'nün kıyısında hafif eğimli bir arazide bulunan Ahlat evleri kışın sıcak yazın serin tutan Ahlat taşından yapılır. Yumuşak bir yapıya sahip olan Ahlat taşı, günümüzde artık makinelerle kesilerek dış duvarların kaplamasında kullanılmaktadır (Ahlat Belediye Başkanlığı,13).

Taş İşleme Sanatı, ülkemizin somut olmayan kültürel mirasıdır. UNESCO, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması (SOKÜM) Sözleşmesi'nde somut olmayan kültürel mirası; toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar olarak tanımlamıştır (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2003: madde 2). (Sökmen, 2015:101) Taş işçiliğinin Ahlat'ta çok önemli bir yeri vardır. Bundan dolayı miamri ile ilgili söz varlığına taş işçiliğinde kullanılan taş adları da dahil edilmiştir.

ahlat daşı İnşaatlarda kullanılan, yapısından dolayı kolay işlenebilen volkanik bir taş türü.

aķıt Yapılardaki taş kemer.

bağlama daşı Küçük boşlukları doldurmak için kullanılan taş.

baş taşı Binanın ilk taşı, baş tarafında bulunan mezar taşı.

bilev Bileme taşı.

çağcur Etrafi kırılıp dökülmüş taş.

çağmur taş Çakıl taşı.

çaķķır çuķķur Düzgün olmayan taş.

daş Taş.

direk daşı İki pecere arasındaki sütun taşları.

dişice Duvara son geçirilen taş.

fincan daşı İki pecere arasındaki çıkıtı taşı.

gabar Ev duvarı yapılırken en üste konulan taş.

gamar Kilit taşı, pencere yapmında kullanılan üçgen şeklideki taş.

ęora Taştan duvar yapılırken duvar arasına doldurulan irili ufaklı taşlar.

kepir Yumuşak yeni oluşmuş tortul kaya.

keveke İçi delikli kırılabilen yumuşak taş.

kığeç Pomza taşının küçük taneli olanı.

polaharç Yumuşak olan bir taş çeşidi

polakar Sert ve ağır bir taş çeşidi

pomza Süngerimsi bir çeşit lav taşı

sal Büyük geniş taş, mezar odası üst taşı.

serbar Pencere veya kapı üstüne konulan uzun taş.

tabi tuğla Ahlat taşı.

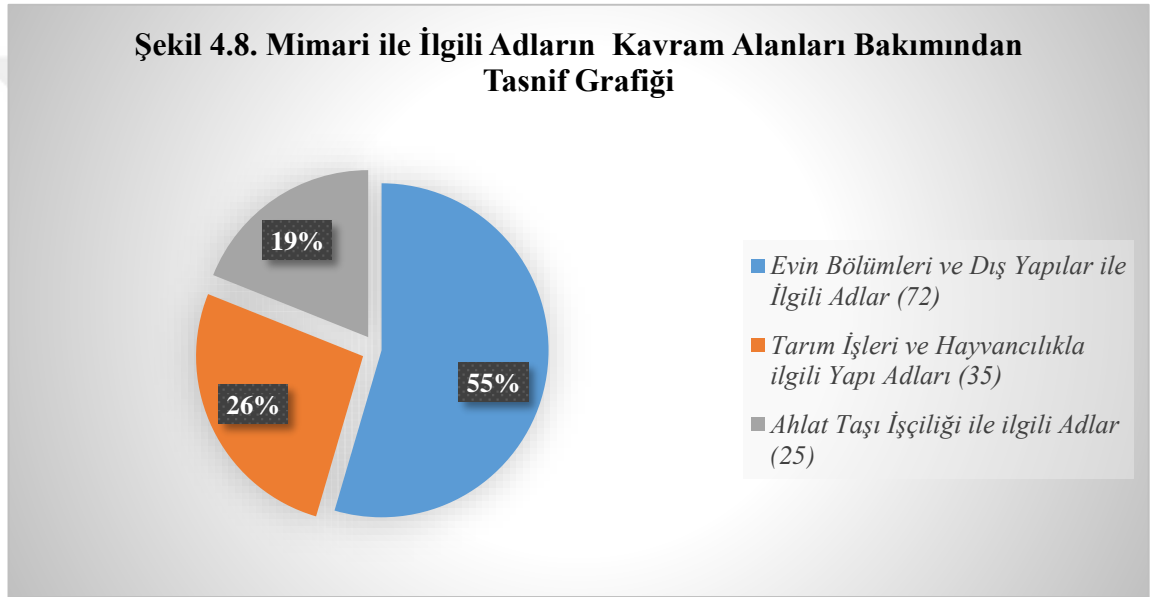
tac taşı Süslü taş.

tirindi Kapı veya pencerenin üstündeki kemeri bağlayan uzun tek parça bağlantı taşı.

urug Köşe taşı.

Ahlat merkez ağzında mimari kavram alanı ile ilgili toplam 132 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 72'si (% 55) evin bölümleri ve dış yapılarla ilgili adlar, 35'i (% 26) tarım işleri ve hayvancılık ile ilgili yapı adları, 25'i (19) ise Ahlat taşı işçiliği ile ilgili adlardır.

Şekil 4.8. Mimari ile İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnif Grafiği

4.9. ORGANLAR

Organ adları, bir dilin anlaşılmasında ve o dilin tarihî seyrinin ortaya konulması konusunda çok önemli ipuçları veren söz varlığı unsurlarıdır (Ekmen, 2018: 1). Temel söz varlığı içerisinde yer alan organ adları, dilin en eski sözcüklerinden olmalarına rağmen tarihsel süreçte fazla değişim yaşamadığı gibi yabancı dillerin etkilerinden de uzak kalmıştır. Temel söz varlığının oluşturulmasında ana etkenin insan oluşu, organ adlarının bu kategori içerisine alınmasının başlıca nedenidir (Arslan, 2018: 298). Tarihsel süreç içerisinde çok az değişikliğe uğrayıp günümüze kadar gelen organ adları, hayvan, eşya, bitki ve yer adlarından benzetme ilişkisi kurdukları gibi çok sayıda deyim kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu bakımdan da Organ adlarının çok işlevli bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Türkçe organ adları bakımından oldukça zengindir. Sınırlı sayıda sözcükten oluşan yazıtlarda bile çok sayıda organ adının kullanılmış olması, bu sözcüklerin dile yerleşmiş olduğunu göstermektedir (Kurt, 2017: 59).

Eski Türk Yazıtlarında organlarla ilgili karşımıza çok sayıda sözcük çıkmaktadır: **àlig** “el, kol”, **adağ** “ayak”, **arka** “sırt”, **bagır** “ciğer” **baş** “baş, kafa”, **bel** “bel” **boguz** “boğaz”, **kan** “kan”, **kaş** “kaş”, **köz** “göz”, **kulkağ** “kulak”, **saç** “saç”, **süngük** “kemik”, **udlık** “uyuluk, kalçadan dize kadar olan bacak bölümü”, **yanak** “yanak”, **yüräk** “yürek, kalp” **yüz** “yüz” (Şirin, 2016).

Eski Uygur dönemi metinlerinin organ adları bakımından oldukça zengin olduğu söylenebilir. Bu metinlerinde tespit edilen organ adlarının bazen aynı şekilde bazense küçük fonetik değişikliklerle Türkiye Türkçesinde kullanıldığı görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde organ isimlerinden bazıları şunlardır: **ağız**, **ağz**“ağız”, **ağın** “omuz” **azığ** “azı dişi, büyük dişi”, **bil** “bel”, vücudun orta yeri”, **bilek** “bilek”, **boğaz** “boğaz”, **boyn** “boyun”, **buk** “gırtlak, boğaz”, **but** “but, ayak, bacak”, **çıçamuğ**, **çökde**, **çügte** “kulak arkasındaki çıkık kemik” “küçük parmak”, **eğek** “çene” **eğrek** “parmak”, **hulgağ** “kulak”, **inek** “er bezi, testis”, **irin** “dudak”, **karag** “gözbebeği”, **kirpik** “kirpik”, **kögüs/z** “gögüs, kalp”, **kövtüng** vücut, beden, gövde”, **köz kaşı** “kaş”, **köz kapağı** “göz kapağı”, **emik** “meme”, **önglük** “yüz, çehre, **süngük** “kemik”, **turnak** “turnak”, **yürek** “yürek”, **uça** “sırt, arka, kuyruk sokumu”, **tobık** “topuk” (Doğan ve Usta, 2014).

Kâşgarlı Mahmud, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan *Dîvânu Lugâti 't-Türk* adlı eserinde sadece yaygın olarak kullanılan sözcükleri aldığını ifade etmesine rağmen organ adlarında detaylara indiği görülmektedir. Kaşgarlı'nın cerrah mantığıyla organların küçük bölümlerinin adlarını vermesi bu sözcüklerin dilimizde yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Örneğin, *boquq*, âdemelmasının iki yanı deri ile et arasında oluşan et parçası guatr; *Baqânaq*, çift toynaklı hayvanlarda toynakların arasında kalan boşluğa ya da toynakların iki yanına verilen ad, gibi örnekler bu eserin adlandırma gücünü ortaya koymaktadır (Kurt, 2017: 59).

Dîvânu Lugâti 't-Türk'te geçen bazı organ adlarına örnek olarak şunlar verilebilir: **bagırsuq** “bağırsak”, **bağış** “parmakların ve başka uzuvların ek yerleri; kamış ve benzerlerinin boğumları”, **bâş** “baş”, **bıgrıg bıkın** “böğür, boş böğür”, **bögür** “böğrek,

böbrek”, **öpke** “akciğer”, **tamgāq** “boğaz, gırtlak”, **tirsgēk** “dirsek”, **qara qaraq** “gözün renkli bölümü”, **boğum** “boğum”, **yiñ** “sümük”, **añ** “yanak”, **taşak** “erkeklik aygıtı”, **azıg** “azı dişi”, **emirçge** “kıkırdak” (Atalay, 2006).

Yeni Tarama Sözlüğü’nde çok sayıda organ ismine rastlanmaktadır. Bunların büyük bölümü Türkiye Türkçesi ağızlarında küçük ses ve yapı farklılıklarıyla kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: **aya** “avuç”, **ayağ** “ayak”, **çatmaş** “alın ortasında birbirine bitişik kaş”, **koñak** “başta saç aralarında olan kepek, göz bebeği yerindeki aklık”, **çeñi** “çene”, **boğurtlak** “gırtlak, boğaz”, **oturağ** “kıç, kaba et”, **karın** “karın”, **tutağ /dutağ** “dudak” , **yürek** “mide”, **gegrek [geryek, geyrek]** “1.yumuşak kemik, kıkırdak. 2. eye kemikleri” (Dilçin, 2006).

Organ adları, diller arasındaki kelime alışverişinden hemen hiç etkilenmemiştir. Bugün Türkiye Türkçesi ile diğer modern Türk lehçelerinde büyük ölçüde ortak kullanılan organ adlarının tamamına yakını Türkçe kaynaklıdır (Başdaş, 2006: 46).

Çalışma alanımızda organ adlarıyla ilgili tespit ettiğimiz sözcükler, kavram alanları bakımından sınıflandırılmıştır.

4.9.1. Organ Adlarının Kavram Alanları Bakımından Tasnifi

Ahlat merkez ağzında organ adları ile ilgili söz varlığı, kavram alanlarına göre “İç Organ Adları”ve “Dış Organ Adları” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.

4.9.1.1. Dış Organ Adları

alın Alın.

alın çati Alının üst kısmı.

avurt Yanak boşluğu.

avuş Avuç.

ayağ Ayak.

bacağ Bacak.

baldır Baldır.

barmağ bebegi Parmak ucu.

barmağ Parmak.

b l Bel.

b loĥ P rtlek g z.

bileK Bilek.

billik Erkeklik organı.

bo uk Kuyruk sokumu.

boyun Gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi.

b ĝ r~baĝır G ĝ s, sine.

buĥaĥ Gerdan,  ene altıdan boyuna doĝru dökülen etli kısım.

burın Burun.

buynuz Boynuz.

cege çene.

 i i  ocuk dilinde anne memesi.

 igin Omuz.

  k Ekeklik organı.

daban Taban.

dařaĥ Er bezi, haya.

deri Deri.

dıllıĥ Dişilik organı.

dımdım baci Yüzük parmaĝı.

dırnaĥ Tırnak.

dil Dil.

dindik Gaga.

dirseg Dirsek.

dirseK Dirsek.

diş Diş.

diz Diz.

dodağ Dudak.

doduk El, avuç.

el El.

elin tağti Elin st kısmı.

emcek Meme.

enk çene.

gadar Tavuk veya horoz ibiği.

đađa Gaga.

đađart horoz ibiği.

đanat Kanat.

gıdik Gıdı.

gıncık barmadı Serçe parmak.

gsk Göğüs.

gt Popo.

gz Gz.

guduz Gaga.

gulağ Kulak.

gulağ memesi Kulak memesi.

gumburuk Yumruk.

guyruğ Kuyruk.

imantağtasi Göğüs kemiği.

đafa Bağ.

đala Kalça.

đanat Kanat.

kaş Kaş.

kelle Baş.

kiprig Kirpik.

kol Kol.

koltuğ alti Koltuk altı.

koluk derisi Hayvanın ön bacak derisi.

kül papuci Serçe parmağı.

lap Avuç iç.

leb Dudak.

lebulep Dudak kenarı.

papo Çocuk dilinde ayak.

papuk Hayvan ayağı.

pepik Ayak.

piç Sırt.

puppuş Tavukları tepeleinde bulunan tüylü bölüm.

saç Saç.

sağal Sakal.

sırt zolu Kesilen hayvanın sırt derisi.

sik erkek cinsel organı.

sine Göğüs.

şüşa Gözün iç kısmı.

telek Kuş, tavuk gibi hayvanların kanat kalemleri.

teto El.

topuğ Topuk.

toto Kalça.

totuk Hayvan ayağı.

üz~yüz Yüz.

yanah Yanak.

yanah Yanak.

yarah Erkeklik organı.

yelin Sine, göğüs.

zolum Yeni yüzülmüş hayvan derisi.

4.9.1.2. İç Organ Adları

ağciyer Akciğer.

am Kadın cinsel organı.

aşuğ Büyük baş hayvanların ayak bileğinin bağlantı kemiği.

barsah Bağırsak.

beyin Beyin.

cırnağ Lades kemiği.

cike Aşık kemiğinin arka tarafı.

dal Kürek kemiği, arka, sırt.

dalah Dalak.

damah Damak.

dendik Tavuğın kursağı.

elenge Kasları hareket ettiren sinir.

fituğ Fıtık.

ğaburga kemigi Kaburga kemiği.

ğafatasi Kafatası.

ğan Kan.

garta Göbek bölgesi.

gemik Kemik.

gulunç Kürek kemikleri arası.

hacet Erkek üreme organı.

haş İşkembe.

hotuk Mide.

karaciyer Karaciğer.

karın kartta Mide, göbek.

karın Mide.

kelp Kalp.

kırık Gırtlak.

kulunç Kulunç.

kursah Boğaz.

mumbar Hayvan bağırsağı.

neks Vücudun kaburga ile kalça arasındaki bölümü.

oma Kalça kemiği.

sigirt Kas, damar.

sucuḥ Hayvan bağırsağı.

şarah Hayvanın kaburgasının üzerindeki yağ

şeg Aşık kemiğinin düz kısmı.

şırdan İşkembe.

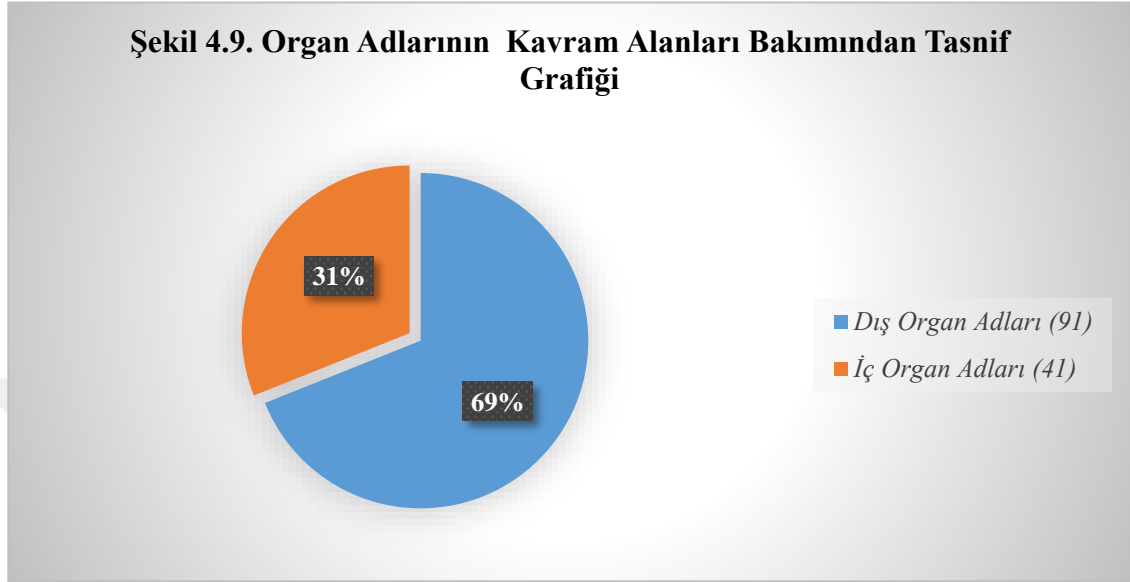
Taraklıḥ Hayvan etinin pirzolalık yeri.

Taşlıḥ Taşlık.

ürek Mide.

üreKbaşı Kalp.

Ahlat merkez ağzında organ adlarıyla ilgili toplam 132 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 91'i (% 69) dış organ adları, 41'i (% 31) ise iç organ adlarıdır. Bu veriler aşağıdaki grafikte şöyle gösterilebilir:

4.10. TARIM

Türkler yerli ve yabancı pek çok kaynaktan göçebe bir toplum olarak anılmaktadır. Yapılan araştırmalara göre bunun bilimsel yaklaşımdan uzak olduğunu göstermiştir. Tarım, Türklerin tarihleri boyunca sürdürdüğü bir geçim kaynağıdır (Karaoğlu, 2019: 54).

Göktürk metinlerinin içeriğiyle tarım çok bağdaşmasa da söz varlığında **tarıg** yani ekin sözcüğüyle **tarıglak** "tarla" sözcüğünün söz varlığında bulunuyor oluşu tarımın varlığına bir kanıt olarak gösterilebilir (Korkut, 2019:167).

Uygur Türkleri benimsedikleri dinlerin etkisi ve yerleşik hayata geçmeleri nedeniyle tarımla uğraşmışlardır. Uygurlardan kalma yazılı metinlerde bitki adlarına sıkça rastlandığı gibi, tarımla ilgili pek çok kavram da yer almaktadır. Bu kavramlardan bazıları şöyledir: **arığk** "ark, çay, çay kenarı", **ebin** "tane, tohum", **ekin** "ekin", **bağ** "bahçe", **bağ borluğ** "üzüm bağı", **bıç**- "biçmek, kesmek", **borluğçı** "bağcı, bahçıvan", **bür** "tomurcuk", **çımkı** "bıçakla beraber biçmek, kesmek", **çu** "ekin yeri, ekin tarlası", **kıra** "tarla, ekin yeri", **tebiz** "kurak yer, otlak çimenlik", **tana** "susam, tohum, tane.", **tarı**- "ekmek, sürmek, tarla sürmek, ziraatle uğraşmak, dikmek, tarlayı işlemek", **tarıg** "tohum, tohum ekilmiş yer, hububat, ekin" **tarıglağ** "tarla", **uruğ** "tohum", **ürktün** "harman", **yulat** "oluk, ırmak yatağı, su arkı" (Doğan ve Usta, 2014).

Dîvânu Lugâti't- Türk'te tarımcılıkla ilgili çok zengin bir söz varlığı bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre XI. Yüzyılds Türk tarımcılığının gelişmiş olduğu ve tarım süreçlerinin bilindiği anlaşılmaktadır (Gül, 2008:286). Örneğin, **tarığ** terimi XI. Yüzyıl Türk tarımında çok geniş kullanım alanı olan bir terimdir (Gül, 2008: 287). *Dîvânu Lugâti't- Türk*'te sadece *tarig* sözcüğü ve *tarig*'in fiillerle kullanılışının gösterilmesi bile, tarımın Türk toplum hayatındaki yerini gösterecek nitelikte genişir: **bül tarığ**: “Üzerinde yıllar geçerek tadı bozulan tahıla **bül tarığ** denir. Yağmur ve yaşlılıkta da böyledir”; **baldır tarığ** “ilkbaharın başında ekilen tarla”; **topunluğ tarığ** “kesmikli buğday” (Gül, 2008:286). **Tarığ**'ın fiillerle kullanılışı bize, o dönemdeki tarım süreçlerini anlatmaktadır: **tarığ ek-: ol tarığ ekdi** “o tohum ekti”; **tarığ tarıl-: tarığ tarıldı** “ekin ya da başka şey ekildi”; **tarığ es-: tarığ esdi** “tahıl savurdu”; **tarığ başlan-: tarığ başlandı** “ekin başaklandı” (Gül, 2008: 286-287).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen tarım ile ilgili bazı adlar; **alış** “su ağzı, suyun havuzdan veya suvattan döküldüğü ağızlar”, **arık** “ırmak, ark, germeç, kaş, kanal”, **bag** “bağ, üzüm asması”, **bagram kum** “geniş, büyük kumluk yer”, **baldır tarığ** “ilkbahar başında ekilen ekin”, **burduz** “bahçe, bostan”, **ekindi tarığ** “ekilen tohum”, **irpemek** “biçmek”, **kapçak** “su kollarının kavuştuğu yer”, **karkag** “çöl, suyu ve bitkisi bulunmayan kırlar”, **kayır** “kum, kaba topraklı yer”, **kester** “saksı”, **kıldruk** “buğday başaklarındaki kılçık”, **kır** “su bendi”, **küvük** “saman”, **örktün** “harman, samanı ayrılmış harman, çeç” (Atalay, 2006)

Yeni Tarama Sözlüğü 'nde: **añız/añuz** “ekin biçildikten sonra toprakta kalan köklü sap”, **biçin** “ekin biçme, hasat”, **bider** “tohum”, **bitek** “bitki yetişen yer”, **çeç/cec** “samanından ayrılmış tahıl yığını”, **ekin** “buğday”, **ekin başı** “başak”, **ekin biçin** “ekim, ekip biçme işi”, **ekin süñügi** “buğday, arpa gibi bitkilerin boğumlu sapı, kesmik”, **ekinlik** “ekilmiş yer, üzerinde arpa buğday gibi şeyler bitmiş olan yer”, **ekmek** “tohum atmak”, **kevik** “saman”, **kıraç** “otsuz, susuz, çorak yer”, **otlak** “mera, çayır”, **öri/örü/ürü** “otlak, mera, çayır”, **şamra** “gübre”, **taru** “darı” **yaylım** “hayvan otlatılan yer, mera”, **yazı yir** “düz ova”, **zegrek** “keten tohumu” kavramları tarımla ilgili tespit ettiğimiz kavramlardandır (Dilçin, 2006).

Ahlat merkez bölgesinin temel geçim kaynağı tarımsal etkinliklere dayalıdır. Bundan dolayı da bölge ağzında tarımla ilgili söz varlığı önemli bir yer tutar. Tarımla

ilgili ölçünlü dilde olmayıp Ahlat merkez ağzında kullanılan birçok sözcük tespit edilmiştir.

Çalışma alanımızda tarımla ilgili tespit ettiğimiz sözcükler, kavram alanları göre gruplandırılmıştır.

4.10.1. Tarımla İlgili Adların Kavram Alanları Bakımından Tasnifi

Ahlat merkez ağzında tarımla ilgili kavramlar 1)Tarla ile İlgili Kavramlar ve 2) Tarla İşleriyle İlgili Fiiller olmak üzere iki grup altında değerlendirilmiştir.

4.10.1.1. Tarla İşleri İle İlgili Adlar

agoz Saban ve pulluğun tarla sürülürken oluşturduğu iz, çizgi.

aradam Sabanın toprağa giren dip kısmı.

başbaşı Buğday ve bulgur eledikten sonra kalburun üstünde kalan çöpler.

bıcık Başakların ikinci kez dövülmüş hali.

buğda şuşasi Buğday yığını.

debre Ot, saman, yulaf, yonca gibi hayvan yemi.

deste Bir bağ ekin miktarı.

elçim Orakla ekin biçerken bir elin kavradığı ekin miktarı.

emişk İkinci kez biçilen yonca.

gıdron Nadasa bırakılan tarla.

gırjan Buğday ve otların değersiz sert kısımları.

halaza Tarlada kendiliğinden çıkan ekin.

hanav Toprağın ekime hazır gelmesi.

heliver Tarlada, tarlayı süren aracın dönebilmesi için tarlanın her iki ucunda bırakılan sürülmeyen yer.

hozan Nadasa bırakılan tarla.

kerdi Bostana açılmış sebze ekilen yer.

kes Patosa vurulan yonca otu.

kesek Bel, çapa veya sabanın topraktan kaldırdığı iri parça.

Kort Sürülmemiş tarla.

Közer Kabuğundan ayrılmamış buğday.

last Biçilmiş ot kümeleri.

laşan Harmanda dağıtılmış ekin yığını.

mireg İnce saman.

namli Harmanda ekinin boylamasına buğday yığını.

part Ekin yığını.

partoz Yirmibeş veya otuz bağdan oluşan ekin yığını.

paşahan Kolay sürülen yumuşak toprak.

saman Ekinlerin harmanda dövülüp taneleri ayrıldıktan sonra kalan, hayvanlara yedirilen ufalanmış sapları.

şohum Yeni sürülmüş toprak.

şuşa Ekin yığını.

taya Ot veya ekin yığını.

tığ Döğülmüş buğday sapı öbeği.

tir Buğday ekim sırası.

4.10.1.2. Tarla İşleri İle İlgili Fiiller

ağarmaK Ekinleri olgunlaşması.

avar avar Ekinin döven altından yavaş yavaş ezilip başağından ayrılması.

banoki Biçilen otun bir bağlık yığını.

bar Ağaçların ve meyvelerin çiçeklenmesi.

başah Ağaçta kalan son cevizlerin dökülme işlemi.

cillenmeg Topaktan yeni bitki çıkması, filizlenmek.

çatma Bir arada bağlı hayvanlara dövensiz harman dövdürme.

çüt étmeg Tarla sürmek.

efselemeg Tahılın içindeki yabancı cisimleri bir kap içerisinde savurarak temizleme işlemleri.

harman tökmeg Harman işlerine başlamak.

harol etmeg Toprağı sürmek.

ķaraķol Aķaķların budanıp yeniden filiz vermesi.

laşan atmaķ Buğdayı sapından ayırma işlemleri.→

martaklamaķ Fasulye sırtı dikmek.

nubar étmeg İlk olgunlaşan meyveleri toplamak.

nubar vèrmeg İlk yetişen meyve veya sebze.

oraķ çekmeg Ekin biçmek.

patoz vurmaK Yoncayı hayvan yemi haline getirme işlemleri.

post étmeg Biçilen otları toplanarak baē haline getirme işlemleri.

sivişme Bitkilerde yeni sürgün verme.

suvarmaķ Tarla veya behçeyi sulamak.

şimal Bitkilerde sürgü verme.

řuřalamaķ Ekini yığın haline getirmek.

taē atmaē Kabak, karpuz vb. bitkilerin dallarının büyümesi, çoēalması.

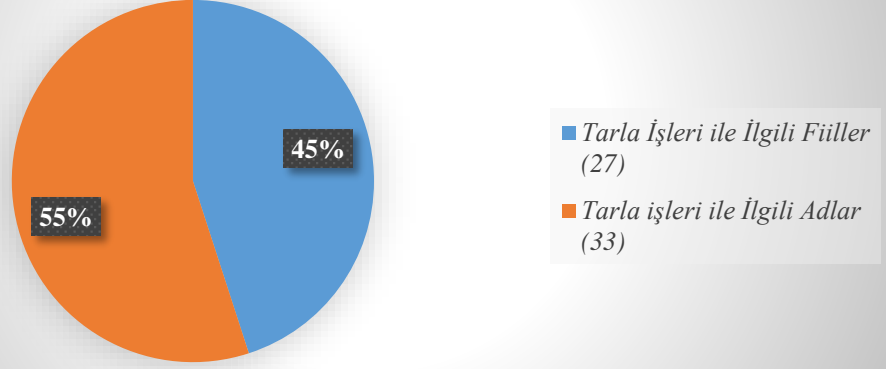
tapan çekmeg Ekin ekildikten sonra tarlayı düzeltmek için tapan aleti ile sürgülemek.

teKlemeg Meyve aēaķlarını olmamış veya çürümüş meyvelerden ayıklama işlemleri.

zardak Aēaķların diplerini çapalamak.

Ahlat merkez aēzında tarım ile ilgili toplam 60 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan, 27'si (% 45) tarla işlemleri ile ilgili fiiller, 33'ü (% 55) ise tarla işlemleri ile ilgili adlardır. Bu veriler ařaēıdaki grafikte şöyle gösterilebilir:

**Şekil 4.10. Tarım ile İlgili Adlarının Kavram Alanları
Bakımından Tasnif Grafiği**

SONUÇ

Kavram, dünyadaki nesnelerin, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dilde anlatım bulmuş halidir. Bu çalışmada ise Türkçenin kavramlaştırma gücü ve kavram alanları ile ilgi sözvarlığı çalışılmıştır.

Ağızlar yazı dilinde bulunmayan tarihi dil malzemesini de içinde barındıran, günlük hayatta kullanılan ve yöreden yöreye farklılık gösteren konuşma biçimleridir. Bu nedenle ağızların günümüzle geçmişi birbirine bağlamak gibi önemli bir görevi de vardır. Ağızlar, dil araştırmaları ve incelemelerinde önemli birer veri kaynağıdır. Yazı dillerindeki sözcüklerden bir bölümü, çeşitli nedenlerle zaman içinde kaybolmuştur. Kaybolan bazı sözcüklerin bir kısmı hâlâ ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışmada Ahlat merkez ağızı sözvarlığı tespit edilmiş, kavram alanları bakımından sınıflandırılmıştır.

Ahlat, Türklerin Anadolu'ya açılan kapısıdır. Aynı zamanda bir geçiş bölgesi olduğundan buraya çok değişik Türk boylarından yerleşenler olduğu gibi, burada yaşayan diğer topluluklarla etkileşim içinde olmuşlardır. Bu etkileşim sonucunda da diğer topluluklarla aralarında sözcük alış verişi gerçekleşmiştir. Bu nedenle yöre ağızı söz varlığı bakımından oldukça zengindir.

Ahlat ağızı ile ilgili yapılan tez çalışmalarında genellikle, metin derlemeleri yapılmış, söz varlığı ile ilgili tespitler yine bu derleme metinleri üzerinden yapılmıştır. Böyle çalışmaların avantajları ve yararları olduğu gibi söz varlığının tam anlamıyla tespitinde sadece derlenmiş metinlere bağlı kalmak beraberinde birtakım sınırlılıklar da getirmektedir. Genellikle ağızlardan yapılan derlemeler günlük yaşayış ile ilgili olduğundan içerisinde bazı kavram alanları ile ilgili sınırlı sayıda sözcük barındırmaktadır.

Bu çalışmayla Ahlat merkez ağızına özgü sözcükleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Günümüzde bu sözcüklerin büyük bir kısmının genç nesil hatta orta yaş grubundaki kişiler tarafından bilinmediği ve sadece ileri yaş grubundaki kişiler tarafından kullanıldığı görülmüştür. Bu nedenle bu çalışma, unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerin ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir. Çalışma boyunca yapılan derlemelerde kaynak kişilere sorulan sorulardan hareketle yöreye özgü kelimeleri derlemek öncelikli hedef olmuştur. Kaynak kişilerin seçiminde

daha çok elli yaş üstü, yöreden hiç ayrılmamış, yöre ağzına hâkim, okuryazar olmayan ya da sadece temel eğitim almış olmak gibi özelliklere dikkat edilmiştir. Ahlat merkez ağzında ağzında on bir ayrı kavram alanında tespit edilen sözcükler üzerinde anlambilim ve adbilimi yöntemlerine göre inceleme yapılmış, şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Ahlat merkez ağzında toplam 74 akrabalık adı tespit edilmiştir. Bu adlardan 35'i (% 47) kan bağına dayalı akrabalık adları, 39'u (% 53) ise evliliğe dayalı akrabalık adlarıdır. Sözcüklerden birkaçı *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Bu sözcükler şunlardır: *başyesi, çırçırık, çiçe, tevliget~tevlugat*.

2. Ahlat merkez ağzında toplam 310 araç gereç adı tespit edilmiştir. Bunlardan 45'i (% 15) tarımsal faaliyetlerde kullanılan araç gereç adları, 80'i (% 26) mutfak araç gereç adları, 19'u (% 6) yapı ve dekorasyon işleriyle ilgili araç gereç adları, 134'ü (% 43) evin genel ihtiyacı olan araç gereç adları, 32'si (% 10) ise hayvancılık faaliyetlerinde kullanılan araç gereç adlarıdır. Sözcüklerden bazıları, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Bu sözcükler şunlardır: *agal, arohzet, asa, başgülti, başlılı baston, çocuh, bibiç, buhçi, cilodehresi, coban, çamper, Çeng, çile, çinçil, çögen, çüt çubuh, dağdağan, dırgan, dişli, el degirmanı, filketen, fortmanto, ganderek, gavliye, gaz ocağı, gecik, gem, genefe, gıgan, goğp, guluşka, ibre, komsolot, halkalı baston, idara lambasi, kara kazan, kengerhan, kerhot, keşkül, keylun, kırkı, koke, kolli, konça, kösevi, korzivel, kurum, lagırdan, lop çul, lağar, legirden, lorh, mafranç, martag, masan, mecrefe, nezerlig, obuz öreken, pañroni, sakğavül, pariğ, paşa baston, patoz, piçer, pigi, piste, poğ eşşegi, romuh, samter, serendas, santrafiş, sarek, simek, somye, şaggül, şerpik, tél bağı, yoğun ine, tevşi, tırpan, tolağa, topuzlu, tülünK, zıngılav, zoğ*.

3. Ahlat merkez ağzında toplam 228 bitki adı tespit edilmiştir. Bunlardan 50'si (% 22) meyve adları, 28'i (% 12) sebze adları, 125'i (% 55) yabancı bitki ve çiçek adları, 25'i (% 11) ise tahıl adlarıdır. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan bitki adları şunlardır: *ağ pëncer, ağ tüt aslanağzi, aslanpënçesi, at turpu, ayı eli, bağkala ağaci, bağkala, balbasdih, balih ağzi, bubbi tarağı, çeşür, çirçırık, dana böğürden, deve dabani, deve tikenı, dib alması, ebem kömecı, eşşeg yoncasi, ezan çiçegi, farekulağı, gadık, gagaç anası, gakkıl, galiston, geyraz, godumuk, gogo, guzi kulağı, gümüzze, ħarnıç, ħoroz taşağı, ħorozıbigi, ismiğ tikan, ilan bacağı, inek alni, it*

üzümi, itburni, jağ, kakati gül, kara kıyah, kara tüt, kari saçı, katır tırnağı, kazayağı oti, kışık, Köpek dişi, kuş ekmeği, kuş idesi, kuş oti, küllük oti, mazi, menal, mevcük, meyremhort, mikeşer, musdafa çiçeği, navröz, pazık, pire oti, pişat, pişik cırmağı, pocuk, salor, sinek oti, sipidak, solğun ağacı, sunk, şalapuk, şekerok, şilan, şoluk, teke sakalı, tendirliş, tıhtımor, tortuk, turşumuk, üzümerig, zilif.

4. Ahlat merkez ağzında doğa olayları ile ilgili toplam 109 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 14'ü (% 13) doğal afetlerle ilgili adlar, 23'ü (% 21) hava olayları ile ilgili adlar, 72'si (% 66) zamanla ilgili adlardır. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan doğa olayları ile ilgili adlar şunlardır: *'eşa vahti, ala çapağ, camoşkıran, çile, düğürçük, düşembe, fitir, gible üzigari, gün çala, gün gağa, harman, karanlıh, çömeg, kernamut, leyl ü nehhar, leyli, mağrip, nahırkavan, nevbahar, orta güzün, ruz, ruzè maşser, seher, sitte-i sevr, son güz, sultan navröz, şafağ sökilende, şalaşop, şelege tavi, teşrinè evvel, teşrinè sani, zehistan, zemheri.*

5. Ahlat merkez ağzında giyeceklerle ilgili toplam 162 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 56'sı (% 35) bedene giyilen giyecek adları, 26'sı (% 16) başa giyilen giyecek adları, 29'u (% 18) ayağa giyilen giyecek adları, 25'i (%15) takı adları, 26'sı (% 16) ise kumaş adlarıdır. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan giysi adları şöyle sıralanabilir: *'abaniye, 'acem kuşağı, 'amerikan bezi, beşibirdene, boyun bağı, cızlavèt, çarçaput, çingir, çüt en, dirèl dibet, dirèl, dışarılıh, diyakonal, ferayi, fistanlıh, kumaş, galoç, gaşgol, gılav, gıranda, golf pantor, goluk, İngiliz kiloti, kaput,kofes, kolos, krizet, kutni kumaş, lahor kumaşi, palaska, parka, patisga, pazèn, pazuvant, pèşgil, rubali, Salta, şal şapik, şalvarlıh, şapik, şaplıh, şaran garan, şardan, şarpa şepik, şifon, şoltuk, şortuk, tahta gundura, taçonya ,tekerek şapka, tikme, tivist elbise, trabzon, tülbent, üç pèşli enteri.*

6. Ahlat merkez ağzında hastalık adları ile ilgili toplam 65 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 9'u (% 14) hayvanlarda görülen hastalık adları, 49'u (% 75) insanlarda görülen hastalık adları, 7'si (% 11) ise hayvan ve insanlarda görülen hastalık adlarıdır. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan hastalık adları şunlardır: *aft, bekik, demrel, frenk zehmeti, gır olmağ, gır, hap sancı, hebbe, hurt, ilmarazi, it dirseği, kaşmuğ, kesme, kulçula, kuruk, lahtalahta, maraz, matuşor, mecruğ,*

mez bent, nuzul, ortalıh hesteligi, pay, pızırık, puzik, südecar, şilšeht, şor tutmağ, teşan, teşenek, yaman sancı, zarıncı.

7. Ahlat merkez ağzında hayvan adları ile ilgili toplam 145 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 74'ü (% 51) evcil hayvan adları, 71'i (% 49) yabancı hayvan adlarıdır. Bu kavram alanında tespit edilen birçok sözcüğün *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almadığı görülmektedir: *amol, anac koyun, başıbağlica, bicek, bisaç, boğaz koyun, bubpi, cennet kuşu, cırcırık, çahciver, danaburnu, dib öküzi, dozan, gocat, golocco, güyer, ilan balası, ilan tarağı, ilana ağuvören, ilangaç, kapçık, kara deyaza, kelp, korabêş, korpumb, maç, mamlamoz, marsıvan eşşegi, miğmiğe, navezik, öllö, papug, pırpırık, termaş, tırhas, toy tohlisi, ügürük, yelinli.*

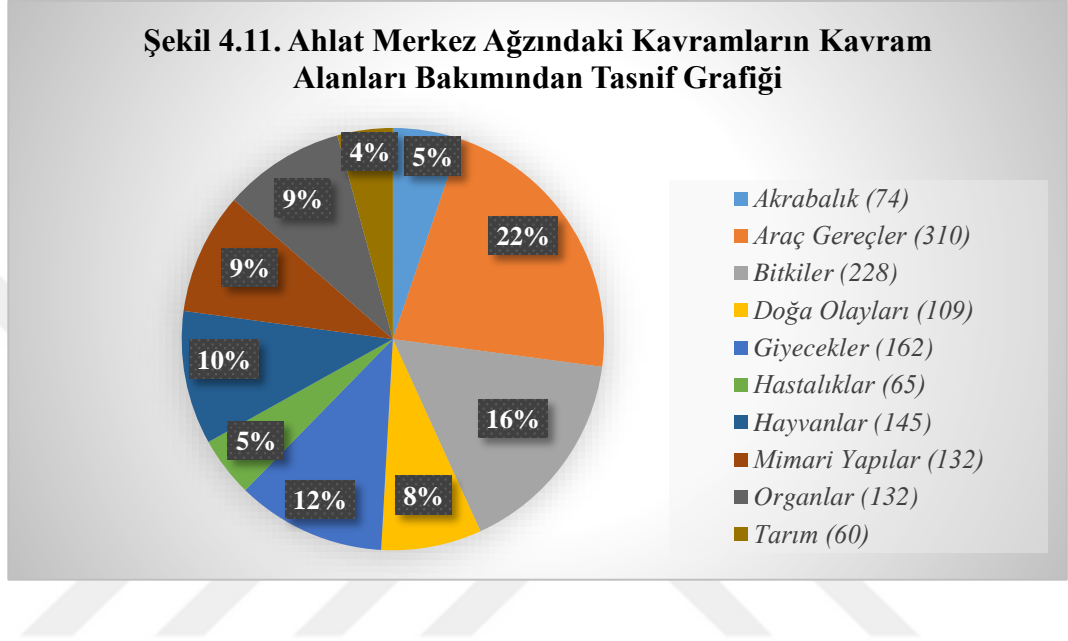
8. Ahlat merkez ağzında mimari kavram alanı ile ilgili toplam 132 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 72'si (% 55) evin bölümleri ve dış yapılarla ilgili adlar, 35'i (% 26) tarım işleri ve hayvancılık ile ilgili yapı adları, 25'i (19) ise Ahlat taşı işçiliği ile ilgili adlardır. Mimari kavram alanıyla ilgili tespit edilen sözcüklerden *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayanlar şunlardır: *ağır terkisi, ağlağ daşı, arsağ, bağdadi, bağlama daşı, baş taşı, bilev, çahcur, çahmur taş, çakır çukur, çalağan köşki, çarhelge bağı, dabağ ana, direk daşı, dişice, divan odası, dolduğ, dont, dozluğ, fıncağ daşı, gabar, gamar, goğar, goj, ğora, kepir, kiğec, korneşli, mabên, mağ, öllük, polaharç, pomza, ravağ, salacan, sazvant, selav, serbar, singal, şorşor bulağı, tabı tuğla, tac taşı, tars, tavla ~ tavula, tepe bacası, terki, urug, uruk, yüzmara.*

9. Ahlat merkez ağzında organ adlarıyla ilgili toplam 132 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan 91'i (% 69) dış organ adları, 41'i (% 31) ise iç organ adlarıdır. Ahlat ağzında geçen ancak *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan organ adları ise şunlardır: *barmağ bebegi bêloğ, çiçi, çük, elin tahti, garta, gılincık barmağ, gumburuk, karın karta, kırık, leb, lebulep, neks, pıç, puppuş, sirt zoli, sigirt, sucuğ, şüşa, teto, üreKbaşı.*

10. Ahlat merkez ağzında tarım ile ilgili toplam 60 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan, 27'si (% 45) tarla işleri ile ilgili fiiller, 33'ü (% 55) ise tarla işleri ile ilgili adlardır. Bu sözcüklerden *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nde yer almayanlar şunlardır: *avar avar, banoki, buğda şuşası, çüt etmeg, gıdron, gırjan,*

heliver, laşan atmağ, martaklamağ, mireg, orağ çekmeg, patoz vurmaK, şuşa, şuşalamağ, teKlemeg, tığ.

11. Bu çalışmada kavram alanlarıyla ilgili onbir farklı kavram alanından, toplam 1.449 sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen söz varlığının sayısal dağılımını aşağıdaki grafikteki gibidir:

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2011). “Arap Coğrafyacılarına Göre Ahlat ve Çevresi”, *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Oktay Belli (ed.). Ankara: Ahlat Kültür Sanat ve Çevre Vakfı.
- Ahlat Belediye Başkanlığı. (?). *Ahlat*. Ahlat.
- Akar, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Akar, A. (2016). “Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar”. *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 19, 169-182.
- Akarsu, İ. (Ev Hanımı). 16.09.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Doğa Olayları İle İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Aksan, D. (1997). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alçıçek, F. (İşçi). 16.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Mimari İle İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Arslan, A. (2018). “Türkçe Organ Adlarının Sonunda Yer Alan -n Ünsüzünün İşlevi”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 297-312 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468698> (Erişim Tarihi: 16.07.2021).
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk (Cilt 4-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atmaca, E. (2017). *Antalya İli Korkut İlçesi ve Yöresi Ağzıları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Attaleiates, M. (2008). *Tarih*. Bilge Umar (çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ayber, G. (Öğretmen). 08.08.2020, “*Ahlat Merkez Ağzı Genel Söz Varlığı*” Konulu Görüşme, Ahlat.

- Başdaş, C. (2006). “Türkçe Organ Adlarında Kelime Sonu -k Ünsüzü ve Çokluk”. *İlmî Araştırmalar*, Cilt 0, Sayı 21, 45-57. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73> (Erişim Tarihi: 09.07.2021).
- Belâzurî, (1999). Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.1. Ömer Rıza Doğrul (çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Belâzurî, (2013). *Fütuhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, Mustafa Fayda (çev.). Ankara: Siyer Yayınları.
- Bildirici, N. (Ev Hanımı). 12.07.2020, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Boumoutian, G. A. (2006). *A Concise History Of The Armenian People (From Ancient Times to the Present)*, California: Mazda Publishers.
- Bulduk, T. B. (2019). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Hastalık Adlarının Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”. *XIV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*. Azerbaycan/ Bakü.
- Bulut, S. (2018). “Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler”. *Türük Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 12, 562-588.
- Caferoğlu, A. (1995). *Anadolu İlleri Ağzlarından Derlemeler (Van, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağzları)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çapan, G. (Ev Hanımı). 16.07.2020, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Bitki Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Çapan, N. (Ev Hanımı). 16.07.2020, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Araç-Gereç Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Çapan, Z. (Ev Hanımı). 16.06.2020, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Organ Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağzların Belgelenmesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demirtaş, M. (2008). “XIX Yüzyılın İkinci Yarısında Ahlat'ta Demografik Yapı”. *IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*. İstanbul: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.

- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, İ. ve Z. Usta (2014). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Ekmen, B. C. (2018). *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Organ Adları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi SBE.
- Elmastaş, N. (2008). “Ahlat İlçesinde Tarımsal Arazi Kullanımı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 479-501. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223553> (Erişim Tarihi:7.03.2021).
- Erdem, M. (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: KÖKSAV.
- Erdem, M. (2008). “Dîvânu Lugâti’t-Türk’te Alt Anlamlılık”. *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, M. (2009). *Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı Türkiye, Azerbaycan ve Türkmen Standart Türleri Esasında*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ersoy, M. (2019). *Hisarardı Mahallesi (Yatağan-Muğla) Ağzında Kavram Alanlarıyla İlgili Söz Varlığı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE.
- Ertekinöglü, S. (2017). *Ahlat Ağzı Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Evlîya Çelebi (2001). *Seyahatname*. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman (hzl), 4. Kitap, İstanbul: YKY Yayınları.
- Geyik, N. (Ev Hanımı). 26.07.2021, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Gökbulak, A. (Baston Ustası). 10.10.2020, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Araç-Gereç Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Gökbulak, İ. (Baston Ustası). 10.10.2020, “Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Araç-Gereç Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Gökçür, E. (2006). *Van ve Merkez Köyleri Ağzıları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE.

- Gönen, M. E. (2003). *Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi SBE.
- Görgeç, N. (Ev Hanımı). 19.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Tarım ile İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Görgeç, N. (Memur). 02.08.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Grousset, R. (2005). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*. Sosi Dolanoğlu (çev.). İstanbul: Aras Yayınları.
- Gül, B. (2008). “*Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Söz Dünyası*”, *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hacıyusufoğlu, F. (Ev Hanımı). 21.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Hacıyusufoğlu, G. (Ev Hanımı). 16.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Bitki Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Hacıyusufoğlu, H. (Emekli). 15.06.2020, “*Ahlat Merkez Ağzı Genel Söz Varlığı*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Hacıyusufoğlu, N. (Ev Hanımı). 15.06.2020, “*Ahlat Merkez Ağzı Genel Söz Varlığı*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Hacıyusufoğlu, S. (Ev Hanımı). 21.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Eşya Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Hakverdioğlu, Y. (Çiftçi). 19.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Tarımla İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- İlgın, A. (2017). “Tofa (Karagas) Türkçesinde Zaman Adları Üzerine”. *Dil Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 21, 179-187. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1551135> (Erişim Tarihi: 05.08.2021).
- İbnü'l-Esir (1991). *El-Kâmil Fi't-Tarih Cilt VIII, IX*. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özyayın vd. (çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak (1975). *Mervâni Kürtleri Tarihi*. Mehmet Emin Bozarslan (çev.). İstanbul: Koral Yayınları.

- İdris-i Bitlisî (2008). *Heşt Bihişt*, Cilt I. M. Karataş, Selim Kaya ve Yaşar Baş (hızl). Ankara: BETAV Yayını.
- İlker, A. (2017). *Manisa Ağzıları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kalender, B. (Ev Hanımı). 08.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Organ Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Kalender, B. (İşçi). 05.08.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Mimari ve Taş İşçiliği İle İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Kalender, T. (Emekli Taş Ustası). 5.08.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Mimari ve Taş İşçiliği İle İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Kapsal, M. (Ev Hanımı). 16.09.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hayvan Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dilbilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karaoğlu, G. G. (2019). “Divânü Lûgati’t-Türk ve Zirâ’at Albümü’nden Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Bazı Terimler”. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 53-67. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736002> (Erişim Tarihi: 09.07.2021).
- Karçığa, S. (2015). “Dil Eğitiminde ve Öğretiminde Kavram Alanı Sözlüklerinin Önemi”. *International Journal of Language’ Education and Teaching*, Mannheim: GERMANY UDES 2015, 2514-2524.
- Kaya, K. (Ev Hanımı). 27.06.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Bitki Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Kaya, M. (2020). *Kula Köyleri Ağzı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi SBE.
- Kemer, H. (Ev Hanımı). 12.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Kıran, Z., A. Eziler Kıran. (2000). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Kırklar, G. (Ev Hanımı). 12.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Kırklar, M. (Çiftçi). 16.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Tarımla İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Koç, M. (Ev Hanımı). 16.07.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Tarımla İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Koç, N. (Ev Hanımı). 10.08.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hastalık Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Koçak, F. (Ev Hanımı). 26.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Giyecek Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkut, G. (2019). “Tarama Sözlüğü’nde Geçen Tarım Adları”. *International Journal of Language Academy*. Volume 7, Sayı 28, 165-180.
- Kurt, B. (2017). “Yazıtlardan Günümüze Organ Adları ve Bunların Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansımaları”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 48-61.
- Küçük, S. (2018). *Tanıkları İle Türkçede Zaman Kavramı ve Söz Varlığı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Mehmed Neşri (1987). *Kitab- ı Cihan-Nüma, Neşri Tarihi*. Cilt I. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen (hızl). Ankara: TTK Yayını.
- Merçil, E. (1971). “Türkçe Selçuknâme’ye göre Malazgirt Savaşı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, 17-50.
- Mülayim, S. (2020). “Mimari”. *Temel İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Nacaroğlu, S. (Ev Hanımı). 16.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Giyecek Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Nacaroğlu, S. (Ev Hanımı). 16.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Akrabalık Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.

- Nasır, H. (1963). *Sefername, İntişarat-ı Kavyani*. Berlin.
- Naskali, E. G. (2000). “Ağız Çalışmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi”. *Türkçenin Ağızları Çalıştay Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Nizamüddin Şâmî (1987). *Zafernâme*. Necati Lugal (çev.). Ankara: TTK Yayını.
- Özden, M. (2020). “Eski Oğuz Türkçesinde Kullanılan Hayvan Adlarının Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Durumları” *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı 20, 44-74. Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK892>. (Erişim Tarihi: 07.03.2021).
- Ramazanoğlu, M. K. (2020). “Türkçesindeki Kadın Giysi Adları Üzerine Bir İnceleme”. *Külliyeye Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 1, Sayı 1, 127-152. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1025766> (Erişim Tarihi: 07.03.2021).
- Saatçi, S. (2020). “Şehir, Mimarî ve Koruma”. *bâb Mimarlık ve Tasarım Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 77-87. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/952600> (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Sarıca, B. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü*. Ankara: Atlas Yayınları.
- Sevim, A. (1987). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi* (Başlangıçtan 1086'ya Kadar). Ankara: TTK Yayınları.
- Sobernheim, M. (1987). “Hamdânîler”. *İslam Ansiklopedisi* Cilt I. İstanbul: MEB Yayınları, 179-182.
- Sökmen, S. (2015). “Ahlat'ta Geleneksel Taş İşçiliği”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 99- 119. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/321301> (Erişim Tarihi: 02.03.2021).
- Sümer, F. ve A. Sevim (1971). *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (1986). “Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar”, *Belleten*, Cilt 50, Sayı 197, 447-493.
- Şahin, F. (Ev Hanımı). 16.07.2021, “Ahlat Merkez Ağızında Kullanılan Akrabalık Adları” Konulu Görüşme, Ahlat.

- Şenata, N. (2020). *Divânü Lugâti't- Türk'te Tematik Söz Varlığı ve Çok Anlamlılık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi SBE.
- Şerefhan, B. (2013). *Şerefname*. Cilt 1, Abdullah Yegin (çev.). İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taşkıran, H. (2020). "XV. Asırda Bitlis ve Çevresinin Siyasi Tarihi". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, 1148-1152.
- Taşkıran, H. (2019). "Müslüman Coğrafyacı ve Seyyahlara Göre Bitlis ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (10. ve 17. Asırlar Arası)". *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, Cilt 1, Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- Taşkıran, H. (2021). M.S. VII-XI. Yüzyıllar Arası Bitlis'in Siyasi Tarihi. Demirtaş, Mehmet (ed), *Bitlis Tarihi, Cilt 1*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Tek, R. (2016). "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Kelimeler" *International Journal of Social Science*, Number: 50, p. 261-271. https://jasstudies.com/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=629584592_17-Yrd.%20Do%C3%A7.%20Dr.%20Recep%20TEK.pdf&key=27990 (Erişim Tarihi: 04.06.2021).
- Tekin, R. (2000). *Ahlat Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmalar Vakfı.
- Thomson, R. W. ve James Howard Johnston (1999). *The Armenian History Attributed to Sebeos*, Liverpool: Liverpool University Press.
- Tıraşçı, F. (Ev Hanımı). 15.09.2020, "Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Organ Adları" Konulu Görüşme, Ahlat.
- Tokyürek, H. (2013). "Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları", *Türklük Bilimi Araştırmaları*. Sayı 33, 221-281. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/157144> (Erişim Tarihi: 25.04.2021).
- Tıraşçı, İ. (İşçi). 16.07.2020, "Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Araç-Gereç Adları" Konulu Görüşme, Ahlat.

- Tufantoz, A. (2004). “Mervâniler”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tufantoz, A. (2005). *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları/990-1085*. Ankara: Aça Yayınları.
- Uslu, E. (Emekli). 16.09.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Bitki Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Uslu, N. (Emekli Öğretmen). 10.10.2020, “*Ahlat Merkez Ağzı Genel Söz Varlığı*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Uslu, Ş. (Ev Hanımı). 16.010.2020, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Doğa Olayları İle İlgili Adlar*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Uzunkaya, U. (2014). “Uygur Sivil Belgelerinden Hareketle Uygurlarda Yerleşik Yaşam ve Bununla İlgili Söz Varlığına Dair”. *Türkbilig*, Sayı 27, 41-58. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/990794> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yar, E. (Ev Hanımı). 11.07.2021, “*Ahlat Merkez Ağzında Kullanılan Hayvan Adları*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Yavuz, S. (2013) “Dîvânü lügâti't-Türk'teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Karşılıkları”. *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 56.
- Yıldırım, T. (2011). “Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar” *II. Uşak Sempozyumu*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22-40.
- Yıldırım, Z. (2019). *İran Sahası Göklen ve Nohur Türkmen Ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yurttaş, İ. (Emekli Öğretmen). 2.08.2020, “*Ahlat Merkez Ağzı Genel Söz Varlığı*” Konulu Görüşme, Ahlat.
- Zettersteen, K. V. (1988). “Mervâniler”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII. İstanbul: MEB Yayınları.

Zülfikar, H. (1978). “*Van Gölü Çevresi Ağzlarının Özellikleri*”. Ömer Asım Aksoy
Armağanı, Ankara: TDK Yayınları.

EKLER

DİZİN

- ‘abaniye, 79
‘acem kuşağı, 82
‘asır, 71
‘egal, 79
‘emerikan bëzi, 83
‘eşa vahti, 71
‘ibadathana, 99
aba, 36
abdesšana, 99
abé, 36
ablo, 36
abrul, 71
acur, 59
afaT, 69
aft, 86
agoz, 116
ağ pëncer, 61
ağ tüt, 57
ağarmaK Ekinleri, 117
ağaş, 61
ağır terkisi, 102
ağlat daşı, 104
ağşam, 71
ağşam üstü, 71
ağur, 102
ağciyer, 112
ağıt, 104
ağraba, 36
akuga, 99
alaca, 83
alaçapağ, 70
alın, 108
alma, 57
alın çati, 108
am, 112
amarat, 41
ambar, 102
amol, 91
anac koyun, 92
analı, 37
ano~ana, 36
aradam, 116
arık, 51
arınbağ, 100
ari çiçegi, 61
armud, 57
armud kağı, 57
arohzet, 51
arpa, 60
arsak, 100
arvad, 37
aslanagzi, 61
aslanpënçesi, 61
aşuğ, 112
at, 92
ata, 36
atkuyruğı, 61
atturpi, 61
avar, 102
avar avar, 117
avelik, 61
avurt, 108
avuş, 108
ayah, 108
ayah yoli, 100
ayahça, 100
ayakabi, 80
ayı eli, 62
ayi, 95
ayırıköki, 62
ayşekadın fasilye, 59
baba, 36
babalı, 37
bacağ, 108
baci, 36
badem, 57
badılca, 59
bagırdağ, 42
bağdadi, 100
bağlama daşı, 105
bağça, 100, 103
bahır, 71
bahırın, 71
bağkala, 59
bağkala ağaci, 62
bal arisi, 95
bala, 36
balbasdı, 62
baldır, 108
baldız~balduz, 37
balı, 95
balı ağzi, 62
banoki, 118
bar Ağaçların, 118
barata, 95
barmağ, 108
barmağ bebegi, 108
barsağ, 112
barzon, 47
basma, 83
basra, 95
basTon, 42
baş taşı, 105
başsağ, 118
başbaşı, 116
başgılı, 42
başibağlica, 95
başörtüsü, 79
başyesi, 37
batlağ, 103
battany, 42
bayağ, 71
bazar günü, 71
beden, 100
bedre, 42
bekik, 86
bél, 53, 109
bél bağı, 82
bêloğ, 109
bergon, 100
bêşi birdene, 82
bêşig, 42
beyin, 112
bêz, 83
bezirhana, 103
bıcık, 116
bıçırgan, 88
bildır, 71
bıttım, 62
bızav, 92
bızavburni, 95
bibî, 36, 42
bicek, 92
biğeri~bêhri, 100
bileK, 109

bilev, 105
bilezig, 82
billik, 109
bilo, 42
bisaÇ, 92
boçuk, 109
boğaz koyun, 92
boran, 69
boyun, 109
boyun bağı, 82
böğün, 71
böğür~bağır, 109
börtlen, 62
bubbi tarağı, 62
bubPi, 95
buğda, 60
buğda şuşası, 116
buhağ, 109
buğça, 42
buğçi, 50
bulağ, 100
bulğur, 60
buluz, 77
burın, 109
buynuz, 109
büfe, 42
bülbül, 95
camoş, 92
camoşkıran, 71
carse, 83
cecig, 42
cecim, 42
cegan, 62
celav, 100
cege, 109
cennetkuşi, 95
cercer, 53
cevüz, 57
cihma, 86
cılık, 47
cincih, 42
cıra, 47
cırcırh, 95
cırnağ, 112
cızlavèt, 80
cızma, 80
cici ana, 37
cike, 112

cillenmeg, 118
cilo dehresi, 53
ciloruk, 42
civciv, 92
coban, 42, 50
cönge, 92
cuca~cüce, 92
cucuk, 92
culu, 92
cum'e, 72
cuncur, 95
cüçük, 92
çağciver, 92
çağcur, 105
çağmur taş, 105
çakèt, 77
çaqqala, 57
çaqqır çuqqur, 105
çalağan, 95
çalağan köşki, 100
çalık, 79
çampe, 51
çaput, 83
çarçaput, 83
çarhelge bağı, 103
çariğ, 80
çat, 83
çatal, 47
çati, 100
çatlaquş, 62
çatma, 103, 118
çav, 62
çaynik, 47
çedene, 60, 62
çekirge, 95
çekirge, 95
çeküç, 42, 50
çem, 103
çeng, 51
çent, 42
çeper, 62
çepiç, 92
çepik, 47
çeşür, 62
çeten, 53
çetik, 81
çingır, 83
çırçır, 95

çitpıt, 42
çiba, 86
çibin, 95
çiçe, 37
çiçeg, 62
çiçi, 109
çigin, 109
çiğ, 70
çil, 95
çile, 42, 70, 72
çinçi, 42
çingir, 77
çirêş, 62
çit, 79
çiyit, 57
çocuğ, 42
çol, 100
çorap, 81
çorlu, 86
çögen, 42
çuha, 77
çul, 42
çük, 109
çüt çubuğ, 53
çüt ètmeg, 118
dabağ, 86
dabağana, 103
dabaka, 42
daban, 109
dağdağan, 51
dağdığan, 62
dahol, 43
daqqadağ, 72
dal, 112
dalağ, 112
daldalığ, 100
dam, 100
damağ, 112
damat, 37
dana, 92
dana böğürden, 62
dana doluğ, 92
danaburnu, 91, 95, 123
dar vaht, 72
dara, 50
daraba, 100
darağ, 43
dargan, 60

darti, 43
daş, 105
daşah, 109
davar, 92
davşan, 95
dayak, 43
debbo, 43
debe, 47
debre, 116
dedete, 53
degenek, 43
degirman, 103
dehre, 53
dekkê, 72
dêl, 92
demrel, 86
den, 60
dendik, 112
dergah kapısı, 100
deri, 109
deste, 116
destere, 50
desti, 47
deve dabani, 62
deve tikenî, 62
devürsi, 72
deyre, 77
dillih, 109
dımdım baci, 109
dırahdor, 53
dırêl, 83
dırêl dibet, 77
dırgan, 53
dırnağ, 109
dışarılıh, 77
dib alması, 57
dib öküzi, 92
dil, 109
dindik, 109
direk daşı, 105
dirseg, 109
dirseK, 109
diş, 109
dişice, 105
dişli, 50
divan odası, 100
diyakonal, 83
diz, 110

diz doni, 77
dodağ, 110
doduk, 110
doğ, 51
dolab, 47
dolak, 62
dolduğ, 103
doli, 70
doli Dolu., 70
domuk, 103
dont, 100
dozan, 95
dozluğ, 103
dögme, 60
dudu ğuşı, 95
dulukluk, 82
durna, 96
duvağ, 79
duvak, 47
düdükli, 47
düge, 92
dünür, 37
dürük, 43
dürünge, 103
düşembe, 72
ebem kömeci, 62
ebemkürşağı, 70
efselemeg, 118
ekrep, 95
el, 110
el arabası, 53
elce, 48
elçek, 77
elçim, 116
eldüvan, 77
eleK, 48
elenge, 112
élgızı, 37
elin tahti, 110
elma kağı, 57
éloğli, 37
élti, 37
emcek, 110
emişk, 116
enişde, 37
enk, 110
enteri ~'enteri, 77
er, 38

erig, 57
erig haşı, 57
erikdegdiren, 96
erte, 72
esbap, 77
êşbaban, 57
êşek baklasi, 59
êşig, 100
êşşeg, 92
êşşeg arisi, 96
êşşeg yoncasi, 62
evvel, 72
eyvan, 100
eza, 48
ezan çiçegi, 63
fanilye, 77
ferayi, 80
fêre, 92
fısdan, 77
fıstanlıh kumaş, 83
fişgılıh, 103
fitih, 112
filketen, 43
fincan daşı, 105
fint, 43
firengi, 43
fişne, 57
fitir, 72
fortmanto, 43
fotêr, 80
fotin, 81
frenk zehmeti, 86
gabar, 86, 105
gabara, 43
ğaburga kemigi, 112
ğacele, 96
gadak, 92
gadar, 110
gadfe, 83
gadık, 57
ğadık, 57
ğafatası, 112
ğaga, 110
ğagaç, 63
ğagaç anası, 63
ğagart, 110
gakkıl, 58
ğalık, 59

ğaliston, 63
galoç, 81
gam~ğam, 53
gama, 53
gamar, 105
ğan, 112
ğanat, 110
ganderek, 51
ğanderek, 53
ğap, 43
ğarayel, 70
garga, 96
garınca, 96
garta, 112
ğasırğa, 70
gaşgol, 82
gavliye, 43
ğayin arvadi, 38
ğaynana ~kaynana, 38
ğaynata~kaynata, 38
ğaz ocağı, 48
gecik, 51
geçi, 93
gelberi, 53
gelin, 38
gelünlük, 77
gem, 51
gemik, 113
gerdenlik, 82
gergi, 51
geven, 63
gevi, 38
geyiK, 96
geyraz, 58
gible üzigari, 70
gıcıktañ, 63
gıda, 93
gıdik, 110
gıdron, 116
gığan, 52
gılav, 78
gılımboz, 63
gılincik barmağ, 110
gındık, 48
gır, 88
gır olmağ, 86
gıran, 51
gıranda, 82

gırba, 48
gırjan, 116
gırnap, 43
gıce ~ gece, 72
gocat, 96
gocuğ, 78
goç, 48
ğod, 48
goduK, 48
godumuk, 63
gogo, 58
gograv, 52
goğp, 53
goğar, 103
goj, 100
golf pantor, 78
golocco, 93
golon, 100
goluk, 81
gop, 52
goppal, 43
gor, 100
goranlığ, 103
govuk, 48
goyun, 93
goyun iti, 93
göbelek, 63
gökkuşağı, 70
görüm~görümce, 38
gösük, 110
göt, 110
göz, 110
guduz, 110
gulağ, 110
gulağ memesi, 110
gulağa giren, 96
gulbağa, 96
gulunç, 113
guluşka, 48
ğuma, 38
gumburuk, 110
gundura, 81
ğurğ anası, 93
gurgur baba, 70
ğurna~kurna, 101
guş, 96
guyruğ, 110
guzi, 93

guzi kulağı, 63
guzzuk, 86
gügüm, 48
gülan, 72
gümüzze, 63
gün çala, 72
gün çiçeği, 63
gün ğağa, 72
gün orta, 72
güyer, 93
güz, 72
güzgi, 43
haban, 43
hacet, 113
halaza, 63, 116
halkalı baston, 43
hamur teşti, 48
han, 101
hanav, 116
hanavkesen, 63
hap sancı, 87
hapuk, 82
harazan, 45
harık, 81
harman, 72
harman tökmeğ, 118
harnıç, 60
harol, 53
harol etmeğ, 118
hase, 83
haş, 58, 113
hatun, 38
havuş, 59
hazan, 72
hebbe, 87
heçirdek, 48
hefte, 72
helbür, 48
helis, 63
heliver, 117
herif, 38
herkendas, 43
hesür, 43
heyat, 101
heyvan, 70
heyva, 58
hıdırelles, 72
hınami, 38

hırğa, 78
 hırı, 63
 hırt, 86
 hıti, 59
 hızar, 44
 hızar, 51
 himdi, 72
 hiyar, 59
 hogêç, 93
 hop, 52
 hora, 105
 horoz, 93
 horozibigi, 63
 horoztaşağı, 63
 horuk, 93
 hotuk, 113
 hozan, 117
 hülle, 78
 ısıdma, 88
 ısmıh tikan, 63
 ibre, 48
 ibrih, 48
 idara lambasi, 44
 ide, 58
 ikindi, 72
 il ~yil, 72
 ilan balasi, 96
 ilana ağuvören, 96
 ilanbacağı, 63
 ilancih, 87
 ilandili, 63
 ilangaç, 96
 ilantarağı, 96
 ilişır, 72
 ilmarazi, 87
 imantahtasi, 110
 inahla, 59
 ince ağırı, 87
 incı, 58
 ineg, 93
 inekalni, 63
 ingiliz kiloti, 78
 irbişim, 44
 isitma, 87
 iskarpen, 81
 istikan, 48
 işgil, 78
 işliK, 78
 it, 93
 itburni, 64
 itdirsegi, 87
 itüzüm, 64
 jağ, 64
 kabah, 59
 kafa, 110
 kağni arabası, 53
 kağmuğ, 87
 kağ, 58
 kala, 101
 kalbur, 48
 kaça, 110
 kalpağ, 80
 kanat, 110
 kancih, 96
 kantar, 53
 kaP, 48
 kaP kacağ, 48
 kapcih, 93
 kapi ögi, 101
 kaput, 78
 qar, 70
 kara deyaza, 96
 kara kazan, 44
 kara kıyah, 64
 kara sapan, 53
 kara tüt, 58
 karaciyer, 113
 qaragış, 72
 karağol, 118
 karanlıh çögmeg, 73
 karçin, 58
 qarın, 113
 qarın qarta, 113
 qari, 38
 qari saçi, 64
 qarlanguş, 96
 qarpuz, 58
 kartop, 59
 qaş, 111
 qaşu, 48
 katkati gül, 64
 katlıh, 78
 qavanos, 48
 qavurğa, 60
 qavuş, 101
 qavut, 60
 kaz, 93
 kazağ, 78
 kazan, 48
 kazayağı oti, 64
 kefgör, 49
 kefyeye, 82
 kehl, 96
 keklig oti, 64
 kelbetin, 44
 kelem, 59
 kelle, 111
 kelp, 93
 kelp, 113
 keme, 49
 kenef, 101
 kenger, 64
 kengerhan, 44
 kepeneg, 96
 kepeneh, 86
 kepiç, 93
 kepir, 105
 kèran, 101
 kerdi, 117
 kerhot, 51
 kerki, 44, 51
 kernamut, 73
 kes, 117
 kesek, 117
 kesme, 87
 kestene, 58
 keşav, 52
 keşkül, 44
 ketav, 86
 keten, 80
 keveke, 105
 keyisi~ğaysı, 58
 keyiş, 82
 keylun, 44
 kiğec, 105
 kışsa, 59
 kışsık, 64
 kindırak, 49
 kıra, 58
 kıran, 87
 kırık, 113
 kırkı, 52
 kırşa, 70
 kış, 73

kıyafet, 78
 kıyamət, 73
 kızılca, 87
 kızılkırt, 86
 kipriğ, 111
 kirbit, 49
 kirman, 44
 kişmiş üzüm, 58
 koca, 38
 koç, 49, 93
 koçboynuzi, 64
 koduğ, 38, 44, 93
 kofes, 80
 kofi, 80
 koke, 44
 kol, 111
 kola, 93
 kolli, 44
 kolon, 101
 kolos, 80
 koltuğ, 44
 koltuğ altı, 111
 koluk derisi, 111
 komsolot, 49
 konça, 44
 kor sıçan, 96
 korabêş, 96
 kordon, 82
 korneşli, 101
 korpumb, 96
 Kort, 117
 kortan, 96
 korzivel, 52
 kotan, 53
 kova, 44
 koz~goz, 58
 kozah, 44
 köpekdişi, 64
 körpi, 103
 körpü, 101
 kösevi, 44
 köşk, 101
 köynek, 78
 Közer, 117
 krizet, 83
 ku, 96
 kuda, 38
 kuduz, 88
 kuflankuf, 44
 kulunç, 113
 kuma, 38
 kurahlılığ, 70
 kurdeşen, 87
 kurdezen, 49
 kursah, 113
 kuru fasilye, 61
 kuruK, 93
 kuruk, 87
 kurum, 53
 kuş idesi, 64
 kuş oti, 64
 kuşah, 82
 kuşburni, 64
 kuşekmegi, 64
 kutni kumaş, 83
 kutuK, 93
 kuyi, 101
 kuze, 97
 kül papuci, 111
 küllük oti, 64
 külnK, 54
 künci, 61
 künya, 82
 küpe, 49
 küreg, 44, 51
 kürsi, 44
 küvle, 101
 laçin, 97
 lağırdan, 44
 lağa, 51
 lağar, 45
 lahor kumaşi, 83
 lahtalahta, 87
 lamlı, 45
 lampa, 45
 lap, 111
 laran, 45
 last, 117
 lastig, 81
 laşan, 117
 laşan atmağ, 118
 lavaşa, 52
 lazut, 61
 leb, 111
 lebulap, 111
 leçek, 80
 legen, 45
 legence, 49
 legirden, 54
 lekan, 81
 lengeri, 49
 lengir, 49
 leppük, 45
 leyden, 54
 leyi, 70
 leyl ü nehhar, 73
 leyli, 73
 leymo, 58
 libas, 78
 loğ, 45, 51
 lop çul, 45
 lorğ, 52
 lüllük, 45
 m'edanos, 60
 mabên, 101
 mac, 54
 maç, 93
 mafa, 52
 mafranç, 45
 mağ, 103
 mağrip, 73
 mağraba, 83
 mağat, 101
 mamlamoz, 97
 manisa, 83
 marak, 103
 maran, 52
 maraz matuşor, 87
 marsıvan eşşegi, 93
 martag, 45
 martaklamağ, 118
 masan, 52
 maşa, 45
 maşraba, 49
 matışo, 87
 mazi, 58
 mecrefe, 45
 mecruh, 87
 menal, 64
 mende, 64
 menengiş, 64
 menevşe, 64
 mercan, 97
 mercimeg, 61

meres, 52
merkep, 93
mes, 81
mèsin, 49
mevcü, 58
meymun, 97
meyremhort, 64
mez bent, 87
mezro, 45
miğmiğe, 97
miğ, 51
mısran, 103
mij, 70
mikap, 51
miķeşer, 61
mintan, 78
mireg, 117
mişevşi, 61
mitèl, 84
mobyly, 45
mondofon, 94
motğemer, 78
motor, 54
moz, 97
mozalan, 103
mozik, 94
mozuk, 38
mumbar, 113
muncuğ, 82
murç, 51
musdafa çiçegi, 64
muşabağ, 58
mutbağ, 101
nağır, 94
nağır ögi, 103
nağırkavan, 73
nalın, 81
namli, 117
nar, 58
nat, 54
navezik, 94
navrèz, 64
nedirli, 87
neft, 45
nefti, 49
nehre, 45
neks, 113
nerdivan~nerdüvan, 101

nèri, 94
nevbahar, 73
nezerlig, 45
niķab, 80
noñuT, 61
nubar ètmeg, 118
nubar vèrmeg, 118
obuz, 45
ocağ, 101
oma, 113
orağ, 54
orağ çekmeg, 118
orta güzün, 73
ortalığ hesteligi, 87
otağ, 101
ozor, 65
öge ana, 38
öge baba, 38
öge baci, 38
öge evlat, 38
öge ğardaş, 38
öge ğız, 38
öge oğul, 38
öküz, 94
öküz arabasi, 54
ölet, 87
öllo, 97
öllük, 101
önnüg, 78
öreke, 45
öreken, 45
örtme, 101
ötegin, 73
övle ~ èvle, 73
pabuc, 81
paca, 101
pağroni, 45
pala, 45
palağ, 65
palaska, 82
palıt, 65
palto, 78
pambuğ alma, 58
pantor, 78
papah, 80
papo, 81, 111
papug, 97
papuk, 111

parhaç, 49
pariğ, 52
parķa, 78
parpar, 65
part, 117
partoz, 117
partüse, 78
paşa baston, 46
paşahan, 117
paşev, 73
patatez, 60
patik, 81
patisga, 84
patoz, 54
patoz vurmaK, 118
payam, 58
pazèn, 84
pazık, 60
pazuvan, 78
peçe, 80
pencer, 60
pèncer, 65
pepik, 111
pèş, 78
pèşdamal, 78
pèşgil, 79
pèşkir, 46
petek, 49
pıç, 111
pıçağ, 49
pire oti, 65
pırpırık, 97
pıtırağ, 65
pızırık, 87
piçer, 54
pigi, 52
pirinç, 61
piste, 49
pişat, 58
pişiK, 94
pişik cırmaği, 65
pişte, 59
pocuk, 61
poğ eşşegi, 52
polaharç, 105
polakar, 105
pomza, 105
popèn, 81

post  tmeg, 118
 poşi, 80
 potin, 81
 potur, 79
 pov, 49
 p rK, 80
 pulluğ, 54
 pun, 103
 pundal, 103
 pungal, 103
 pungar, 101
 punuk, 49
 puppuş, 111
 pur, 65
 pur uğl, 60
 puta, 65
 puzik, 88
 rafata, 49
 ravağ, 102
 romuğ, 54
 rubali, 79
 rus batanyesi, 46
 ruz, 73
 ruz  mağŞer, 73
 saba, 73
 sabanan, 73
 sa , 111
 saŐen, 49
 sak, 94
 sağal, 111
 sağar, 49
 saĐĐav l, 46
 saÇo, 79
 sal, 105
 salacan, 102
 salatalığ, 60
 salım, 88
 salo, 59
 salta, 79
 saman, 117
 sami, 52
 samter, 46, 52
 sancağ, 46
 sandığ, 46
 santrafiş, 54
 sarat, 46, 54
 sarek, 49
 sarılı, 88
 sarmısa, 60
 sator, 50
 savan, 46
 savuğ, 71
 savurma makinesi, 54
 sazvant, 104
 sebet, 46
 seher, 73
 seki, 102
 s l, 50, 70
 selav, 104
 sele, 46
 sene, 73
 serbar, 105
 serendas, 46
 serini, 52
 setre, 79
 sıçan, 97
 sığır, 94
 sığır kuyruğı, 65
 singal, 102
 sırĐa, 82
 sırim, 46, 52
 sırt zolı, 111
 sigirt, 113
 sik, 111
 simek, 46
 sine, 111
 sinek oti, 65
 sini, 50
 sipidak, 65
 sipor, 81
 sirke, 97
 sirmo, 65
 sitil, 50
 sitte-i sevr, 73
 siviŐme, 118
 soba, 46
 soğan, 60
 solĐun ağacı, 65
 somat, 50
 some, 46
 son g z, 73
 s Ğlican, 97
 s h r~s h r, 73
 s h r vağtı, 73
 su iti, 97
 sucuğ, 113
 sultan navr z, 73
 suna, 94
 sunĐ, 65
 surfa, 50
 surfa b zi, 50
 suvarmağ, 118
 südecar, 88
 südlü buğda, 61
 sümüKli böceK, 97
 s m nd r, 61
 s tligan, 65
 s t l, 61
 Şadravan, 102
 Şafağ sökilende, 73
 Şafağ, 74
 Őagg l, 51
 ŐaĐta, 71
 Şakal, 81
 Şal Őapık, 79
 Şalapuk, 65
 Şalaşop, 71
 Őallah, 59
 ŐalvarlıĐ, 84
 Şap hastalığı, 86
 Őapık, 79
 ŐaplıĐ, 79
 Şarah, 113
 Şaran, 82
 Şaran garan, 79
 Şardan, 82
 Şarpa, 80
 Şavağnan, 74
 Şeg, 113
 Şekerok, 65
 Őelem, 60
 Őelepe, 71
 ŐemŐam , 59
 Şemşiye, 46
 Şepe, 71
 Şepik, 81
 Şerpik, 50
 ŐıŐŐıŐ, 81
 Şırdan, 113
 Şifon, 84
 Şil, 88
 Şilan, 65
 Şilor, 59
 ŐilŐeht, 88

Şilte, 46
 Őimal, 118
 Şindi, 74
 Şipana, 102
 Şirit, 46
 ŐiŐek, 94
 Şitil, 65
 Őo, 88
 ŐoŐum, 117
 Şoltuk, 82
 Şoluk, 65
 Şoran, 88
 Şoratan, 102
 Şorşor, 102
 Şorşor bulaği, 102
 ŞortuK, 84
 Şuşa, 50, 117
 Şuşalamağ, 118
 Şuşa, 111
 tabağ, 50, 74
 tabi tuğla, 105
 tac taşi, 94, 105
 taÇ atmag, 118
 tağım, 46
 tahta gundura, 81
 taÇonya, 81
 talas, 71
 talaz, 71
 tapan, 54
 tapan çekmeg, 118
 tar, 104
 Taraklığ, 113
 tarma, 104
 tars, 102
 tas, 50
 tasık, 50
 taş harman, 104
 TaŐlıĐ, 113
 tavi, 71
 tavla ~ tavula, 104
 tavli, 94
 tavŐancılıĐ, 86
 tavuğ, 94
 taya, 117
 teke sağali, 65
 tekerek Şapka, 80
 teKlemeg, 119
 t l, 46
 t l baği, 46
 telek, 111
 telis, 46
 tendir, 102
 tendir evi, 102
 tendirliğ, 65
 tepe bacasi, 102
 teprem, 70
 terek, 50
 terence, 102
 terki, 102
 terliK, 80
 termaş, 94
 terpaş, 50
 teşan, 88
 teşenek, 88
 t Ői, 46
 teŐrin  evvel, 74
 teŐrin  sani, 74
 teşt, 46
 teto, 111
 tevşi, 50
 teyeK, 66
 tezb h, 82
 tığ, 117
 tığtimor, 66
 tıntoz, 50
 tırŐas, 94
 tırmığ ~ dırmığ, 54
 tırpan, 54
 tıŐbaĐa, 97
 tıŐdayaza, 97
 tikan, 66
 tikme, 66, 80
 tipi, 70
 tir, 61, 117
 tirindi, 106
 tiŐtir, 94
 tivist elbise, 79
 toğli, 94
 tokaç, 47
 tolağa, 54
 Tolama, 88
 Tomat s, 60
 topuğ, 111
 toPuz, 66
 topuzlu, 47
 torba, 47
 torpağ Kab, 50
 tortuk, 66
 tosun, 94
 toto, 111
 totuk, 112
 toy toğlisi, 97
 tozak, 71
 tozaK, 83
 töşek, 47
 trabzon, 81
 Tula, 94
 tuluğ, 47
 tumağan, 97
 tuman, 79
 tumP, 104
 turP, 60
 turşumuk, 66
 tutacağ, 50
 tüken, 102
 tülbent, 80
 tülki, 97
 tülünK, 54
 t t kuŐi, 97
 ur, 88
 urug, 106
 uruK, 102
 uşgun, 66
 uşgur, 83
   peŐli enteri, 79
  g r k, 97
  kl k, 102
  rek, 113
  reKbaŐi, 113
  r zgar~ zirgar, 71
  ŐbaŐ, 79
  z~y z, 112
  zerlig, 66
  z g, 83
  z merig, 59
 vağıt, 74
 verik, 94
 yaba, 54
 yabanlık, 79
 yağlıca, 66
 yağlığ, 80
 yağmur, 71
 yalağ, 52
 yalıngat, 79

yanah, 112
yanğm, 70
yanigara, 86
yarah, 112
yarma, 61
yarpağ, 66
yarpuz, 66
yastıh, 52
yastuğ, 47
yaşmağ, 80
yavşan, 66
yavuşa, 66
yèl, 88
yèlin, 112
yèlinli, 94
yèmeni, 82

yèmlık, 66
yèngeç, 97
yènm, 88
yèr alması, 66
yèr terpenmesi, 70
yèşil fasilye, 60
yèşilsoğan, 60
yıldırım baba, 70
yoğun ine, 47
yolpağ, 47
yorğan, 47
yüzmara, 102
zağar, 94
zahTer, 66
zàman, 74
zardak, 119

zarınc, 88
zebz, 59
zehistan, 74
zelzele, 70
zemheri, 74
zingılav, 47
zırıgçi, 66
zırza, 102
zıvga, 79
zilif, 66
zive, 51
zoğ, 54
zolum, 112
zomp, 51
zopa, 47